

OP TIJD VOORBEREID

Een onderzoek naar het gebruik van e-learning bij genotmiddelenpreventie voor het basisonderwijs

Elke ter Huurne || November 2006

OP TIJD VOORBEREID

EEN ONDERZOEK NAAR HET GEBRUIK VAN E-LEARNING BIJ GENOTMIDDELENPREVENTIE VOOR HET BASISONDERWIJS

Elke ter Huurne || *November 2006*

Afstudeeronderzoek in het kader van de opleiding Toegepaste Communicatiewetenschap aan de Universiteit Twente te Enschede en uitgevoerd in opdracht van TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg te Enschede.

Afstudeercommissie:

Dr. C.H.C. Drossaert, eerste begeleider Universiteit Twente

Dr. M.E. Pieterse, tweede begeleider Universiteit Twente

M.J.G. Platenkamp, eerste begeleider TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg

SAMENVATTING

Aanleiding

Vroegtijdig starten met genotmiddelenpreventie is belangrijk omdat de Nederlandse jeugd steeds vaker op jonge leeftijd teveel alcohol drinkt. Ook rookt een kwart van de rokende jongeren al voor het 13^e jaar de eerste sigaret. Het huidige preventieaanbod voor basisschoolleerlingen is echter beperkt en veelal zijn effecten onduidelijk. Tevens wordt in preventieprogramma's vrijwel geen gebruik gemaakt van het internet en de methodiek e-learning. Dit is opvallend aangezien veel jongeren internet gebruiken, de voordelen van e-learning steeds beter bekend worden en een toenemend gebruik van ICT en multimedia in scholen één van de prioriteiten is van het Europese onderwijsbeleid. TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg is één van de uitvoerende organisaties, die de afgelopen jaren op diverse basisscholen gastlessen over roken en alcohol heeft gegeven. Aangezien dit een dure en arbeidsintensieve methode is, hebben zij het project 'Op tijd voorbereid' ontwikkeld. Dit project bestaat uit een e-learnprogramma, groepsopdrachten en een ouderavond. In het e-learnprogramma wordt met behulp van filmpjes, spelletjes en quizen getracht kennis over te dragen en determinanten als attitude, sociale invloed en eigen effectiviteit te beïnvloeden. Naast het grote bereik, de relatief lage kosten, interactiviteit en aantrekkelijke presentatiemogelijkheden, heeft het e-learnprogramma als voordeel dat docenten feedback krijgen uit het programma over gedrag en cognities in eigen klas en hierop kunnen inspelen in de les.

Doel

In het huidige onderzoek is het e-learnprogramma op proces en effect geëvalueerd onder leerlingen uit groep 7 en 8 van het basisonderwijs. Tevens is de waardering voor en effectiviteit van de bestaande gastlessen onderzocht, zodat verschillen tussen de gastlessen en het e-learnprogramma duidelijk worden.

Onderzoeksopzet

In een quasi-experiment heeft een voor- en nameting plaatsgevonden onder 700 leerlingen afkomstig van 30 basisscholen, die verdeeld zijn over drie groepen: (1) e-learnprogramma, (2) gastlessen en (3) controlegroep (geen interventie). Tevens heeft een deel van de leerlingen uit de e-learngroep een procesevaluatie ingevuld.

Resultaten

Het belang van voorlichting op jonge leeftijd wordt door de voormeting onderschreven: 13 procent van de respondenten heeft al ooit gerookt en 84 procent heeft al wel eens alcohol gedronken. Het percentage ooit-rokers komt overeen met landelijke resultaten. Het alcoholgebruik onder de respondenten uit het huidige onderzoek is daarentegen zorgwekkend. Het e-learnprogramma wordt door de leerlingen leuk, interessant en makkelijk gevonden en krijgt een 7.6 als rapportcijfer. Tevens leidt het programma tot een significante toename in kennis over roken en alcohol. Het programma heeft geen positieve effecten op het rook- en drinkgedrag en de determinanten intentie, willingness, attitude, sociale invloed, eigen effectiviteit en prototypes tot gevolg.

Conclusie

Het onderzoek heeft geleid tot diverse concrete aanbevelingen ten aanzien van de inhoud en vormgeving van het e-learnprogramma en de implementatie en het gebruik van het project 'Op tijd voorbereid'. Wanneer het programma verbeterd wordt met behulp van deze aanbevelingen en alle onderdelen van het project verder ontwikkeld en toegepast worden, is het aannemelijk dat het project in de toekomst niet alleen positief gewaardeerd wordt en effecten op kennis laat zien, maar dat ook effecten op gedrag en determinanten het gevolg zullen zijn. Het project 'Op tijd voorbereid' kan dan een goed alternatief vormen voor de gastlessen.

ABSTRACT

Rationale

It is important to initiate 'substance abuse' prevention early on as the Dutch youth are increasingly drinking too much at a young age. Moreover, 25 % of the youth have smoked their first cigarette before they reach 13 years old. However, the current prevention techniques available for primary school students are limited and their effectiveness is, on the whole, unclear. Despite the fact that many youths use the internet, that the advantages of e learning are becoming more and more evident, and that the increased use of ICT and multimedia in schools is one of the priorities of the European education policies, few organizations see the possibilities of the internet and e-learning. TACTUS (Institution for Addiction Care) is one of the treatment organizations that have been providing guest lectures at primary schools over the past few years. Since this is an expensive and labor intensive method, they developed the 'Prepared in Time' project. This project consists of an e-learning program, group assignments and a parent evening. The e-learning program uses films, games, and quizzes to impart awareness in order to influence such determinants as attitude, social influence and self-effectiveness. Besides the large scope, the relatively low cost and attractive and interactive presentation possibilities are advantages of the e-learning program. In addition, teachers can utilize in their lessons the feedback gained from the program about the behavior and knowledge of their class.

Aim

In this study the method and effectiveness of the e-learning program for students in group 7 & 8 in primary school was evaluated. Concurrently, the effectiveness and appreciation of existing programs was studied in order to provide a clear picture of the differences between them and the e-learning program.

Methodology

In a quasi-experiment, a 'before' and 'after' measurement took place of 700 students from 30 primary schools, divided into 3 groups: (1) e-learning program, (2) guest lectures, and (3) control group (non-intervention). At the same time, part of the e-learning group completed a process evaluation.

Results

The importance of information at an early age is confirmed by the preliminary research: 13 percent of respondents had tried smoking and 84 percent had drunk alcohol. The percentage of students who have 'ever smoked' is consistent with national results. In contrast, the results of actual alcohol usage by the respondents are alarming. Students rate the e-learning program with a 7.6 grade finding it fun, interesting and easy. Simultaneously, this program provided a significant increase in awareness of smoking and alcohol. The e-learning program is not successful in positively affecting the smoking or drinking behavior, or the determinants of intention, willingness, attitude, social influence, self-effectiveness and prototypes.

Conclusion

The study has led to diverse concrete recommendations with regard to the content and design of the e-learning program and the implementation and use of the 'Prepared in Time' project. When the program is improved by implementing these recommendations and when all other aspects of the project are developed and applied, it is plausible that in the future the project will not only be positively appreciated and show an effect on awareness, but also result in an effect upon behavior and its' determinants. Then the project 'Prepared in Time' is possible a good alternative for guest lectures.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	7
Hoofdstuk 1 Inleiding	8
1.1 Achtergrond	8
1.2 TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg	8
1.3 Project ‘Op tijd voorbereid’	8
1.4 Onderzoek	9
1.5 Opbouw scriptie	9
Hoofdstuk 2 Probleemstelling	10
2.1 Gevolgen	10
2.1.1 Gevolgen van roken	10
2.1.2 Gevolgen van (overmatig) alcoholgebruik	10
2.2 Omvang	11
2.2.1 Aantal rokers in Nederland	11
2.2.2 Aantal personen in Nederland dat overmatig alcohol drinkt	12
2.3 Oorzaken	12
2.3.1 ASE-model	13
2.3.2 Prototype-Willingness model	15
2.4 Conclusie	16
Hoofdstuk 3 Preventie	17
3.1 Doelstellingen van het ministerie van VWS	17
3.2 Voorlichting ter preventie van roken en overmatig alcoholgebruik	17
3.2.1 Totstandkoming van schoolgebaseerde preventieprogramma’s	17
3.2.2 Huidige schoolgebaseerde preventieprogramma’s	18
3.2.3 Bereik, gebruik en effecten van schoolgebaseerde preventieprogramma’s	18
3.2.4 Aanbod van het programma onderwijs van TACTUS	19
3.3 E-learning, een innovatieve methodiek	20
3.3.1 Gebruik van e-learning in het onderwijs	21
3.4 Conclusie	22
Hoofdstuk 4 Project ‘Op tijd voorbereid’	23
4.1 Doelgroep	23
4.2 Doelstellingen	23
4.3 Opbouw en inhoud van het project ‘Op tijd voorbereid’	24
4.3.1 Onderdelen van het project ‘Op tijd voorbereid’	25
4.3.2 Gebruikte methodieken om gedragsdeterminanten te beïnvloeden	26
4.3.3 Overige methodieken ter optimalisering van het project	30
4.4 Onderzoek naar het project ‘Op tijd voorbereid’	32
4.5 Samenvatting	32

Hoofdstuk 5	Onderzoeksmethode	33
5.1	Onderzoeksopzet	33
5.2	Procedures en proefpersonen	34
5.3	Meetinstrumenten	35
5.3.1	Vragenlijst voormeting	35
5.3.2	Vragenlijst procesevaluatie	37
5.3.3	Vragenlijst nameting	37
5.3.4	Pretest	39
5.4	Statistische analyse	39
Hoofdstuk 6	Resultaten voormeting	40
6.1	Beschrijving van de onderzoeksgroep	40
6.1.1	Respons	40
6.1.2	Achtergrondvariabelen	40
6.2	Gedrag	41
6.2.1	Gedrag ten aanzien van roken	41
6.2.2	Gedrag ten aanzien van alcohol	42
6.3	Gedragsdeterminanten	44
6.3.1	Kennis	44
6.3.2	Intentie	45
6.3.3	Attitude	45
6.3.4	Sociale invloed	45
6.3.5	Eigen effectiviteit	47
6.3.6	Willingness	47
6.3.7	Prototypes	48
6.4	De voorspellers van het rook- en drinkgedrag	48
6.5	Conclusie	52
Hoofdstuk 7	Resultaten procesevaluatie ‘Op tijd voorbereid’	54
7.1	Respons	54
7.2	Waardering	54
7.3	Subjectief effect	55
7.4	Verbeterpunten	56
7.5	Belangrijkste resultaten van de evaluatie onder de docenten	57
7.6	Conclusie	58
Hoofdstuk 8	Resultaten nameting	60
8.1	Gebruik en waardering van de interventies	60
8.2	Indirecte gedragseffecten	61
8.3	Effecten ten aanzien van kennis en de variabelen uit het ASE-model	62
8.4	Effecten ten aanzien van de variabelen uit het Prototype-Willingness model	64
8.5	Effecten ten aanzien van het gedrag	66
8.6	Correlaties en verklaarde variantie	68
8.7	Conclusie	71

Hoofdstuk 9 Conclusie, discussie en aanbevelingen	73
9.1 Is het rook- en drinkgedrag onder Twentse jongeren meer dan gemiddeld?	73
9.2 Wat vinden de leerlingen en docenten van het e-learnprogramma en hoe kan het programma volgens hen verbeterd worden?	74
9.3 Heeft het e-learnprogramma geleid tot effecten op kennis, determinanten en gedrag?	76
9.4 Kan het rook- en drinkgedrag worden verklaard met het ASE- en Prototype-Willingness model?	78
9.5 Welke vervolgonderzoeken lijken interessant?	79
 Literatuurlijst	 81
 Bijlagen	 89

VOORWOORD

Iets meer dan een jaar geleden kwam er een einde aan mijn stage bij TACTUS. Het werd tijd om op zoek te gaan naar een leuke afstudeeropdracht; het liefst met kinderen of jongeren als doelgroep. Tijdens de stage had ik wel eens gesprekken opgevangen over de ontwikkeling van het project 'Op tijd voorbereid'. Niet alleen de doelgroep, maar ook de vernieuwing van het project op het gebied van e-learning, maakte mij zeer enthousiast. Toen duidelijk werd dat ik een onderzoek kon gaan doen naar de effectiviteit van dit project, stond mijn afstudeeropdracht vast.

Met veel plezier heb ik aan het onderzoek gewerkt en de goede begeleiding vanuit Universiteit Twente en TACTUS heeft hier zeker aan bijgedragen. Ik wil dan ook graag Stans Drossaert, mijn eerste begeleider vanuit de Universiteit danken voor haar kennis, enthousiasme en grote betrokkenheid bij mijn onderzoek. Marcel Pieterse, mijn tweede begeleider vanuit de Universiteit wil ik danken voor zijn scherpe opmerkingen bij de bespreking van de onderzoeksopzet en de statistische analyse. Ik wil ook graag mijn waardering uitspreken voor de grote belangstelling en praktische tips en adviezen van Mieke Platenkamp, mijn begeleider vanuit TACTUS.

De gezellige en open werksfeer bij TACTUS en de hulp van collega's van de afdeling Preventie & Consultancy hebben ertoe bijgedragen dat ik altijd met veel plezier aan mijn onderzoek heb gewerkt. Nadrukkelijk wil ik Klarine Buist en Marloes Postel noemen voor de gezellige en zinvolle besprekingen over het project 'Op tijd voorbereid' en de hulp bij de onderzoekstechnische zaken. Suzanne Janssen wil ik danken voor het uitvoeren van de docentenevaluatie. Zonder haar was mijn onderzoek nu nog niet afgerond.

Tot slot wil ik mijn ouders, familie, vriendinnen en vriend bedanken. Zij hebben mij niet alleen gesteund, maar ook voor gezelligheid en ontspanning gezorgd. Tevens zal ik de hulp van hen bij het rapen en nieten van alle 1500 vragenlijsten zeker niet vergeten!

Mijn afstudeerperiode bij TACTUS heb ik als een leerzame en leuke tijd ervaren. Dat ik er zelfs een uitdagende baan aan over heb gehouden, had ik nooit durven dromen.

Elke ter Huurne

HOOFDSTUK 1 INLEIDING

1.1 Achtergrond

De Nederlandse jeugd drinkt steeds vaker op jonge leeftijd te veel alcohol. De gevolgen zijn niet alleen op korte termijn merkbaar (vandalisme, onveilig vrijen, geweld); ook op lange termijn heeft overmatig alcoholgebruik onder jongeren veel negatieve effecten. De schadelijke invloeden van alcohol op de ontwikkeling van de hersenen kunnen zeer fors zijn en bovendien neemt de kans op verslaving en sociale problematiek toe naarmate men vroeger begint met drinken. Dit geldt niet alleen voor alcohol, maar ook voor roken. Wie vroeg rookt heeft meer kans op longkanker, COPD en hart- en vaatziekten. Ondanks diverse voorlichtingsactiviteiten zijn er nog steeds veel jongeren die op jonge leeftijd beginnen met roken en bij velen treedt verslaving snel op. Om de schadelijke gevolgen van roken en alcohol bij jongeren te voorkomen of te verminderen, blijven preventieve activiteiten noodzakelijk. In Nederland bestaan diverse voorlichtingsactiviteiten waarvan velen gericht zijn op jongeren in het voortgezet onderwijs. Aangezien een sterke stijging van het alcoholgebruik vooral zichtbaar is onder meisjes van 12 tot 14 jaar én een kwart van de rokende jongeren al voor het 13e jaar de eerste sigaret rookt, is het belangrijk om voorlichting al op jonge leeftijd aan te bieden. De basisschool lijkt daarom een belangrijke setting. Het huidige aanbod voor basisschoolleerlingen is niet alleen beperkt, maar tevens zijn het gebruik en de effecten van dergelijke preventieprogramma's vaak onduidelijk. Ook wordt het gebruik van internet en e-learning in preventieprogramma's nauwelijks gezien. Het landelijke programma 'De Gezonde School en Genotmiddelen' is één van het meest bekende preventieprogramma voor het basisonderwijs. Hoewel onderzoek heeft uitgewezen dat dit programma positieve effecten op gedrag heeft, waren de resultaten afkomstig van leerlingen op het voortgezet onderwijs. Geen recente gegevens over de effect bij basisschoolleerlingen zijn beschikbaar.

1.2 TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg

TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg is één van de organisaties die op scholen voorlichtingen verzorgt over genotmiddelen. Daarnaast biedt TACTUS hulp aan mensen die door alcohol, drugs, medicijnen, gokken en/of eten in de problemen zijn gekomen of dreigen te komen. Ook wordt ondersteuning geboden aan partners, familie, scholen, werkgevers en hulpverleners. Het zorgaanbod vindt plaats vanuit vijf circuits: (1) Preventie & Consultancy, (2) Behandeling en Begeleiding, (3) Sociale Verslavingszorg, (4) Forensische Verslavingszorg en (5) Verslavingsreclassering. Binnen het circuit Preventie & Consultancy wordt ingegaan op de vraag hoe problemen als gevolg van het middelengebruik voorkomen of beperkt kunnen worden. Binnen circuit Preventie & Consultancy worden diverse programma's onderscheiden. Ieder programma heeft een eigen aanbod van activiteiten en projecten. Het programma onderwijs is verantwoordelijk voor genotmiddelenpreventie op scholen.

1.3 Project 'Op tijd voorbereid'

Hoewel het programma onderwijs al jaren genotmiddelenpreventie op middelbare scholen verzorgt, was de voorlichting aan basisscholen tot medio 2005 de verantwoordelijkheid van GGD Regio Twente. In dat jaar heeft de GGD de werkzaamheden overgedragen aan TACTUS. In dezelfde periode is TACTUS door de gemeente en politie Borne gevraagd om op de basisscholen in deze gemeente genotmiddelenpreventie te verzorgen. Als gevolg van deze ontwikkelingen hebben de preventiewerkers van het programma onderwijs gekeken naar de diverse mogelijkheden voor genotmiddelenpreventie op basisscholen. Hierbij werd niet alleen rekening gehouden met de wensen van de gemeente Borne, maar ook met de omvang van het nieuwe werkgebied. In voorgaande jaren heeft de GGD veelal voorlichting verzorgd door middel van gastlessen. Hoewel veel scholen deze vorm van voorlichten prettig vinden, is dit een zeer dure en arbeidsintensieve manier van voorlichten. Ook wordt hierbij geen gebruik gemaakt van de innovatieve methodiek e-learning, terwijl toenemend gebruik van ICT en multimedia in scholen wel één van de Europese prioriteiten is. Om deze reden is dan ook gezocht naar een nieuw preventieprogramma, met als resultaat het project 'Op tijd voorbereid'.

Dit project bestaat uit een e-learnprogramma, groepsopdrachten en een ouderavond. Het landelijke project 'De Gezonde School en Genotmiddelen' heeft het uitgangspunt gevormd bij de ontwikkeling van het project en ook de doelstellingen zijn hiervan afgeleid. Belangrijke voordelen van dit project zijn de mogelijkheid tot optimaal gebruik van visuele aspecten, het grote bereik van basisscholen en het goedkoop en gemakkelijk up-to-date houden van de inhoud van het e-learnprogramma. Tevens kan de docent zelf het leermoment uitkiezen, waardoor hij met het onderwerp goed kan aansluiten bij de actualiteit binnen de school of klas.

Het project 'Op tijd voorbereid' is voorgelegd aan politie en de gemeente Borne en beide partijen waren enthousiast. Dit heeft geleid tot een samenwerkingsverband tussen TACTUS en de gemeente, politie en twee afgevaardigden van de schooldirecties uit Borne. De samenwerkingspartners hebben besloten dat het schooljaar 2005-2006 de pilotfase van het project zou worden, waarin een evaluatie van het e-learnprogramma en de groepsopdrachten plaats vindt en genotmiddelenpreventie op de agenda van alle basisscholen in de gemeente Borne komt.

1.4 Onderzoek

Het project 'Op tijd voorbereid' is voorgelegd aan de wetenschappelijke commissie van TACTUS en deze commissie heeft gekeken of er onderzoek aan het project gekoppeld kon worden. Dit heeft geleid tot een samenwerkingsverband met Universiteit Twente, met als gevolg een onderzoek onder leerlingen en docenten. Deze onderzoeken zijn gekoppeld aan de pilotfase van het project 'Op tijd voorbereid'. Onder de leerlingen is het e-learnprogramma met de bijbehorende groepsopdrachten op proces en effect geëvalueerd om te achterhalen of deze nieuwe interventie geschikt is om leerlingen uit groep 8 van het basisonderwijs voor te lichten over roken en alcohol. Tevens is de waardering en effectiviteit van de door TACTUS verzorgde gastlessen onderzocht, zodat verschillen tussen het e-learnprogramma en de gastlessen duidelijk worden. In een quasi-experiment heeft een voor- en nameting plaatsgevonden onder 700 basisschoolleerlingen. De leerlingen zijn verdeeld zijn over drie groepen: (1) e-learnprogramma en groepsopdrachten, (2) gastlessen en (3) controlegroep. De evaluatie van het e-learnprogramma onder docenten is uitgevoerd door Suzanne Janssen, student Toegepaste Communicatiewetenschap aan de Universiteit Twente. In deze scriptie worden alleen de belangrijkste resultaten en aanbevelingen uit haar onderzoek beschreven; voor de methoden en overige resultaten wordt verwezen naar Janssen (2006a).

1.5 Opbouw scriptie

In hoofdstuk 2 worden de omvang, gevolgen en oorzaken van roken en (overmatig) alcoholgebruik beschreven. Hoofdstuk 3 omvat een weergave van wat er op dit moment in Nederland gedaan wordt ter preventie van roken en (overmatig) alcoholgebruik onder jongeren. In hoofdstuk 4 wordt het project 'Op tijd voorbereid' beschreven, evenals de onderzoeksvragen van de huidige studie naar de effectiviteit en waardering van dit project. Hoofdstuk 5 omvat de onderzoeksmethode en hoofdstuk 6 de resultaten van de voormeting. De resultaten van de procesevaluatie staan beschreven in hoofdstuk 7 en de resultaten van de nameting in hoofdstuk 8. Tot slot worden de conclusie, discussie en aanbevelingen van het huidige onderzoek weergegeven in hoofdstuk 9.

HOOFDSTUK 2 PROBLEEMSTELLING

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de gevolgen van roken en overmatig alcoholgebruik. Vervolgens wordt de omvang van roken en het gebruik van alcohol in Nederland besproken. Ook de oorzaken van roken en overmatig alcoholgebruik komen in dit hoofdstuk aan bod. Ten slot volgt een conclusie met daarin de belangrijkste bevindingen.

2.1 Gevolgen

2.1.1 *Gevolgen van roken*

Tabaksrook bevat veel schadelijke, giftige stoffen en vormt de belangrijkste vervuiler van het lichaam (Janssen, 2006b). Circa vijftien procent van alle sterfte in Nederland wordt door roken veroorzaakt (van Oers, 2002). De kans op longkanker, COPD of een beroerte is vele malen groter wanneer gerookt wordt, maar ook andere vormen van kanker en coronaire hartziekten zijn vaak het gevolg van roken (Doll, 1986; Slovic, 2001). Diverse onderzoeken suggereren daarnaast een verband tussen roken en bepaalde vormen van darm- en maagkanker (Giovannucci et al., 1994a; Giovannucci et al., 1994b; Fielding, 1994; Doll, Peto, Wheatly, Gray & Sutherland, 1994; McLaughlin, Hrubec, Blot, Fraumeni, 1995). Roken is niet alleen een risicofactor voor verschillende ziekten, maar leidt tevens tot een verlies van kwaliteit van leven (Mulder, Tjhuis, Smit & Kromhout, 2001; Hoeymans, Hoogenveen & Poos, 2006). Ook levert het een hoge bijdrage aan de totale ziektelast, met verlies van een groot aantal gezonde levensjaren als gevolg (Hoeymans & Poos, 2006). Naast negatieve gevolgen op lange termijn, heeft roken ook vervelende consequenties op korte termijn, zoals hoesten, kortademigheid en keelpijn (Janssen, 2006b).

De negatieve gevolgen van roken zijn zowel van toepassing op de roker zelf, als op de mensen die in contact komen met deze rook en op die manier meeroken. Wanneer niet-rokers in de eigen omgeving worden blootgesteld aan tabaksrook neemt het risico op longkanker met twintig procent toe. Ook heeft passief roken negatieve gevolgen voor hart- en bloedvaten en hebben tienduizenden kinderen luchtwegaandoeningen als gevolg van meeroken (Gezondheidsraad, 2003; Knol, Hilverling, Wagener & Willemsen, 2005).

De gezondheidsrisico's van roken zijn niet alleen van toepassing op volwassen rokers, maar ook op rokende jongeren. Hoe jonger iemand begint met roken, hoe groter de kans dat deze persoon als volwassene rookt en verslaving optreedt (Breslau, Fenn & Peterson, 1993). Jongeren denken vaak dat ze makkelijk met roken kunnen stoppen, maar ze onderschatten het verslavende effect van nicotine sterk (Janssen, 2006b). Daarnaast wordt vroegtijdig beginnen met roken gerelateerd aan zwaarder gebruik. Zware gebruikers ervaren vaker gezondheidsproblemen als gevolg van roken en hebben tevens meer moeite met stoppen, gezien de langdurige nicotineverslaving (Pierce & Gilpin, 1996; Ellickson, Tucker & Klein, 2001). Ook bij jongeren leidt roken tot gezondheidsproblemen op korte termijn. Jonge rokers zijn lichamelijk minder fit dan niet-rokers en hebben vaker last van kortademigheid, hoesten en een verhoogde slijmproductie (US Department of Health and Human Services, 1994). Deze omvangrijke negatieve gevolgen en gezondheidsrisico's van roken zijn voor veel (inter)nationale, regionale en lokale organisaties, waaronder het ministerie van VWS, STIVORO en TACTUS, reden om het niet-roken onder zowel volwassenen als jongeren te stimuleren.

2.1.2 *Gevolgen van (overmatig) alcoholgebruik*

Hoewel het drinken van een glas bier of wijn niet direct tot gezondheidsproblemen leidt, zijn er wel diverse gezondheidsrisico's verbonden aan overmatig alcoholgebruik. Wanneer veel alcohol in een korte periode gedronken wordt, ontstaan risico's als auto-ongelukken, geweld en alcoholvergiftiging. Lange termijn effecten worden veelal veroorzaakt door overmatig gebruik tijdens een langdurige periode. Voorbeelden zijn alcoholafhankelijkheid, alcohol cirrose, cardiovasculaire ziekten en het Korsakov-syndroom (Standridge, Zijlstra & Adams, 2004).

Alcoholafhankelijkheid geeft een verhoogd risico op verschillende soorten stemmings- en angststoornissen (NIAAA, 2000; Kessler et al., 1996) en in Nederland is middelenafhankelijkheid de meest voorkomende psychiatrische diagnose onder jonge mannen (Bijl, van Zessen & Ravelli, 1997). Daarnaast is overmatig alcoholgebruik de directe of indirecte oorzaak van 1900 sterfgevallen jaarlijks (CBS Doodsoorzakenstatiek, 2005). Tevens leidt het tot een toenemend risico op diverse vormen van kanker, een verhoogde bloeddruk en beschadiging aan hersenen en zenuwen (van Laar, 2005; Poppelier, van de Wiel & van de Mheen, 2002; Single, Ashley, Bondy, Rankin & Rehm, 1999; KWF, 2005). Doordat overmatig gebruik van alcohol een risicofactor is voor alcoholafhankelijkheid, heeft het ook betrekkelijk veel verlies van kwaliteit van leven tot gevolg (Hoeymans et al., 2006).

Aan het gebruik van alcohol zitten niet alleen nadelen. Wanneer met mate gedronken wordt (één tot drie glazen per dag voor mannen en één tot twee glazen per dag voor vrouwen) is het risico op coronaire hartziekten en beroerte lager dan wanneer geen of juist heel veel alcohol gedronken wordt (Poppelier et al., 2002; Single et al., 1999; Koppes, Twisk, Snel, van Mechelen & Kemper, 2000; Ruitenberg, Ott, van Swieten, Hofman & Breteler, 2001; Sierksma, 2003).

Ook voor jongeren heeft matig alcoholgebruik ten aanzien van het sociale leven en ontwikkeling belangrijke voordelen (Engels & Knibbe, 2000a, 2000b). Net als bij volwassenen gelden echter ook voor hen veel gezondheidsrisico's. Negatieve effecten op korte termijn zijn alcoholvergiftiging, geweld, vandalisme, seksuele intimidatie, onveilig rijden en ongelukken als gevolg van dronkenschap (Arata, Stafford & Tims, 2003; Bonomo et al., 2001; Ellickson, Tucker & Klein, 2003; Gruber, DiClemente, Anderson & Lodico, 1996; Oesterle et al., 2004). Daarnaast geven recente onderzoeken aan dat alcoholgebruik tijdens adolescentie samenhangt met verschillende neurobiologische en cognitieve beschadigingen (Brown & Tapert, 2004; Brown, Tapert, Granholm & Delis, 2000; Silvers, Tokunaga, Berry, White & Matthews, 2003; Tapert et al., 2003; Tapert, Brown, Barratta & Brown, 2004). Ook geven verschillende onderzoekers aan dat het vroegtijdig beginnen met alcohol tot problemen op latere leeftijd kan leiden. Adolescenten die op jonge leeftijd alcohol drinken, drinken niet alleen per gelegenheid meer alcohol, maar hebben tevens een verhoogd risico op het ontwikkelen van alcoholafhankelijkheid, neurologische tekortkomingen en probleemgedrag (Ellickson et al., 2003; Warner & White, 2003; White & Swartzwelder, 2004). Deze problematische gevolgen van alcohol voor jongeren hebben ertoe geleid dat diverse organisaties de drinkadviezen voor deze doelgroep hebben aangepast. Nu wordt door velen afgeraden om voor het 16^e jaar alcohol te drinken.

2.2 Omvang

Gezien de omvangrijke negatieve gevolgen van roken en overmatig alcoholgebruik lijkt het voor de hand liggend dat vrijwel niemand rookt en iedereen slechts met mate alcohol drinkt. In werkelijkheid blijkt de omvang van roken en overmatig alcoholgebruik in Nederland aanzienlijk. In deze paragraaf worden de resultaten van landelijke onderzoeken naar het aantal rokers en (overmatige) drinkers in Nederland beschreven.

2.2.1 Aantal rokers in Nederland

Hoewel het aantal rokers de afgelopen jaren is gedaald, rookte in 2005 nog steeds 28 procent van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder. Dit is gebleken uit landelijk onderzoek dat jaarlijks, in opdracht van STIVORO, door TNS NIPO wordt uitgevoerd. Procentueel rookten meer mannen dan vrouwen en werd in de leeftijdsgroep 35 tot 55 jaar het meest gerookt (STIVORO - rookvrij, 2006a). Wanneer we het percentage rokers in Nederland vergelijken met andere Europese landen, neemt Nederland een middenpositie in.

Ook onder jongeren is het roken de laatste jaren afgenomen. Sinds 2002 daalt het percentage 10 tot 19 jarigen dat ooit gerookt heeft en in 2005 had 56 procent van deze jongeren nog nooit gerookt. Het aantal jongeren dat wel eens gerookt heeft stijgt met de leeftijd en over het algemeen is het percentage rokers hoger onder jongens dan onder meisjes (STIVORO – rookvrij, 2006b). Een daling van het percentage ooit-rokers is ook onder leerlingen van het basisonderwijs terug te zien. Het hoogtepunt hierbij was 2005, waarbij 12 procent van de leerlingen aangaf ooit gerookt te hebben. In 1996 was dit nog 24 procent. Wordt echter gekeken per provincie, dan is het opvallend dat in Overijssel over het algemeen meer leerlingen ooit hebben gerookt dan landelijk.

Ook in 2005 bleef Overijssel achter: 15 procent van de leerlingen gaf aan ooit gerookt te hebben (STIVORO – rookvrij, 2006b). Wanneer jongeren aangeven in de maand voorafgaand aan de peiling te hebben gerookt, worden zij in landelijke onderzoeken gekenmerkt als “rokers” (Koolhaas & Willemsen, 2005). Het percentage 10 tot 19 jarigen rokers nam tussen 1997 en 2002 geleidelijk af, daarna volgde een snelle daling. In 1997 had 30 procent van alle 10 tot 19 jarigen in de maand voorafgaand aan de peiling gerookt en in 2005 was dit nog maar 21 procent. Deze trend was zowel bij jongens en meisjes als in alle leeftijdsgroepen zichtbaar (STIVORO – rookvrij, 2006b). In 2003 was het aantal rokende jongeren in Nederland gemiddeld ten opzichte van andere Europese landen (Hibell et al., 2004). Hoewel een dalende trend in het aantal rokende jongeren zichtbaar is, heeft nog steeds bijna de helft van de 10 tot 19 jarige jongeren ervaring met roken. Dit zijn ruim 850 duizend jongeren die door het roken niet alleen de eigen gezondheid in gevaar brengen, maar ook de gezondheid van anderen in de omgeving.

2.2.2 Aantal personen in Nederland dat overmatig alcohol drinkt

Overmatig alcoholgebruik komt voor bij 14 procent van de volwassen mannen en circa 10 procent van de volwassen vrouwen. Voor mannen betekent dit dat zij drie of meer glazen alcohol per dag drinken en voor vrouwen twee of meer glazen alcohol per dag. Het percentage overmatige drinkers is bij mannen het hoogst in de leeftijdscategorieën 20-30, 40-50 en 50-60 jaar; bij vrouwen geldt dit voor de categorieën 50-60 en 60-70 jaar. Wanneer iemand minimaal één dag in de week zes glazen alcohol drinkt is hij een zware drinker en circa éénvijfde van de mannen en vier procent van de vrouwen behoort tot deze categorie. Het percentage zware en overmatige drinkers is de afgelopen jaren redelijk stabiel gebleven; alleen bij mannen is er sinds 2001 een lichte daling (Pols, gezondheid en arbeid, 2003).

Hoewel het alcoholgebruik onder volwassenen redelijk stabiel is gebleven, neemt het alcoholgebruik onder jongeren toe. Vooral bij meisjes in de leeftijd van 12 t/m 14 is er een toename in zowel het ooit- als het actueelgebruik (het gebruik van alcohol in de maand voorafgaand aan de peiling). Het ooit-gebruik is ook voor de totale groep scholieren van 74 procent in 1999 naar 85 procent in 2003 toegenomen. Het actuele alcoholgebruik is echter sinds 1999 niet veranderd, waarbij circa drie op de vijf scholieren alcohol dronk in de maand voorafgaand aan de peiling. Jongens drinken niet alleen vaker, maar ook grotere hoeveelheden alcohol dan meisjes. Ook het soort alcohol dat gedronken wordt verschilt per geslacht. Bier is vooral populair onder jongens en breekers & premixen zijn favoriet bij meisjes (Monshouwer, van Dorsselaer, Gorter, Verdurmen & Vollebergh, 2004). Het gebruik van alcohol start vaak al op jonge leeftijd en neemt toe met het ouder worden. Circa één op de vijf uitgaande jongeren van dertien jaar en tweederde van de uitgaande jongeren van veertien en vijftien jaar drinkt tijdens het stappen alcohol. Bij de zestien- en zeventienjarige jongeren is dit zelfs toegenomen tot 90 procent (Bieleman, Biesma, Kruize & Snippe, 2004). Dat het gebruik van alcohol onder jongeren sociaal geaccepteerd is, blijkt niet alleen uit bovenstaande gegevens maar ook uit het feit dat ruimt éénderde van de leerlingen uit groep 7 en 8 van de basisschool thuis alcohol mag drinken (Monshouwer et al., 2004). Het lijkt dan ook niet vreemd dat ruim de helft van alle leerlingen uit groep 7 en 8 aangeeft ooit alcohol te hebben gedronken en één op de vijf ook in de maand voorafgaand aan het onderzoek. Acht procent van de leerlingen zegt zelfs ooit dronken of aangeschoten te zijn geweest (Monshouwer et al., 2004). Het toenemende alcoholgebruik onder Nederlandse jongeren heeft er zelfs toe geleid dat de jongeren in Nederland koploper van Europa zijn geworden wat betreft de frequentie en hoeveelheid alcohol die gedronken wordt (Hibell et al., 2004).

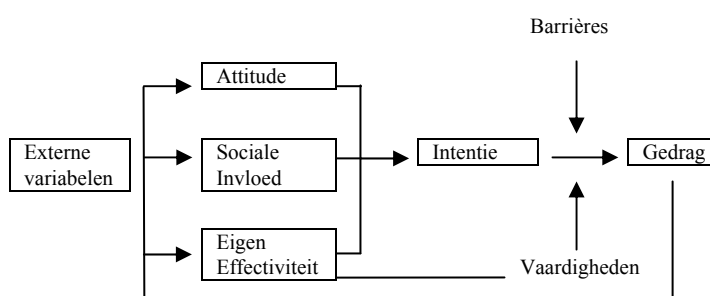
2.3 Oorzaken

Roken en overmatig alcoholgebruik hebben veel negatieve gevolgen voor de gezondheid, maar toch weerhoudt dit veel volwassen en jongeren er niet van om dit gedrag uit te voeren. Vooral de overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs is een kritieke periode, waarin veel jongeren beginnen met roken. Alcohol wordt door veel jongeren al eerder geproefd, maar het gebruik neemt vooral in de eerste jaren van het voortgezet onderwijs sterk toe (Monshouwer et al., 2004). Om gedrag te kunnen veranderen is het noodzakelijk om te begrijpen waarom jongeren zich zo gedragen.

Er bestaan diverse modellen en theorieën die als doel hebben (gezondheids)gedrag of verandering daarin te verklaren. Veel onderzoek is gedaan op basis van modellen waarbij gedrag wordt gezien als het resultaat van een bewust afwegingsproces en/of geplande reactie. Een bekend voorbeeld hiervan is het Attitude-Social-influence-self-Efficacy (ASE) model (de Vries, Dijkstra & Kuhlman, 1988). Dit model is in Nederland vaak gebruikt bij het beoordelen van determinanten ten aanzien van roken en alcohol drinken (De Vries & Backbier, 1994; De Vries, Backbier, Kok & Dijkstra, 1995; De Vries et al., 1988; Dijkstra, Mesters, De Vries, Van Breukelen & Parcel, 1999). Het ASE-model is een geïntegreerd gedragsmodel waarbij inzichten en aspecten uit diverse andere modellen, zoals Theory of Reasoned Action (TRA) (Fishbein & Ajzen, 1975), Theory of Planned Behavior (TPB) (Ajzen, 1991), Social Learning Theory (Bandura, 1986) en het Transtheoretical Model (Prochaska & DiClemente, 1983; Prochaska, DiClemente, & Norcross, 1992) zijn meegenomen. Er zijn echter ook modellen waarbij gedrag niet wordt gezien als een bewust mechanisme, maar als een onbewuste reactie op omstandigheden die risicobevorderend zijn. Het Prototype-Willingness model (Gibbons & Gerrard, 1995; Gerrard, Gibbons, Stock, Vande Lune & Cleveland, 2005) is een voorbeeld van een dergelijk model. In onderstaande figuur worden de componenten van het ASE-model en het Prototype-Willingness model uitgebreid beschreven, waarbij wordt ingegaan op wat reeds uit onderzoek bekend is over de invloed van deze componenten ten aanzien van roken en alcohol.

2.3.1 ASE-model

De kerngedachte van het ASE-model is dat intentie de belangrijkste determinant is van gedrag. De gedragsintentie wordt vervolgens bepaald door drie factoren: attitude, sociale invloed en eigen effectiviteit (figuur 2.1).

Figuur 2.1 Het ASE-model (de Vries, Dijkstra & Kuhlman, 1988)

Intentie en gedrag

Volgens het ASE-model is de intentie tot het uitvoeren van gedrag de directe voorspeller van dit gedrag. Over het algemeen geldt dat hoe sterker de intentie is om een bepaald gedrag uit te voeren, hoe groter de kans dat dit ook daadwerkelijk gebeurt (Ajzen, 1991). Daarnaast wordt de kans op gedrag groter, wanneer er minder tijd zit tussen de intentie en het daadwerkelijke gedrag. De intentie om te roken blijkt in hoge mate te zijn gerelateerd aan daadwerkelijk roken in de toekomst (Conrad, Flay & Hill, 1992).

Attitude

De eigen opvatting of houding ten aanzien van gedrag wordt ook wel attitude genoemd en is afgeleid van de door de persoon ingeschatte voor- en nadelen van het gedrag. Wanneer mensen zich niet bewust zijn dat gedragsverandering noodzakelijk is, zal het vrijwel onmogelijk zijn hen te stimuleren tot deze gedragsverandering. Ook moeten ze de voordelen van de gedragsverandering belangrijker vinden dan de nadelen. Wanneer mensen een negatieve attitude hebben ten aanzien van een gewenste gedraging, is de kans op gedragsverandering veel kleiner dan wanneer zij een positieve attitude hebben. Attitudes zijn vaak niet alleen gebaseerd op logische redeneringen en verstandelijke overwegingen, maar worden ook gevormd door gewoonten, 'irrationele' overtuigingen en eerdere leerervaringen. Tevens is vaak het eerste gevoel (affectieve reactie) sterk bepalend, waardoor de eerste emotionele reactie op voorlichting dus van essentieel belang is. Deze reactie moet positief zijn om attitudes te kunnen veranderen (Zajonc, 1984; Brug, Schaalma, Kok, Meertens & van der Molen, 2003).

Diverse onderzoekers geven aan dat adolescenten met roken beginnen omdat ze zich dan cooler, relaxter of volwassener voelen of omdat ze zich willen identificeren met een bepaalde groep (Barkin, Smith & DuRant, 2002; Brown & Lohr, 1987; Mosbach & Leventhal, 1988; Sussman et al., 1990). Het verschil tussen rokers en niet-rokers in attitude is onder meer dat rokers vooral positieve effecten van roken op korte termijn belangrijk vinden, terwijl niet-rokers de negatieve gevolgen voor de gezondheid op lange termijn belangrijk vinden (van Harreveld, van der Pligt, de Vries & Andreas, 2000). Ook ten aanzien van alcohol hebben sommige jongeren positieve attitudes.

Er wordt door jongeren onder meer aangegeven dat feesten leuker zijn en ze makkelijker in contact komen met leeftijdsgenoten wanneer ze alcohol hebben gedronken (De Vries, 1995; Engels & Knibbe, 2000b; Engels, Wiers, Lemmers & Overbeek, 2005; Grube, McGree & Morgan, 1986; Halpern-Felsher, Biehl, Kropp & Rubinstein, 2004; Webb, Getz, Baer & McKelvey, 1999). Ook Lemmers (2000) geeft aan dat positieve verwachtingen van alcohol en door de persoon ervaren voordelen van alcohol van invloed zijn op de gedragsintentie. Volgens deze auteur hebben negatieve verwachtingen weinig invloed. Uit deze onderzoeken blijkt dat het corrigeren van 'foute' veronderstellingen of ook wel het geven van tegenargumenten gericht op de voordelen van alcohol drinken, belangrijke methodieken zijn om de attitude ten aanzien van gedrag te veranderen.

Sociale invloed

In het ASE-model worden drie vormen van sociale invloed onderscheiden: (1) subjectieve normen, (2) sociale steun en/of sociale druk en (3) modelling. Met subjectieve normen worden de waargenomen opvattingen van belangrijke anderen bedoeld. Dit construct in het ASE-model heeft dezelfde betekenis als het construct 'subjectieve normen' in de Theory of Planned Behavior (Ajzen, 1991). De directe invloed van anderen komt tot uiting in het construct sociale steun en/of sociale druk. De term sociale druk wordt veelal gebruikt bij een negatieve invloed op het gewenste gedrag en de term sociale steun bij een positieve invloed op het gewenste gedrag. Modelling is afkomstig van de sociale leertheorie van Bandura (1986). Het gaat hierbij om het leren door het observeren van andermans gedrag.

Positieve subjectieve normen van ouders en leeftijdsgenoten (Oostveen, Knibbe & de Vries, 1996; Ausems, 2003) en sociale druk (Crone et al., 2003) zijn gerelateerd aan roken en alcoholgebruik onder jongeren. Tevens hebben rokers in de omgeving vaak meer rokers dan niet-rokers (van Assema, Pieterse, Kok, Eriksen & de Vries, 1993). Daarnaast heeft onderzoek van Engels, Knibbe & Drop (1999) uitgewezen dat wanneer ouders roken en/of alcohol drinken, dit van invloed is op het beginnende gedrag van jongeren (modelling). Ouders hebben dus een belangrijke invloed op het gedrag van hun kinderen. De laatste tijd wordt de oorzaak van het toenemende alcoholgebruik op jonge leeftijd ook steeds vaker gezocht bij ouders. Volgens van der Vorst & Spijkerman (2006) onderschatten veel ouders in de praktijk het alcoholgebruik van hun kinderen behoorlijk. Toezicht houden en op de hoogte blijven van wat en hoeveel gedronken wordt zijn volgens deze auteurs voor ouders belangrijke hulpmiddelen bij het verminderen van het alcoholgebruik van hun kinderen. Ook het stellen van regels op het gebied van het alcoholgebruik heeft een sterk en direct effect op het drinkgedrag van de jongeren. Hoe meer ouders verbieden, hoe minder jongeren drinken. Strenge regels hebben vooral een preventieve werking in de fase dat jongeren nog niet of nauwelijks alcohol drinken; wanneer ze eenmaal begonnen zijn met regelmatig drinken, hebben regels nog maar weinig invloed. Hoewel vaak aan ouders het advies gegeven wordt om met hun kinderen te praten over het alcoholgebruik, moet dit volgens de onderzoekers genuanceerd worden. Zij geven aan dat niet de kwantiteit, maar de kwaliteit van het spreken over alcohol een belangrijke preventieve werking heeft. Jongeren drinken minder alcohol wanneer zij op een prettige manier met hun ouders het onderwerp kunnen bespreken, maar het gebruik neemt toe naarmate hun ouders vaker met hen hierover communiceren. Tevens wordt ouders afgeraden om hun kinderen thuis te laten 'leren drinken', aangezien het alcoholgebruik van kinderen buiten het huis toeneemt wanneer zij thuis vaker alcohol nuttigen. Het alcoholgebruik van kinderen kan door ouders verder beperkt worden door zelf in het bijzijn van de kinderen zo weinig mogelijk alcohol te drinken en in huis weinig alcohol te schenken (Van der Vorst & Spijkerman, 2006).

Spijkerman (2005) geeft echter aan dat niet alleen bij ouders alcohol sociaal geaccepteerd is, maar in de gehele Nederlandse samenleving. De doelstellingen en maatregelen van het Nederlandse alcohol- en tabaksbeleid geven volgens haar de indruk dat het sociale klimaat ten opzichte van alcoholgebruik minder negatief is dan ten opzichte van roken. Naast het feit dat het alcoholgebruik onder adolescenten jonger dan 16 jaar wordt ontmoedigd, lijkt het algemene klimaat en de sociale norm ten opzichte van gematigd alcoholgebruik geaccepteerd en positief. Ook dit kan volgens Spijkerman (2005) van invloed zijn op de alcoholconsumptie van adolescenten.

Eigen effectiviteitverwachting

De eigen effectiviteitverwachting lijkt zeer sterk op het concept ‘waargenomen gedragscontrole’, uit de Theory of Planned Behavior (Ajzen, 1991). Het gaat er hierbij om of iemand zichzelf in staat acht het betreffende gedrag uit te voeren. Volgens Bandura (1986) kunnen verwachtingen over de eigen effectiviteit op drie dimensies variëren. De eerste dimensie is de ‘magnitude’, dat staat voor de inschatting van de moeilijkheid van de vaardigheden die nodig zijn om het gedrag uit te kunnen voeren. De tweede dimensie is de ‘generality’, ook wel de inschatting van de problemen die hetzelfde gedrag in verschillende situaties met zich mee kan brengen. De derde dimensie is de ‘strength’, dat staat voor de mate waarin men zelfvertrouwen heeft over het kunnen vertonen van het gedrag. Volgens Brug en collega’s (2003) moeten bij het inventariseren van verwachtingen ten aanzien van de eigen effectiviteit alle drie dimensies gemeten worden.

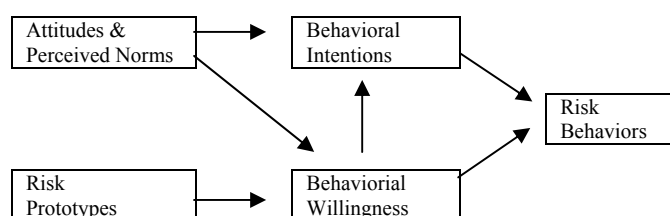
Volgens Koolhaas en Willemsen (2005) is eigen effectiviteit een belangrijke indicator voor eventuele veranderingen in het gedrag van jongeren ten aanzien van roken, aangezien deze factor over het algemeen sterk samenhangt met de intentie om niet te beginnen met roken. Het beginnen met roken is daarmee gerelateerd aan weinig zelfvertrouwen om in bepaalde situaties een sigaret te weigeren (Ausems, 2003). Jongeren die nog nooit gerookt hebben, blijken het over het algemeen (heel) makkelijk te vinden om niet gaan roken. Ook denken de meeste jongeren dat het hen zeker of waarschijnlijk wel zal lukken een niet-roker te blijven. Jongeren die thuis geen rokende familieleden hebben, blijken een significant hogere eigen effectiviteitverwachting te hebben dan jongeren die thuis wel geconfronteerd worden met rokende gezinsleden (Koolhaas & Willemsen, 2005). Ook kan volgens Barkin, Smith & DuRant (2002) het verhogen van eigen effectiviteit en besluitvormingscapaciteit én het verbeteren van vaardigheden om genotmiddelen te weren, het gebruik van genotmiddelen wellicht verminderen.

Externe variabelen, barrières en vaardigheden

De externe variabelen zijn te onderscheiden in demografische variabelen (zoals geslacht, leeftijd, geboorteland en geloofsovertuiging) én psychologische variabelen (zoals intelligentie, karakter en inlevingsvermogen). Hoewel de intentie de directe voorspeller is van het gedrag, kunnen barrières of een tekort aan vaardigheden ertoe leiden dat de intentie in de praktijk niet het gedrag tot gevolg heeft.

Kennis is één van de psychologische variabelen die gezien wordt als een belangrijke determinant van het gedrag. Kennisoverdracht wordt daarom ook vaak toegepast in interventies. Hoewel informatie mensen bewust kan maken van de noodzaak tot verandering, is de redenering dat mensen die de juiste kennis hebben over wat gezond gedrag is, zich automatisch ook gezonder gaan gedragen onjuist. Kennis leidt volgens Brug en collega’s (2003) alleen tot gedragsverandering wanneer mensen graag iets willen doen, maar ze niet weten hoe of niet weten wat het gewenste gedrag is. In de Theory of Planned Behavior wordt kennis vooral gezien als onderdeel van de attitude, maar het kan ook relevant zijn voor de verwachting van de eigen effectiviteit. Brug en collega’s (2003) geven echter ook hier aan dat ‘weten’ een voorwaarde kan zijn voor het ‘doen’, maar veelal niet voldoende is.

2.3.2 Prototype-Willingness model

Figuur 2.2 Het Prototype-Willingness model (Gerard et al., 2005)

Het Prototype-Willingness model is gebaseerd op twee belangrijke veronderstellingen ten aanzien van risicogedrag bij jongeren. Allereerst wordt risicogedrag onder adolescenten vaak gezien als een sociale activiteit. Daarnaast is gedrag volgens dit model niet alleen gepland, maar ook een reactie op omstandigheden die risicobevorderend werken, waardoor risicogedrag volgens het Prototype-Willingness model op twee manieren tot stand kan komen (figuur 2.2). Gedragsintenties zijn gebaseerd op bewuste keuzes om bepaalde

gedragingen wel of niet uit te voeren. Gedrag wordt op deze manier gezien als het resultaat van een geplande reactie, overeenkomend met de uitgangspunten van het ASE-model. Het Prototype-Willingness model heeft echter als toevoeging dat risicogedragingen ook het gevolg kunnen zijn van stimuli uit de omgeving. Hierbij wordt het gedrag gezien als een reactie op een risicobevorderende situatie die onbewust en niet gepland is.

Volgens diverse onderzoekers hebben de opvattingen of prototypes ten aanzien van roken en alcohol drinken meer invloed op het wel of niet uitvoeren van dit gedrag dan de kennis over gezondheidsrisico's (Barton, Chassin, Presson & Sherman, 1982; Chassin, Presson, Sherman, Corty & Olshavsky, 1981; Chassin, Presson, Sherman & Margolis, 1988; Chassin, Tetzloff & Hershey, 1985; Leventhal & Cleary, 1980). Leventhal & Cleary (1980) geven aan dat de typische adolescente roker spannend en verleidelijk gevonden wordt, waardoor jongeren aan deze gewenste kenmerken willen voldoen en met roken beginnen. Ook volgens Barton en collega's (1982) wordt een negatief beeld van een roker geassocieerd met de intentie om niet te gaan roken.

Gelijke resultaten zijn gevonden voor de relatie tussen het beeld van de typische alcoholdrinkende adolescent en de intentie om alcohol te gaan drinken (Chassin et al., 1985). Hoewel het prototype roker gerelateerd is aan de intentie tot roken, kwam uit diverse onderzoeken naar voren dat dit prototype onder veel adolescenten niet erg positief is. Zelfs de adolescenten die rookten hadden een neutraal tot negatief beeld van de typische adolescente roker (Barton et al., 1982; Chassin et al., 1985; Cooper & Kohn, 1989). Hoe gunstiger en gelijkwaardiger dit beeld echter is, hoe bereidwilliger deze persoon wordt om tot de groep rokers te horen en dit ook naar anderen toe te benadrukken (Gibbons & Gerrard, 1995).

2.4 Conclusie

Ondanks de gezondheidsrisico's op korte en lange termijn, drinkt de Nederlandse jeugd steeds vaker op jonge leeftijd teveel alcohol. Minister Hoogervorst noemde hen zelfs "de zuipschuiten van Europa", aangezien de Nederlandse jeugd met hun alcoholgebruik koploper binnen Europa is geworden. Het gebruik van alcohol begint vaak al op jonge leeftijd; de helft van de leerlingen uit de laatste klassen van het basisonderwijs heeft al wel eens alcohol gedronken. Naarmate jongeren ouder worden neemt het gebruik van alcohol toe en deze toename is het grootst onder meisjes in de leeftijd van 12 tot en met 14 jaar. Preventie van vroegtijdig en overmatig alcoholgebruik is niet alleen belangrijk voor de jongeren zelf, maar ook voor de Nederlandse samenleving, gezien de grote financiële en maatschappelijke gevolgen van alcoholmisbruik en alcoholafhankelijkheid. De landelijke cijfers van het alcoholgebruik onder Nederlandse jongeren tonen aan dat deze preventie vroegtijdig, al op het basisonderwijs, plaats moet vinden. Ook de preventie van roken onder adolescenten blijft belangrijk, gezien nog steeds bijna de helft van de Nederlandse jongeren in de leeftijd van 10 tot 19 jaar wel eens heeft gerookt. Het feit dat een kwart van de rokende jongeren al voor het 13^e jaar zijn eerste sigaret rookt, geeft aan dat ook deze preventie al op het basisonderwijs moet starten.

Om effectieve preventieprogramma's te ontwikkelen, dienen de oorzaken van roken en vroegtijdig en overmatig alcoholgebruik duidelijk te worden. Hiervoor zijn in Nederland vaak het ASE-model en het Prototype-Willingness model gebruikt. Volgens het ASE-model zijn kennis en bewustwording noodzakelijk, maar niet voldoende om gedrag te veranderen. Ook dienen preventieprogramma's gericht op roken en alcohol volgens dit model in te gaan op de attitude, sociale invloed en eigen effectiviteit, zodat de gedragsintentie positief wordt beïnvloed en de kans op het gewenste gedrag vergroot wordt. Het Prototype-Willingness model gaat er vanuit dat gedrag bij adolescenten niet altijd gepland is, maar soms ook een onbewuste reactie is op stimuli uit de omgeving. De relatie tussen het beeld dat adolescenten hebben van rokende en alcoholdrinkende leeftijdsgenoten en de mate waarin zij geneigd zijn dit gedrag zelf uit te voeren, is volgens dit model de reden dat preventieprogramma's ook gericht dienen te zijn op bewustwording van de gevaarlijke situaties en verandering van prototypes.

HOOFDSTUK 3 PREVENTIE

In dit hoofdstuk worden allereerst de centrale doelstellingen van het ministerie van VWS ter preventie van roken en overmatig alcoholgebruik in Nederland beschreven. Daarna wordt kort ingegaan op de mogelijke maatregelen die genomen kunnen worden om deze doelstellingen te behalen. Vervolgens wordt een indeling in preventieve interventies beschreven, waarbij uitgebreid aandacht wordt besteedt aan de schoolgebaseerde preventieprogramma's in het algemeen en specifiek bij TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg. Tot slot wordt het gebruik van e-learning als voorlichtingsmethode besproken.

3.1 Doelstellingen van het ministerie van VWS

Vanuit preventief oogpunt moeten maatregelen genomen worden om de omvangrijke negatieve gevolgen van roken en (overmatig) alcoholgebruik te voorkomen. De centrale doelstelling van het ministerie van VWS is het verminderen van het aantal rokers in Nederland, waarbij het kabinet streeft naar een afname van het percentage rokers tot 25 procent in 2007. Dit kan worden bereikt als minder jongeren beginnen met roken en meer rokers stoppen. Een andere belangrijke doelstelling van het kabinet is het ombuigen van de maatschappelijke norm, waarbij niet-roken de sociale norm moet worden (VWS, 2003). De zorgwekkende ontwikkeling van het toenemend alcoholgebruik onder adolescenten was in 2005 voor het ministerie van VWS aanleiding tot het bijstellen van de doelstellingen van het Nederlandse alcoholbeleid voor jongeren. Het centrale doel van het kabinet is het zo lang mogelijk uitstellen van het alcoholgebruik onder jongeren, met als uitgangspunt geen alcohol onder de 16 jaar. Voor adolescenten ouder dan 16 jaar is als doel gesteld om slechts met mate alcohol te drinken (VWS, 2005). Om deze doelstellingen te halen zet het ministerie van VWS veel verschillende instrumenten in, zoals wet- en regelgeving, accijnsheffing, subsidies en voorlichting. In het reviewrapport van de World Health Organisation (2002) wordt aangegeven dat alleen een breed samengesteld en samenhangend pakket van maatregelen daadwerkelijk effect heeft in de strijd tegen roken. Ook ten aanzien van alcoholmatiging is volgens Busch & Planken (2006) een combinatie van verschillende preventiemethoden het meest effectief.

3.2 Voorlichting ter preventie van roken en overmatig alcoholgebruik

Wereldwijd zijn de afgelopen dertig jaar veel voorlichtingsinterventies ontwikkeld om gebruik en/of misbruik van roken, alcohol en andere genotmiddelen te voorkomen. Deze preventieve interventies verschillen vaak op diverse kenmerken, zoals doel, doelgroep en genotmiddel. Het meeste onderzoek is uitgevoerd naar vier vormen van preventie: schoolgerichte verslavingspreventie, gezinsgerichte verslavingspreventie, massamediale campagnes en buurtgerichte interventies (Cuijpers, 2005). Het merendeel van de preventieprogramma's voor jongeren wordt uitgevoerd op scholen en valt daarmee onder de schoolgerichte verslavingspreventie. Binnen het circuit Preventie & Consultancy van TACTUS is het programma Onderwijs verantwoordelijk voor de schoolgerichte verslavingspreventie.

3.2.1 Totstandkoming van schoolgebaseerde preventieprogramma's

Rond 1960 werd duidelijk dat roken negatieve gezondheidsrisico's had en destijds werd preventie gezien als de belangrijkste strategie om onder de algemene bevolking het rookgedrag te verminderen (Public Health Service, 1964). Doordat scholen een belangrijke setting zijn om grote groepen kinderen en jongeren te bereiken met een preventieve boodschap (Buijs & Busch, 2005a), werd in 1964 het eerste schoolgebaseerde preventieprogramma in Nederland ingevoerd. Sinds 1964 zijn al vele preventieprogramma's voor scholen ontwikkeld (Cuijpers, 2005). Informatieoverdracht over (de risico's van) genotmiddelen was in de jaren 60 het uitgangspunt van de preventieprogramma's (Gorman, 1995; Moskowitz, 1989; Perry & Kelder, 1992). Onderzoek wees echter uit dat programma's alleen gericht op kennisoverdracht niet effectief waren en omstreeks 1970 werd daarom een nieuwe richting ingeslagen; affectieve programma's gericht op bredere thema's van persoonlijke ontwikkeling werden ontwikkeld (Gorman, 1995; Moskowitz, 1989; Perry & Kelder, 1992). Maar ook deze keer werd op basis van verschillende reviews geconcludeerd dat programma's gebaseerd op het affectieve model ineffectief zijn.

Eind jaren 70 werd duidelijk dat de invloed van de sociale omgeving op het rookgedrag in voorgaande jaren onderschat was en dat zowel sociaaldemografische, als omgevings-, gedrags- en psychologische factoren van invloed zijn op het rookgedrag onder adolescenten. Sinds de jaren 80 staat het sociale-invloedmodel (Hansen, 1992) centraal. Vaardigheden om weerstand te bieden aan sociale druk van leeftijdsgenoten zijn het uitgangspunt van dit model (Botvin, Baker, Filazolla & Botvin, 1990).

Bij de huidige voorlichtingsprogramma's gericht op preventie van roken en alcohol wordt vooral gebruik gemaakt van veelomvattende theorieën, zoals het ASE-model (paragraaf 2.3.1). Ook heeft de noodzaak van vroegtijdige interventie geleid tot een groeiend aantal preventieve interventies met als doel het verminderen van het initiële gebruik van alcohol, tabak en drugs (U.S. Department of Health and Human Services, 2000).

3.2.2 Huidige schoolgebaseerde preventieprogramma's

Er bestaan veel schoolgebaseerde preventieprogramma's met verschillende thema's. Gezien dit grote aanbod proberen scholen in Nederland steeds meer te werken naar een integraal gezondheidsbeleid op basis van wensen en behoeften van leerlingen, medewerkers en ouders. In 2004 is het landelijke programma 'Gezonde School' opgericht en dit programma heeft als doel een betere samenhang, toegankelijkheid en kwaliteit van het aanbod; het helpt scholen structureel te werken met gezondheid en veiligheid (Buijs & Busch, 2005b; de Ruiter, 2006). De projecten binnen Gezonde School zijn door leraren en preventiefunctionarissen beoordeeld, waardoor het voor scholen en professionals makkelijker is om op basis van eigen wensen en behoeften een keuze te maken uit de diverse programma's. Ook de effectiviteit van de programma's kan bij deze keuze worden meegenomen (de Ruiter, 2006). De belangrijkste projecten gericht op preventie van roken, alcohol en drugs zijn 'De Gezonde School en Genotmiddelen', 'Doe effe normaal', 'De rookvrije school', 'Ik (r)ook niet', 'Actie Tegengif' en 'No way! - Be free'. Doordat deze projecten voornamelijk gericht zijn op leerlingen van het voortgezet onderwijs en veelal ook maar één genotmiddel behandelen (meestal roken), is het aanbod van schoolgebaseerde genotmiddelenpreventieprogramma's voor het basisonderwijs beperkt. Dit is opvallend aangezien veel jongeren in deze leeftijdscategorie wel experimenteren met tabak, alcohol en soms zelfs drugs.

3.2.3 Bereik, gebruik en effecten van schoolgebaseerde preventieprogramma's

Hoewel een aantal preventieprogramma's gericht op roken en alcohol beschikbaar zijn, betekent dit zeker niet dat alle leerlingen van het basis- en voortgezet onderwijs worden voorgelicht over deze thema's. Inzicht in het bereik van preventieve interventies op scholen is niet optimaal, doordat er weinig tot geen kijk is op het gebruik en de uitvoering van dergelijke projecten in de praktijk. Bij het project 'De Gezonde School en Genotmiddelen' is bekend dat 70 procent van de scholen in het voortgezet onderwijs bekend is met het project en dat 50 procent er ook daadwerkelijk mee gewerkt heeft (Trimbos-instituut, 2004). Daarnaast wordt de aangepaste versie voor het basisonderwijs op 22 procent van de basisscholen in ons land uitgevoerd (van Diest, 2005; VWS, 2005). Ook is de bekendheid van het project 'De Rookvrije School' groter dan het aantal scholen dat daadwerkelijk het predicaat 'Rookvrije School' hebben ontvangen (TNS NIPO, 2004). Veel scholen werken dus nog steeds niet met de landelijke preventieprogramma's en bekendheid van een programma leidt niet direct tot het gebruik ervan. Het kan zijn dat scholen die geen gebruik maken van een landelijk preventieprogramma een andere voorlichtingsmethode gebruiken, bijvoorbeeld het schooladoptieplan. Hierover zijn echter geen gegevens beschikbaar, waardoor het daadwerkelijke bereik en gebruik van preventieprogramma's onduidelijk is.

Volgens Buijs en Busch (2005c) is niet alleen het bereik en gebruik van preventieprogramma's voor het onderwijs onduidelijk, maar ook de effectiviteit. Volgens de auteurs is weinig gedegen en goed evaluatieonderzoek gedaan naar schoolgerichte preventieprogramma's. Buijs en Busch geven aan dat alleen een aantal breed geïmplementeerde projecten uitvoerig is geëvalueerd. Bij een aantal andere projecten is volgens de auteurs wel verandering in kennis gemeten, maar geen onderzoek gedaan naar de effecten van deze kennisverandering op het uiteindelijke gedrag. Hoewel Cuijpers (2005) in tegenstelling tot Buijs en Busch (2005c) aangeeft dat er wel degelijk diverse onderzoeken zijn uitgevoerd naar de effecten van schoolgerichte preventieprogramma's, waren de bevindingen van de auteurs ongeveer gelijk. Op basis van onderzoek van Tobler en collega's (2000) kwam Cuijpers tot de conclusie dat vrijwel alle schoolgerichte preventieprogramma's grote en significante effecten hebben op de kennis van scholieren over genotmiddelen. Bij veel programma's werd echter geen enkel effect op het daadwerkelijke gebruik aangetoond.

Programma's die wel effectief bleken in het verminderen van het gebruik (hetzij in beperkte mate), waren allen interactief. Ook Donaldson en collega's (1996) en White en Pitts (1998) geven aan dat alle effectieve preventieprogramma's gericht op het vermindering van genotmiddelengebruik zijn opgezet volgens het sociale invloedmodel.

Wanneer gekeken wordt naar de effecten van lopende schoolpreventieprogramma's in Nederland, kan ten aanzien van de projecten 'De Gezonde School en Genotmiddelen' en 'Actie Tegengif' geconcludeerd worden dat deze projecten effectief zijn in het verminderen van het gebruik van tabak, alcohol en marihuana. De effecten waren echter bij 'Actie Tegengif' een jaar na uitvoering niet meer zichtbaar. Ook is een hoger kennisniveau waargenomen bij leerlingen die aan de projecten hebben deelgenomen. Daarentegen werd geen verschil geconstateerd in de houding en eigen effectiviteit van de jongeren (ResCon, research & consultancy, 1999; Paulussen, 2002; Crone et al., 2003; Cuijpers, Jonkers, de Weerd & de Jong, 2002). Wel gaven leerlingen die het project 'De Gezonde School en Genotmiddelen' uitvoerden aan beter om te kunnen gaan met sociale druk van vrienden (Paulussen, 2002). De effecten van schoolpreventieprogramma's zijn echter alleen gemeten onder leerlingen op het voortgezet onderwijs. Helaas zijn geen recente gegevens beschikbaar over de effecten van preventieprogramma's gericht op leerlingen van het basisonderwijs.

3.2.4 Aanbod van het programma onderwijs van TACTUS

Bij TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg zijn de preventiewerkers van het programma onderwijs verantwoordelijk voor de genotmiddelenpreventie op scholen in regio Twente en Stedendriehoek. Eén van de belangrijkste uitgangspunten van TACTUS is het aanbieden van preventieve activiteiten in een doorlopende leerlijn, startende in het basisonderwijs en voortzetting in het voortgezet onderwijs. Herhaling van de voorlichtingsboodschap is namelijk belangrijk om korte termijn effecten onder jongeren te behouden (Willemsen, 2002). Daarnaast heeft het programma onderwijs niet alleen projecten en activiteiten ontwikkeld voor leerlingen, maar ook voor docenten en ouders. In onderstaande worden de door TACTUS aangeboden, schoolgebaseerde preventieprogramma's beschreven.

Leerlingen

Sinds 1993 worden veel jongeren op scholen van het voortgezet onderwijs in de regio Twente door een preventiewerker van TACTUS voorgelicht over roken, alcohol, drugs en gokken. Met de school wordt overlegd op welk(e) thema(s) de gastles moet ingaan. Belangrijke doelstellingen van een gastles zijn het verhogen van de kennis en het vormen van een mening ten aanzien van genotmiddelen en het verbeteren van de weerbaarheid ten aanzien van groepsdruk. De inhoud van de gastlessen is gebaseerd op het project 'De Gezonde School en Genotmiddelen', omdat dit project aansluit bij de visie van TACTUS en effectief is gebleken in het beïnvloeden van kennis, houding en gedrag. Naast het geven van gastlessen, is het programma onderwijs ook actief op het gebied van stands, projecten en acties. Met een stand wil TACTUS bereiken dat leerlingen in gesprek raken over roken, alcohol of drugs met een preventiewerker of met andere leerlingen. Dit zal een positieve invloed hebben op de kennis, waardoor zij mogelijk bewustere keuzes ten aanzien van genotmiddelen maken. Ook ondersteunt het programma onderwijs de landelijke drugsvoorlichtingscampagne, het project 'Actie Tegengif' en het behalen van het predicaat 'Rookvrije School'.

Sinds 2005 draagt het programma onderwijs ook de zorg voor genotmiddelenpreventie onder basisschoolleerlingen. In het schooljaar 2005-2006 zijn op een aantal scholen gastlessen gegeven over roken en alcohol. Vanwege het grote aantal basisscholen in regio Twente zijn niet alle basisscholen bereikt. Gezien het toenemend gebruik van alcohol onder zeer jonge adolescenten heeft TACTUS echter als doel gesteld om het aantal basisscholen waar genotmiddelenpreventie plaats vindt, sterk uit te breiden.

Docenten

Voor docenten heeft TACTUS vier modules ontwikkeld. Alle modules bestaan uit een bijeenkomst van 3 uur. Bij de module "Thematische kennis over middelen" gaat het erom dat docenten zicht krijgen op de rol van genotmiddelen in de leefwereld van jongeren. Ook wordt een beeld gegeven van de omvang van en trends in het gebruik. Tevens wordt op verschillende manieren getracht de kennis over middelen te verhogen.

De module “Lesgeven over genotmiddelen” heeft als doel dat docenten zicht krijgen op de manier waarop zij onderwerpen als tabak, alcohol en drugs in de eigen groep aan de orde kunnen stellen. In de bijeenkomst maken docenten een voorlichtingsplan voor de school. In de module “Reglementeren en schoolbeleid” staat centraal hoe een school een samenhangend en preventief beleid ten aanzien van genotmiddelen kan ontwikkelen. Via verschillende werkvormen komen drie preventie-instrumenten aan de orde: het formuleren van huisregels, het signaleren en bespreken van genotmiddelengerelateerde problematiek en het structureel opnemen van voorlichting over genotmiddelen in het lesprogramma. Tot slot wordt in de module “Signaleren en bespreekbaar maken” ingegaan op het herkennen en bespreekbaar maken van genotmiddelengerelateerde problematiek bij leerlingen.

Ouders

Programma Onderwijs heeft drie activiteiten met ouders als doelgroep. Allereerst worden ouderavonden aangeboden, waarbij preventiewerkers ouders informeren over de meest voorkomende middelen, het gebruik onder pubers, de risico's van genotmiddelengebruik en de invloed van ouders op het gebruik van hun kinderen. Daarnaast worden twee verschillende oudercursussen aangeboden. De oudercursus “Alcohol, drugs en opvoeding” omvat vier bijeenkomsten, waarin de termen gebruik, misbruik en verslaving besproken worden, een discussie over de onderwerpen jongeren, puberteit, leefwereld en motieven plaatsvindt en dieper ingegaan wordt op de opvoeding, het stellen van grenzen en hoe te onderhandelen. De oudercursus “Pubers en alcohol” bestaat uit twee bijeenkomsten met dezelfde onderwerpen als de eerste oudercursus, maar bij deze cursus wordt ieder onderwerp minder uitgebreid besproken.

3.3 E-learning, een innovatieve methodiek

Opvallend is dat de huidige schoolgebaseerde preventieprogramma's in Nederland en bij TACTUS vrijwel geen gebruik maken van internet, terwijl dit nieuwe medium veelal wordt gezien als de meest favoriete bron van informatie. Internet wordt leuk en snel gevonden, en het biedt oneindig veel mogelijkheden, zoals informatie, vermaak, downloads en natuurlijke communicatie. Daarnaast heeft internet als voordeel dat de gebruiker zelf kan beslissen wanneer en waarvoor hij het internet gebruikt (Geursen & Plemp, 2005). Uit het onderzoek “Jongeren 2005” van bureau Qrius blijkt dat jongeren in 2005 meer tijd aan internet hebben besteed dan in 2003. Ook het gebruik van games nam toe. Het online gamen is vooral populair onder jongeren in de leeftijd van 6 tot 14 jaar (Sikkema, 2005).

In 2005 had 83 procent van de Nederlanders toegang tot internet en driekwart van de jongeren tot 25 jaar surfte wekelijks op het net. Internet wordt vooral gebruikt voor het opzoeken van informatie en om te communiceren via e-mail of chat. Vier op de vijf jongeren van 15 tot 25 jaar gebruikt de chat als communicatiemiddel (Linden, 2006). Ook geeft ruim driekwart van de jongeren aan te e-mailen en de helft van de jongeren surft daarnaast zomaar wat op het internet. De wat oudere jongeren (18-24 jaar) e-mailen meer dan tieners (12-17 jaar) en gebruiken het internet veelal voor het zoeken van specifieke informatie. Tieners daarentegen zijn meer op een ontspannen manier bezig met internet, waardoor zij ook meer chatten dan de oudere jongeren (CBS, 2005). Het internet dient echter niet alleen ter ontspanning, ook blijkt meer dan de helft van de Europese jongeren nieuwssites te bezoeken. Verder zoekt 40 procent van de jongeren op het internet naar lokale informatie (EIAA, 2005).

Door het grote succes van internet kwam al snel de methodiek e-learning in beeld. E-learning is de verzamelnaam voor het vormgeven van leersituaties met behulp van informatie- en communicatietechnologie. E-learning is snel opgekomen en de verwachting was dat leren met behulp van het internet sneller, efficiënter en interactiever zou kunnen (Dobbs, 2002). Verwacht werd dat e-learning massaal zou worden toegepast, maar in werkelijkheid bleek de groei van e-learning niet zo snel te verlopen. Op dit moment is echter de toepassing van internettechnologie weer volop in ontwikkeling, waardoor e-learning waarschijnlijk een nieuwe impuls krijgt (www.elearning.nl).

3.3.1 *Gebruik van e-learning in het onderwijs*

Hoewel het gebruik van e-learning in het onderwijs nog ongewoon is, geven Padmore, Hall, Hogg & Paley (2006) aan dat virtuele leeromgevingen een innovatieve benadering van het onderwijs in scholen aanbieden en dat de voordelen van deze leeromgevingen steeds vaker duidelijk worden. Op basis van diverse onderzoeken geeft Goemans (2006) een overzicht van de veel genoemde voordelen van het gebruik van ICT op scholen:

- Plaats en tijd onafhankelijk onderwijs
- Toegang tot (onderwijs) bronnen
- Personalisatie (individualisatie, adaptie, openheid en flexibiliteit), gebruiker relevante en op maat gesneden informatie en leerling volgsystemen
- Ondersteuning van samenwerking
- Procesbeheersing: rekenwerk, administratie, transactie en werkstroom processen snel en nauwkeurig uit te voeren
- Betere toegang tot docent
- Het biedt verschillende onderwijsvormen, van primaire instructie tot samenwerkend leren of probleemgestuurd onderwijs
- Representatie van een virtueel gesimuleerde, multimediale werkelijkheid.

Ook Padmore en collega's (2006) geven aan dat veel virtuele leeromgevingen de mogelijkheid bieden om individueel te leren, waarbij de docent de rol heeft om kinderen te ondersteunen bij de uitvoering van het betreffende programma. Hoewel deze voordelen van e-learning steeds meer bekend worden, is de integratie van virtuele leeromgevingen in leerplannen en lespakketten voor het onderwijs volgens de auteurs nog beperkt. Ze geven aan dat onderwijsbeleid dat een ondersteuning vormt voor de integratie en het gebruik van dergelijke programma's nodig is om het gebruik van virtuele leeromgevingen op scholen te bevorderen. Eén van de Europese prioriteiten voor 2010 is dan ook een toenemend gebruik van ICT en multimedia in scholen (Eurydice, 2004).

Het onderwijsbeleid heeft volgens Padmore en collega's (2006) geresulteerd in een omvangrijke investering in ICT infrastructuur en in een sterke focus op het gebruik van ICT in de klas. Hoewel dit geleid heeft tot het ontwerp van diverse virtuele leeromgevingen, slagen de meeste ontwikkelaars er volgens de auteurs niet in om het ontwikkelde programma in de praktijk te brengen. Er is duidelijk potentieel voor het gebruik van e-learning op scholen, maar er is nog steeds een trend onder scholen en docenten om traditionele methoden te gebruiken. Hierdoor worden virtuele leeromgevingen momenteel nog relatief weinig gebruikt (Padmore et al., 2006).

Ook zijn op dit moment slechts weinig virtuele leeromgevingen uitgebreid geëvalueerd in de klas (Padmore et al., 2006). De Nooijer en collega's (2005) hebben wel een systematische kwalitatieve review van de literatuur over gezondheidsbevorderende interventies via internet uitgevoerd, maar de auteurs vonden slechts negen studies die voldeden aan de opgestelde inclusiecriteria. Geen van deze onderzoeken was gericht op roken, alcohol of drugsgebruik. Op basis van de resultaten concluderen de Nooijer en collega's dan ook: "Negen studies met een grote heterogeniteit in onderwerp van studie en in studiemethodologie, is echter te weinig om een algemene conclusie over de effectiviteit van gezondheidsbevorderende interventies via internet op te kunnen baseren. Er is nog onvoldoende informatie om een gefundeerde conclusie te kunnen trekken." (pagina 40). Ook Padmore en collega's (2006) geven aan dat de beperkte informatie over het gebruik en de effecten van e-learning één van de belangrijkste problemen is. Volgens deze auteurs is goed onderzoek naar het gebruik van virtuele leeromgevingen in het onderwijs noodzakelijk is om te achterhalen welke toegevoegde waarde dergelijke programma's hebben.

3.4 Conclusie

Ter preventie van de omvangrijke gezondheidsrisico's van roken en (overmatig) alcoholgebruik zet het ministerie van VWS een breed samengesteld en samenhangend pakket van maatregelen in, waaronder voorlichting op scholen. Sinds 1964 zijn veel schoolpreventieprogramma's uitgevoerd. Hoewel het experimenteren van tabak en alcohol vaak al begint op het basisonderwijs, is de keuze in effectieve genotmiddelenpreventieprogramma's voor basisschoolkinderen zeer beperkt. Daarnaast wordt binnen genotmiddelenpreventieprogramma's voor scholen opvallend weinig gebruik gemaakt van internet, terwijl dit nieuwe medium door veel jongeren wordt gebruikt en talrijke mogelijkheden biedt. Ook het toepassen van de methodiek e-learning in het onderwijs is nog ongewoon. Dit is opmerkelijk aangezien in Europees onderwijsbeleid gestreefd wordt naar een toenemend gebruik van ICT en multimedia in scholen en de voordelen van e-learning steeds vaker duidelijk worden. De methode e-learning geeft docenten niet alleen de mogelijkheid om plaats- en tijdonafhankelijk onderwijs aan te bieden, maar ook zijn veel verschillende onderwijsvormen mogelijk, zoals samenwerkend leren. Tevens is er plaats voor persoonlijke feedback, omdat differentiatie op leerling niveau mogelijk is. Toekomstig onderzoek naar de effecten van preventieprogramma's gericht op basisschoolleerlingen en het gebruik van e-learning bij genotmiddelenpreventie in het onderwijs is echter gewenst.

HOOFDSTUK 4 PROJECT 'OP TIJD VOORBEREID'

In dit hoofdstuk wordt het project 'Op tijd voorbereid' uitvoerig beschreven. Zowel de doelgroep en doelstellingen van het project, als de opbouw en inhoud van het project komen aan bod. Vervolgens worden de probleemstelling en hoofd- en deelvragen van het huidige onderzoek beschreven.

Foto 1 Logo project "Op tijd voorbereid."

4.1 Doelgroep

Het project 'Op tijd voorbereid' is in eerste instantie opgezet voor leerlingen uit groep 8 van het basisonderwijs. In de ontwikkeling is rekening gehouden met het feit dat basisscholen soms werken met een combinatieklas van groep 7 en 8. De inhoud van het e-learnprogramma is daarom afgestemd op leerlingen van zowel groep 7 als 8. Rekening houdend met leerlingen die een klas hebben overgeslagen en leerlingen die een keer zijn blijven zitten, is het project afgestemd op kinderen in de leeftijd van 9 t/m 13 jaar. Het project is voor zowel jongens als meisjes geschikt en maakt geen onderscheid in sociaal-economische status en etnische achtergrond van leerlingen of ouders. Docenten en ouders zijn de strategische doelgroepen van het project 'Op tijd voorbereid', ondermeer omdat zij op diverse manieren invloed uitoefenen op het gedrag van leerlingen. Daarnaast dragen de docenten zorg voor de optimale uitvoering van het project.

Op basis van de evaluatiegegevens van de pilot wordt het project 'Op tijd voorbereid' door TACTUS aangepast en wordt het implementatietraject gestart. Het project wordt dan in de rest van het werkgebied van TACTUS ingezet. Dit betreft ruim 350 basisscholen in Twente en ruim 350 basisscholen in de Stedendriehoek. Tevens wordt gekeken of er landelijk belangstelling is voor het project; dan gaat het om ruim 8000 basisscholen.

4.2 Doelstellingen

Met het project 'Op tijd voorbereid' wil TACTUS leerlingen voorbereiden op het moment dat zij geconfronteerd worden met roken en alcohol. Het is een eerste stap in een doorlopende leerlijn, die zich voortzet in het voortgezet onderwijs, waar TACTUS ook op diverse manieren voorlichting verzorgt. De doelen van het project 'Op tijd voorbereid' zijn grotendeels afgeleid van de doelen van het landelijke programma 'De Gezonde School en Genotmiddelen'. In dit landelijke project wordt gebruik gemaakt van de persoonsgerichte benadering, waarbij leerlingen worden geïnformeerd over genotmiddelen. Daarnaast wordt aandacht geschonken aan risico's, houding, groepsdruk en weerbaarheid (Goossens, 2006). Zoals reeds beschreven, heeft het project tot positieve effecten geleid onder leerlingen van het voortgezet onderwijs ten aanzien van het gebruik van genotmiddelen, het kennisniveau over genotmiddelen en het omgaan met sociale druk (Paulussen, 2002).

Uit verschillende overheidspublicaties blijkt volgens van Diest (2005) dat het programma ook goed aansluit bij de doelstellingen van het overheidsbeleid. In maart 2005 noemde Minister Hoogervorst in de Beleidsbrief 'Alcohol en jongeren' de integrale aanpak van het programma een geslaagd voorbeeld van een schoolpreventieprogramma. Om het project 'Op tijd voorbereid' goed aan te laten sluiten bij de boodschap van de Nederlandse overheid, heeft TACTUS ervoor gekozen de doelstellingen van 'De Gezonde School en Genotmiddelen' enigszins aan te passen. Dit heeft geleid tot de volgende doelstellingen:

1. *Voorkomen dat leerlingen uit groep (7 en) 8 van het basisonderwijs gaan roken.*
2. *Zo lang mogelijk uitstellen van het moment waarop leerlingen uit groep (7 en) 8 alcohol gaan drinken; uitgangspunt: 'geen alcohol onder de 16 jaar'.*

4.3 Opbouw en inhoud van het project 'Op tijd voorbereid'

Het project 'Op tijd voorbereid' is net als het landelijke programma 'De Gezonde School en Genotmiddelen' ontwikkeld aan de hand van het ASE-model. Voor alle determinanten binnen het ASE-model zijn doelen opgesteld, waarmee getracht wordt om alle belangrijke factoren van invloed op het gedrag ten aanzien van roken en alcohol mee te nemen binnen het project 'Op tijd voorbereid'. Het project bestaat uit een e-learnprogramma, groepsopdrachten en een ouderavond. Hieronder worden de diverse onderdelen van het project eerst globaal beschreven. Vervolgens wordt ingegaan op de gebruikte methodieken om gedrag en determinanten ten aanzien van roken en alcohol te beïnvloeden. Daarnaast worden overige aandachtspunten ter optimalisering van het project besproken.

Foto 2 Leerling-omgeving met de startpagina van de thema's roken en alcohol.

4.3.1 Onderdelen van het project 'Op tijd voorbereid'

E-learnprogramma

Het e-learnprogramma is een computerprogramma gericht op de thema's roken en alcohol. In de toekomst wordt waarschijnlijk het thema drugs toegevoegd. Door middel van spelletjes, filmpjes, testjes en quizzen wordt de leerlingen informatie en vaardigheden aangeboden. Wanneer de docent is ingelogd op de leerkrachtomgeving van het programma, kan hij aangeven of hij één of beide thema's (roken en alcohol) wil behandelen. Vervolgens kan hij de leerlingen uit zijn klas aanmelden, zodat de kinderen kunnen inloggen op www.optijdvoorbereid.nl. Vanaf dat moment kunnen de leerlingen aan de slag met de opdrachten binnen de thema's roken en alcohol. In het programma worden de leerlingen ondersteund door de digitale professor Profitacto. Hij geeft de leerlingen uitleg, tips en feedback.

Foto 3 Professor Profitacto.

Een vernieuwend onderdeel van het e-learnprogramma is het resultatenoverzicht dat iedere docent van zijn groep krijgt op het moment dat alle leerlingen uit de klas het programma hebben afgerond. Met het resultatenoverzicht krijgt de docent het gedrag en de houding en vaardigheden van zijn leerlingen ten aanzien van (niet) roken en (geen) alcohol drinken inzichtelijk. Het resultatenoverzicht bevat alleen gemiddelden van de klas en geen individuele gegevens, om de kans op sociaal wenselijke antwoorden te verkleinen. Helaas was het resultatenoverzicht voor docenten tijdens de pilot nog niet beschikbaar, waardoor geen onderzoek is gedaan naar de effecten van deze functie en de mening van de docenten ten aanzien van deze mogelijkheid binnen het e-learnprogramma.

Groepsopdrachten

Onderwerpen als groepsdruk en verslaving kunnen moeilijk met behulp van het e-learnprogramma duidelijk gemaakt worden. Dit is de reden dat deze onderwerpen extra aandacht krijgen bij de groepsopdrachten, die klassikaal worden uitgevoerd nadat alle leerlingen het e-learnprogramma hebben gevolgd. De groepsopdrachten kan de docent op de docentenpagina van het e-learnprogramma downloaden en deze opdrachten richten zich onder andere op het aanleren van vaardigheden om te kunnen omgaan met sociale druk, zoals het leren 'nee' zeggen.

Foto 4 Leerkrachtomgeving met de te downloaden groepsopdrachten.

Ouderavond

In hoofdstuk twee is reeds beschreven dat ouders een belangrijke opvoedkundige taak hebben in het verantwoord omgaan met genotmiddelen ten aanzien van hun kinderen. De Sociaal Cognitieve Theorie van Bandura (1986) stelt dat bekrachtiging en modelleren belangrijke methodieken zijn voor het veranderen van uitkomstverwachtingen. Aangezien het gedrag van kinderen wordt bepaald door het observeren van het gedrag van anderen, en ouders daarbij sterk bepalend zijn, is het belangrijk dat ouders zich hiervan bewust zijn. Ook hebben ouders een belangrijke invloed op het gedrag van hun kind doordat ze de kinderen vertellen wat zij als ouders van hen verwachten. Om ouders hiervan bewust te maken, is een ouderavond onderdeel van het project 'Op tijd voorbereid'. Tijdens de pilot was de opbouw en inhoud van de ouderavond nog niet geheel duidelijk, waardoor geen onderzoek is gedaan naar dit onderdeel van het project 'Op tijd voorbereid'. Samen met het Trimbos-instituut is het programma onderwijs van TACTUS gestart met het schrijven van een draaiboek voor de ouderavond.

4.3.2 Gebruikte methodieken om gedragsdeterminanten te beïnvloeden

Methodieken gericht op kennisoverdracht

Aangezien kennis een noodzakelijke factor is voor attitude- en gedragsverandering (Brug et al., 2003), wordt op diverse manieren in het e-learnprogramma feitelijke informatie verstrekt. Om de kennis te verhogen wordt onder meer amusement gebruikt om duidelijk te maken op welke plaatsen wel en niet gerookt mag worden (foto 5 en 6), wat de drie belangrijkste schadelijke stoffen in een sigaret zijn, welke gevolgen alcohol kan hebben op het reactie- en coördinatievermogen en hoeveel pure alcohol zit in standaardglazen bier, wijn en jenever. Ook met behulp van filmpjes en sliders wordt kennis over gedragen. Voorbeelden zijn een slider gericht op de omvang van roken en alcohol in Nederland, een filmpje over de hoeveelheid teer in één sigaret en een slider gericht op de kosten van tabak en alcohol.

Foto 5 en 6 Leerling-omgeving met een spel waarbij leerlingen moeten aangeven op welke plaatsen wel en niet gerookt mag worden.

Methodieken gericht op attitudevorming

Op verschillende manieren wordt getracht invloed uit te oefenen op de attitude van de leerlingen ten aanzien van roken en alcohol. Zowel Zajonc (1984) als Brug et al. (2003) geven aan dat het eerste gevoel sterk bepalend is, en dat de eerste emotionele reactie van mensen op voorlichting positief moet zijn om attitudes te kunnen veranderen. Om tot een positieve eerste indruk van het programma te komen, is ervoor gekozen om leerlingen bij aanvang van het programma de mogelijkheid te bieden een eigen portret te maken. Hoewel deze animatie niet direct gericht is op het beïnvloeden van gedragsdeterminanten, wordt verwacht dat leerlingen het leuk vinden om dit te doen en dat de eerste indruk daardoor positiever zal zijn.

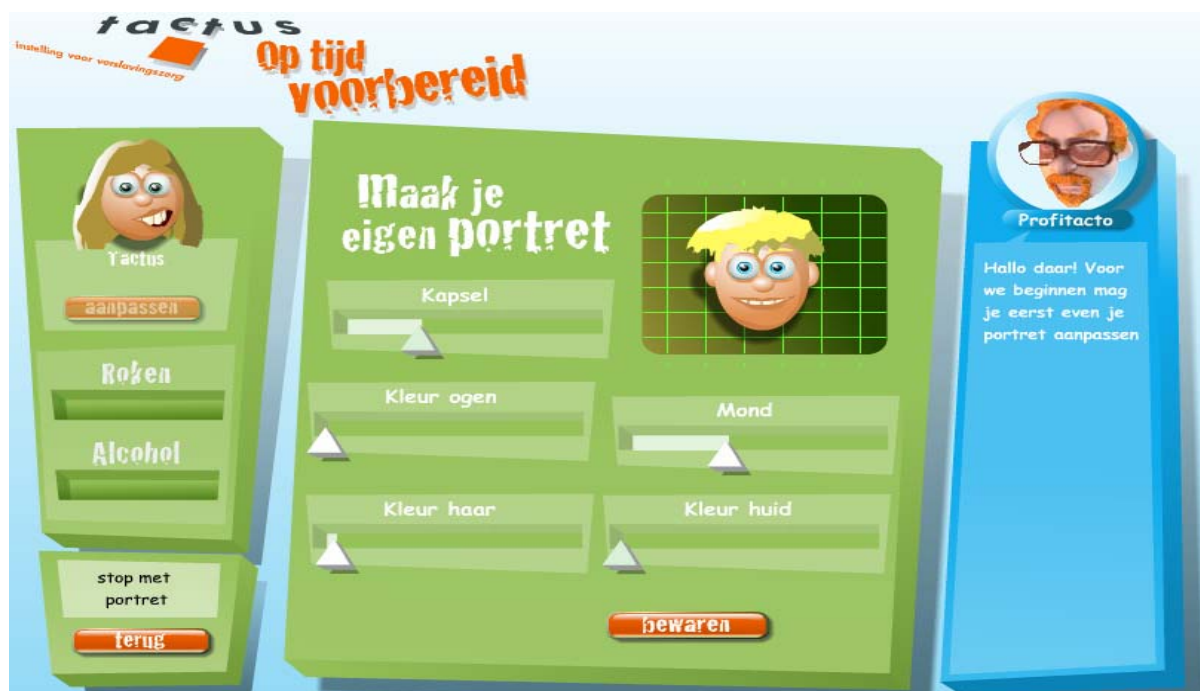

Foto 7 Leerling-omgeving met de mogelijkheid tot het maken van een eigen portret.

Brug en collega's (2003) geven aan dat bewustwording een noodzakelijke eerste stap is om tot verandering in attitude en gedrag te komen. In het e-learnprogramma wordt bij beide thema's gestart met een aantal invulvragen, waarbij leerlingen ertoe gezet worden om stil te staan bij het eigen gedrag, intentie en houding ten aanzien van roken en alcohol. Ook met behulp van sliders wordt gepoogd om de attitude ten aanzien van roken en alcohol te beïnvloeden. Eén van de sliders heeft bijvoorbeeld als doel om leerlingen duidelijk te maken dat roken en alcohol drinken als nadeel hebben dat het gebruik ervan duur is. Daarnaast is er een filmpje waarin de leerlingen door middel van een rookrobot kunnen zien hoeveel teer er in één sigaret zit (Foto 8, 9 en 10). Dit is een voorbeeld van angstaanjagende voorlichting, waarmee getracht wordt om leerlingen als het ware bang te maken voor de negatieve gezondheidsrisico's van roken.

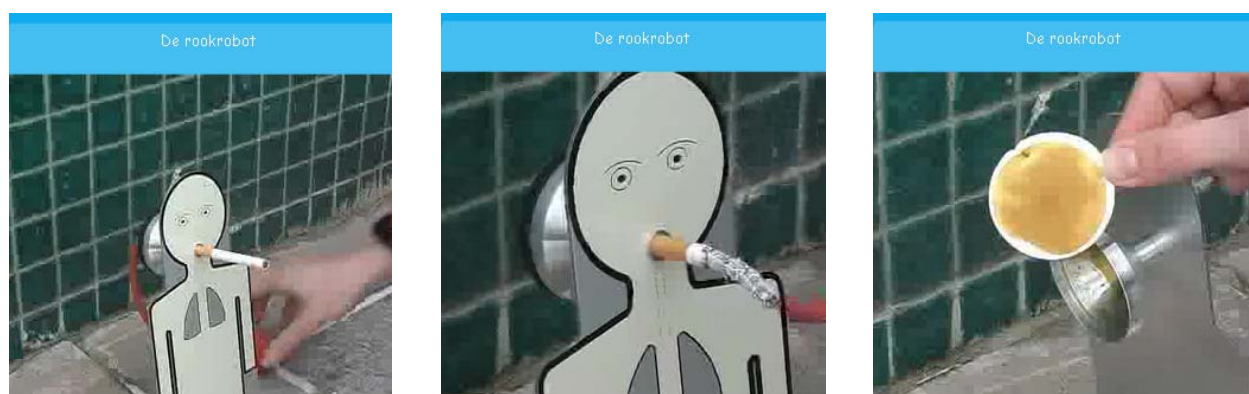

Foto 8, 9 en 10 Leerling-omgeving met drie momentopnames uit het filmpje over de rookrobot.

Tevens wordt met een aantal spelletjes getracht de attitude van leerlingen ten aanzien van roken en alcohol te veranderen. Bij het thema alcohol wordt bijvoorbeeld getracht om leerlingen bewust te maken van de nadelige gevolgen van alcohol, zoals vermoeidheid, agressiviteit en een verminderd reactie- en coördinatievermogen. Bij het onderdeel roken is er een spel waarbij een aantal redenen worden genoemd waarom mensen wel of niet gaan roken. De leerlingen wordt gevraagd om aan te geven of de genoemde redenen tot de categorie voor- of nadelen van roken behoren.

Aangezien sommige leerlingen ook (gedeeltelijk) positieve opvattingen hebben over roken (paragraaf 2.4.2), is bewust gekozen voor het beschrijven van zowel redenen om wel te gaan roken als redenen om niet te gaan roken. Op deze manier wordt voldaan aan effectieve voorlichting, omdat de boodschap niet teveel afwijkt van de opvattingen van de doelgroep en op die manier voorkomen wordt dat de leerlingen de boodschap niet meer accepteren. Om de balans in gunstige richting te veranderen worden wel meer nadelen (verslaafd, goor, vies, ongezond, stank, conditie, suf, duur) dan voordelen (lekker, stoer, gezellig) van roken genoemd (Burg et al., 2003).

Methodieken gericht op verandering van sociale invloed en eigen effectiviteit

Gewenste modellen kunnen subjectieve normen veranderen, bijvoorbeeld met behulp van het concept 'behavioral journalism', waarbij de voorlichter interviewuitspraken gebruikt van mensen uit de doelgroep (Brug et al., 2003). Het e-learnprogramma bevat bij zowel het thema roken als het thema alcohol één of meerdere

filmpjes, waarbij leeftijdsgenoten als modellen worden gebruikt. Aangezien models alleen effectief zijn wanneer leerlingen zich met hen identificeren, zijn de situaties in scène gezet. Hierbij is gebruik gemaakt van leden van een theatergroep om zo een reële situatie te schetsen. De doelen van het programma zijn daarbij vertaald naar eenvoudige taal, die door de modellen wordt uitgedragen en begrijpelijk is voor leerlingen van het basisonderwijs. De leerlingen kunnen zelf het moment van afspelen kiezen, aangezien Goemans (2006) aan heeft gegeven dat film daardoor effectiever wordt.

Foto 11 Leerling-omgeving met een filmpje waarin leeftijdsgenoten als modellen worden gebruikt.

Ook sliders en spelletjes zijn gebruikt voor het beïnvloeden van de waargenomen subjectieve norm van de leerlingen. Met behulp van een slider moeten de leerlingen bijvoorbeeld aangeven hoeveel Nederlanders roken en hoeveel Nederlanders meer dan zes glazen alcohol per dag drinken. Na het invullen van de vraag komt professor Profitacto in beeld en noemt hij het werkelijke aantal rokers en zware drinkers in Nederland. Uit praktijkervaring heeft TACTUS geleerd dat leerlingen over het algemeen het aantal rokers in Nederland sterk overschatten. Dit kan ertoe bijdragen dat zij roken normaal vinden. Met behulp van deze slider wordt getracht een dergelijke foute inschatting te corrigeren om zo de subjectieve norm te beïnvloeden. Verder leren kinderen bij één van de spelletjes op welke plaatsen wel en niet gerookt mag worden. Naast kennisoverdracht heeft dit spel ook tot doel leerlingen bewust te maken van het feit dat op de meeste plekken niet (meer) gerookt mag worden en roken steeds minder normaal gevonden wordt. Het is aannemelijk dat deze bewustwording van invloed is op hun waargenomen subjectieve norm ten aanzien van roken.

Foto 12 Leerling-omgeving met een slider waarmee leerlingen aan moeten geven hoeveel Nederlanders zes of meer glazen alcohol per dag drinken.

Volgens Brug en collega's kunnen de methodieken om sociale invloed te veranderen gelijk zijn aan de methodieken om de eigen effectiviteit te verhogen, omdat beide gerelateerd zijn aan vaardigheden. In het e-learnprogramma wordt leerlingen op een aantal manieren vaardigheden aangeboden om weerstand te bieden tegen sociale druk. Bij het thema roken is er een filmpje over groepsdruk waarin een situatie wordt geschetst dat een jongen wil roken en andere vrienden vraagt om mee te roken. De reactie van de andere jongeren hierop is verdeeld en dan kijkt de jongen in de camera en vraagt of de leerling die het filmpje bekijkt ook een sigaret zou willen. Vervolgens wordt de leerlingen de volgende vraag gesteld "Wat zeg je als Kevin je een sigaret geeft?". Hierbij kunnen leerlingen kiezen voor een eenvoudige weigering ("Nee, dank je, ik vind het vies"), het ontwijken van de vraag door middel van het uitstellen van de beslissing ("Laat Samantha maar eerst"), het geven van een smoes ("Mag ik niet van mijn moeder") en het geven van tegendruk ("Stomme sukkel, ga weg met die vieze rommel"). Deze onderverdeling in weerstandstechnieken is gemaakt op basis van uitspraken van Evans en collega's (1978; 1991), beschreven door Brug en collega's (2003), gezien de invloed van sociale druk op jongeren verschillend kan zijn en de ene persoon makkelijker te beïnvloeden is dan de andere.

Foto 13 Leerling-omgeving waarbij een leerling gevraagd wordt naar zijn reactie wanneer iemand hem een sigaret aanbiedt.

Een andere manier waarop in het interventieprogramma wordt gepoogd de weerstand van leerlingen ten opzichte van sociale druk proberen te verhogen, is het onder begeleiding oefenen van situaties waarin leerlingen een sigaret of glas alcohol krijgen aangeboden. In één van de groepsopdrachten wordt een dergelijk rollenspel door middel van standbeelden gespeeld, waarbij de docent feedback geeft. Daarnaast geven de modellen in de filmpjes aan hoe zij reageren wanneer anderen willen dat ze gaan roken of alcohol gaan drinken. Voor de leerlingen zijn dit als het ware tips, waarmee beoogd wordt dat zij beter in staat zijn weerstand te bieden aan sociale druk.

In de filmpjes, wordt ook getracht sociale steun te mobiliseren, omdat dit volgens Brug et al. (2003) een andere methodiek is om de sociale invloed door middel van voorlichting te veranderen. In het ene filmpje wordt een meisje gevraagd wat zij ervan vindt als haar vrienden gaan roken, waarop zij reageert dat ze het slap vindt dat anderen geen 'nee' durven zeggen omdat ze er graag bij willen horen en dat zij het heel normaal vindt om dit wel te durven zeggen. In het andere filmpje wordt een meisje gevraagd of haar vriendin ook niet mee moet roken, waarop zij aangeeft: "Natuurlijk niet, dat moet iedereen toch zelf weten". Met behulp van deze fragmenten wordt niet alleen getracht leerlingen bewust te maken van het feit dat leeftijdsgenoten hen vaak steunen om niet te roken, maar ook dat zij zelf deze steun aan anderen kunnen geven.

4.3.3 Overige methodieken ter optimalisering van het project

De mate waarin een interventie op basis van e-learning gericht op gedragsverandering succes heeft, is niet alleen afhankelijk van de onderliggende theorie en gebruikte methodieken ter beïnvloeding van gedragsdeterminanten, ook het formaat, de presentatie en kwaliteit van de informatiestructuur zijn belangrijk. Bij het e-learnprogramma van het project 'Op tijd voorbereid' is gekozen voor een informatiestructuur op basis van het zogenaamde "tunnel design", waarbij de leerlingen stap voor stap door een vaststaande reeks van webpagina's worden begeleid. Volgens Danaher, McKay & Seeley (2005) is dit een veel gebruikt design bij e-learning en wordt de kans op het bereiken van een meetbaar en consistent doel bij dit design vergroot. De leerling heeft namelijk geen toegang tot andere websites, zodat de kans op afleiding verminderd wordt. Aan de hand van verschillende onderzoeken hebben Danaher en collega's (2005) een aantal richtlijnen beschreven voor het ontwerpen van websites op basis van het tunnel design, die meegenomen zijn bij de ontwikkeling van het e-learnprogramma. Extra informatie wordt bijvoorbeeld in pop-up vensters gegeven om de kans dat leerlingen het e-learnprogramma sluiten te verkleinen. Ook kunnen de leerlingen zien hoever ze in het programma gevorderd zijn en wordt hen op een consistente en overzichtelijke manier duidelijk gemaakt hoe zij door kunnen gaan naar de volgende pagina. Volgens Danaher en collega's hebben websites gebaseerd op het tunnel design als nadeel dat gebruikers niet hun eigen weg kunnen kiezen, terwijl dit eigenlijk hét grote voordeel is van het internet. De auteurs geven aan dat er op dit moment echter nog weinig bekend is over hoe gebruikers zich aanpassen aan websites gebaseerd op het tunnel design.

Daarnaast is rekening gehouden met doelgroepsspecifieke factoren, zodat het project goed aansluit bij de interesse, het woordgebruik en de ideeën van de basisschoolleerlingen. De inhoud van de boodschap is namelijk van invloed op het effect van het project (Peters & Lemmers, 1999). Ook is ruim aandacht besteedt aan de praktische uitvoerbaarheid van het project, aangezien veel lesprogramma's in onderzoek effectief werden bevonden, maar in de schoolpraktijk vaak praktisch onuitvoerbaar waren (Willemsen, 2002). Tot slot is getracht om de concrete aanbevelingen uit het literatuuronderzoek van Goemans (2006), beschreven in tabel 4.1, mee te nemen bij de ontwikkeling van het project 'Op tijd voorbereid'. Ten aanzien van de docent bevat het e-learnprogramma bijvoorbeeld een extra docentengedeelte, waarin uitleg wordt gegeven over zowel de uitvoering als de inhoud van het e-learnprogramma. Tevens is tijdens de ontwikkeling van het e-learnprogramma achterhaald welke systeemeisen en benodigde programma's minimaal noodzakelijk zijn en daarbij is gekeken of dit voor basisscholen haalbaar is. Verder is gekozen voor een lichtblauwe en daarmee rustige achtergrond, zodat de fel blauwe, oranje en groene knoppen en tekstvlakken de aandacht trekken. Ook zijn duidelijke navigatieknoppen gebruikt, evenals subtitels en vetgedrukte steekwoorden ter verduidelijking van het onderwerp. Daarnaast is er gekozen voor zo kort mogelijke teksten en zijn vragen en opdrachten meegenomen om een actievere verwerking te stimuleren. Illustraties en audio ter ondersteuning van de tekst zijn vrijwel altijd gelijktijdig met de tekst op het scherm te zien en geluid wordt pas afgespeeld wanneer de leerling op de betreffende navigatieknop drukt. TACTUS hoopt dat deze bewust gekozen methodieken ervoor zorgen dat het project 'Op tijd voorbereid' effectief is in het beïnvloeden van gedrag en determinanten ten aanzien van roken en alcohol.

Tot op heden zijn echter weinig tot geen gegevens beschikbaar over de effectiviteit van de methodiek e-learning als het gaat om het beïnvloeden van gedrag en determinanten ten aanzien van genotmiddelen. Hierdoor kan niet met zekerheid gezegd worden dat de resultaten en aanbevelingen uit het onderzoek van Goemans (2006) te generaliseren zijn naar het project 'Op tijd voorbereid'. Vervolgonderzoek naar voorlichting met behulp van ICT is daarom noodzakelijk om "harde" uitspraken te doen.

Tabel 4.1 Concrete aanbevelingen van Goemans (2006) op basis van een literatuuronderzoek naar de effectiviteit van e-learning.

Onderwerp	Specifieke aanbevelingen
Docent	De docent moet ondersteund worden op zowel didactisch als ICT inhoudelijk gebied. Bij een pilot moet specifiek gekeken worden naar de hulp die verschillende docenten vragen op het gebied van technische ondersteuning, ICT en didactiek.
Interface	Interventieprogramma's met een kortlopende tijd vereisen een digitaal lespakket met een korte aanleertijd. De belangrijkste richtlijnen hierbij zijn: (1) de elementen (knoppen, tekstvlakken, links, etc.) moeten duidelijk te onderscheiden zijn van de achtergrond, (2) de achtergrond dient rustig te zijn zodat de elementen de aandacht trekken, (3) een groot lettertype verbeterd de leesbaarheid, (4) het gebruik van niet meer dan 50 procent van de tekst die op papier geschreven is, (5) het verdelen van lange teksten in paragrafen met subtitels en opsommingstekens, (6) ervoor zorgen dat de tekst makkelijk te scannen is (één onderwerp per alinea, gedrukte steekwoorden, etc.), (7) duidelijk weergeven waar op de website de leerling zich bevindt en (8) duidelijke navigatieknoppen gebruiken (bijvoorbeeld met tekst en pictogram).
Toegankelijkheid	Het aanbieden van lesmateriaal via het internet heeft als voordeel dat het makkelijk en snel te distribueren en actualiseren is, maar wel moet rekening gehouden worden met de gevolgen voor de deelnemende scholen. Het is daarom noodzakelijk om de minimale systeemeisen en benodigde programma's voortijdig vast te stellen.
Differentiatie op leerling niveau	De inhoud, interface en manier waarop de stof aangeboden wordt, kan worden aangepast aan individuele wensen (bijvoorbeeld een individueel aanpasbaar lettertype, gesproken tekst voor leerlingen met dyslexie, het bijhouden van de voortgang van de leerling, personalisatie door bijvoorbeeld het noemen van de naam, persoonlijke feedback en extra tekst en oefening voor leerlingen die moeite hebben met een onderdeel).
Rollenspelen	Rollenspelen zijn een effectieve werkvorm bij drugsvoorlichting en preventie. Hoewel rollenspelen op de computer waarschijnlijk het "normale" rollenspel niet kunnen vervangen, kan oefenen met rollenspelen op de computer wel het effect van het "normale" rollenspel vergroten. Hierbij moet wel aandacht besteedt worden aan herhaling en reflectie.
Tekst en illustratie	Bij tekst op websites wordt vooral op een scannende, vluchtige manier gezocht naar informatie, waardoor deze teksten heel anders gelezen worden dan teksten op papier. Daarom is het belangrijk dat de website makkelijk te scannen is. Bij teksten (1) dienen leerdoelen gespecificeerd te zijn, (2) helpen vragen en opdrachten voor een actieve verwerking, (3) is extra tekst en oefening handig voor leerlingen die moeite hebben met een onderdeel, (4) dienen kleine hoeveelheden tekst gebruikt te worden en (5) dient per pagina slechts één bijzonderheid (inhoudstabel, samenvatting, opsomming, gemarkeerde zin of kop) gebruikt te worden. Om optimaal gebruik te maken van illustraties is het belangrijk om te kiezen voor relevante illustraties die in overeenstemming zijn met de tekst. De bij elkaar horende afbeelding en tekst dienen dichtbij elkaar en gelijktijdig op het scherm te zien te zijn, waarbij tevens gewezen wordt op de relevantie of het belang van de illustratie.
Hypertekst en hypermedia	Het gebruik van hypertekst en hypermedia heeft als risico dat leerlingen makkelijk de weg kwijt raken door het wegvallen van de structuur van de informatie. Een aantal tips zijn: (1) biedt een overzichtelijke representatie van het kennisdomein, (2) gebruik navigatieknoppen als vorige en volgende, (3) biedt een zoekfunctie aan, (4) stel duidelijke (zoek)doelen, (5) stimuleer een actieve verwerking, door bijvoorbeeld vragen en interactieve opdrachten en (6) zorg voor notitieruimte, zodat voorkomen wordt dat leerlingen steeds heen en weer moeten klikken.
Internet	Het internet biedt zeer veel informatie. Een lijst met websites (gate way) zorgt ervoor dat leerlingen niet alle websites kunnen bezoeken, waardoor voorkomen wordt dat de leerlingen teveel informatie krijgen of op websites terecht komen die niet voor hen geschikt zijn. Daarnaast heeft de docent ook controle op de websites die de leerlingen bezoeken.
Audio	Ter ondersteuning van beeldmateriaal is audio zeer geschikt, maar wel is het verstandig om geluid en geluidseffecten pas af te spelen op het moment dat de leerling op "play" drukt. Daarnaast moet rekening gehouden worden met de bandbreedte en tijd die nodig is voor het downloaden van geluidsfragmenten en dienen computers een geluidskaart te hebben. Tevens moeten leerlingen beschikken over een koptelefoon.
Communiceren via internet	Het internet is voor jongeren één van de middelen om in contact te komen met anderen en het kan tevens een platform zijn waar jongeren ruimte hebben om hun mening te geven en te discussiëren. Hoewel op het internet sprake is van verlaagde sociale remmingen en barrières, is de uitwerking hiervan op de manier waarop jongeren zich uiten niet geheel duidelijk. Het is daarom wenselijk dat er controle wordt gehouden op fora en discussieplaatsen. Het bekend maken van de identiteit zorgt ervoor dat de docent kan volgen welke leerling wat zegt.
Modelling	Modelling met behulp van interactieve Cd-rom waarbij film wordt gebruikt, blijkt een positieve invloed te hebben op de eigen effectiviteitverwachting. Film kan daarbij gebruikt worden om op een realistische manier te laten zien hoe anderen ergens over denken of hoe zij handelen. Film is effectiever wanneer leerlingen zelf controle hebben over het afspelen en ze ook kunnen terugspelen of doorspelen.

4.4 Onderzoek naar het project 'Op tijd voorbereid'

Bij de ontwikkeling van het project 'Op tijd voorbereid' heeft het programma onderwijs van TACTUS het Preffi 2.0-model (Molleman, Peters, Hommels & Ploeg, 2003) in grote lijnen gevolgd. Centraal in het model staan de stappen die gevolgd moeten worden bij een planmatige opzet en uitvoering van een project ofwel het inhoudelijke proces van gezondheidsbevordering: probleemanalyse, interventiekeuze en interventieontwikkeling, implementatie en evaluatie. Aangezien evaluatie één van de onderdelen is van dit model én onderzoek naar de effectiviteit van e-learning bij genotmiddelenpreventie voor het basisonderwijs noodzakelijk is, heeft TACTUS het project 'Op tijd voorbereid' voorgelegd aan de wetenschappelijke commissie van TACTUS. Deze wetenschappelijke commissie heeft gekeken of er onderzoek aan de pilot van het project 'Op tijd voorbereid' gekoppeld kon worden. Dit heeft geleid tot een samenwerkingsverband met Universiteit Twente, met als gevolg het huidige onderzoek. De centrale hoofdvraag binnen dit onderzoek is:

Is het nieuw ontwikkelde e-learnprogramma, dat onderdeel vormt van het project 'Op tijd voorbereid', een geschikt lesprogramma om leerlingen uit groep 8 van het basisonderwijs voor te lichten over roken en alcohol?

De deelvragen zijn:

1. Hoe is de beginsituatie ten aanzien van het gedrag en de determinanten gericht op roken en alcohol onder leerlingen uit groep 8 van de basisscholen in de gemeenten Borne, Rijssen-Holt en Losser?
2. In hoeverre wordt het e-learnprogramma door leerlingen uit groep 8 van het basisonderwijs positief geëvalueerd en welke tips worden gegeven ter verbetering van het programma?
3. In hoeverre zijn er na de interventieperiode verschillen in effect op gedrag en determinanten tussen de drie onderzoeksgroepen: (1) respondenten die het e-learnprogramma hebben uitgevoerd, (2) respondenten die gastlessen hebben gevolgd en (3) respondenten die geen interventie hebben gehad?
4. In hoeverre kan het rook- en drinkgedrag worden verklaard met het ASE-model en Prototype-Willingness model?

4.5 Samenvatting

Het project 'Op tijd voorbereid' richt zich op leerlingen uit groep 8 van het basisonderwijs en heeft als doelen: (1) voorkomen dat leerlingen uit groep 8 gaan roken en (2) het zo lang mogelijk uitstellen van het moment waarop zij alcohol gaan drinken. Uitgangspunt hierbij is geen alcohol onder de 16 jaar. Het project is ontwikkeld aan de hand van het ASE-model en bestaat uit een e-learnprogramma, groepsopdrachten en een ouderavond. Ter beïnvloeding van gedrag en determinanten is onder meer gebruik gemaakt van methodieken als kennisoverdracht, animatie, modelling, behavioral journalism en herhaling. Tevens is veel aandacht besteed aan een geschikte informatiestructuur en doelgroepspecifieke factoren. Ook zijn belangrijke richtlijnen ten aanzien van de docent, interface, toegankelijkheid, teksten, illustraties en audio meegenomen, evenals de mogelijkheden tot differentiatie op leerling niveau. Tot slot is rekening gehouden met de praktische uitvoerbaarheid van het project op de basisscholen in regio Twente. TACTUS is een samenwerking aangegaan met Universiteit Twente dat geresulteerd heeft in het onderzoek dat in deze scriptie wordt beschreven. De hoofdvraag hierbij is: 'Is het nieuw ontwikkelde e-learnprogramma, dat onderdeel vormt van het project 'Op tijd voorbereid', een geschikt lesprogramma om leerlingen uit groep 8 van het basisonderwijs voor te lichten over roken en alcohol.' Met dit onderzoek hoopt TACTUS meer duidelijkheid te krijgen over de effecten en waardering van het nieuw ontwikkelde project 'Op tijd voorbereid'. De resultaten van het onderzoek worden gebruikt voor optimalisering van het project.

HOOFDSTUK 5

ONDERZOEKSMETHODE

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksopzet van de effect- en procesevaluatie, de proefpersonen en de procedures van beide onderzoeken beschreven. Ook de gebruikte meetinstrumenten komen aan bod. Tot slot wordt een weergave gegeven van de uitgevoerde statistische analyse.

5.1 Onderzoeksopzet

In dit onderzoek werd gebruik gemaakt van quasi-experimental design. De leerlingen van dertig basisscholen uit de gemeenten Borne, Rijssen-Holten en Losser werden door middel van een niet-gerandomiseerde indeling verdeeld over een e-learn groep, gastlesgroep en controlegroep. Tijdens de voormeting werd aan alle leerlingen gevraagd om een vragenlijst over roken en alcohol in te vullen. Vervolgens werd door leerlingen uit de e-learn groep het e-learn programma uitgevoerd en leerlingen uit de gastlesgroep volgden de gastlessen. De controlegroep werd niet blootgesteld aan een interventie. De nameting volgde circa drie weken na de interventieperiode, waarbij alle respondenten opnieuw een vragenlijst over roken en alcohol invulden.

Behalve een effectevaluatie werd ook een procesevaluatie uitgevoerd. Tijdens de voormeting werd aan de docenten uit de e-learn groep gevraagd om circa éénderde van de leerlingen, direct na afronding van het e-learn programma, een vragenlijst ter evaluatie van het proces in te laten vullen. Ook onder de docenten uit de e-learn groep vond een evaluatie plaats. Deze werd uitgevoerd door Janssen (2006a) en vormt geen onderdeel van deze scriptie. Wel wordt een overzicht van de belangrijkste resultaten en conclusies gegeven in paragraaf 7.5.

Schematisch is van onderstaande onderzoeksopzet gebruik gemaakt:

E-learn groep	VM	X	PL	PD + NM
Gastlesgroep	VM	Y		NM
Controlegroep	VM	-		NM

E-learn groep	= Basisscholen in de gemeente Borne
Gastlesgroep	= Basisscholen in de gemeente Rijssen-Holten
Controlegroep	= Basisscholen in de gemeente Losser
VM	= Voormeting
X	= E-learn programma
Y	= Gastlessen
-	= Geen interventie
PL	= Procesevaluatie leerlingen
PD	= Procesevaluatie docenten
NM	= Nameting

5.2 Procedures en proefpersonen

De deelnemende basisscholen werden niet random geselecteerd, maar vormden per gemeente één van de onderzoeksgroepen, omdat tijdens voorafgaande gesprekken tussen TACTUS en de gemeente Borne reeds besloten was dat de leerlingen uit deze gemeente het e-learnprogramma zouden gaan testen. De basisscholen in de gemeente Rijssen-Holten werden de gastlesgroep omdat TACTUS met deze gemeente al aan het begin van het schooljaar had afgesproken dat de scholen met behulp van gastlessen zouden worden voorgelicht over roken en alcohol. Voor de controlegroep werden basisscholen uit de gemeente Losser benaderd omdat de meeste scholen in deze gemeente (nog) geen voorlichting over roken en alcohol kregen en dit één van de vereisten was bij de controlegroep.

In week 6 werd telefonisch contact opgenomen met alle basisscholen uit de gemeenten Losser en Borne. Tijdens het gesprek werd het e-learnprogramma en onderzoek uitgelegd, waarna de scholen gevraagd werd of zij aan de pilot wilden deelnemen. Bij een positieve reactie plande de onderzoeker een afspraak voor de voormeting. In de gemeente Borne namen twaalf van de dertien basisscholen deel aan het onderzoek en in de gemeente Losser elf van de dertien (tabel 5.1). Doordat een aantal scholen twee groepen 8 had, bestond zowel de e-learngroep als controlegroep uit dertien klassen. In de gemeente Borne werd één basisschool buiten het onderzoek gelaten. Reden hiervoor was dat vrijwel alle leerlingen afkomstig waren van het naastgelegen asielzoekerscentrum en de taal waarschijnlijk een barrière zou vormen bij het invullen van de vragenlijst. Twee basisscholen in de gemeente Losser gaven aan vanwege drukte niet deel te willen nemen aan het onderzoek. In dezelfde periode werden zeven van de negentien scholen in de gemeente Rijssen-Holten geselecteerd voor deelname aan het onderzoek. De scholen werden niet at random geselecteerd, maar selectie vond plaats met als doel een optimale verdeling van religieuze achtergronden. Wel moest rekening gehouden worden met de capaciteiten van de preventiewerker van TACTUS die de gastlessen zou gaan uitvoeren. Dit was ook de reden dat het aantal klassen in de gastlesgroep kleiner was dan in de andere onderzoeksgroepen. Een preventiewerker van TACTUS nam met de scholen telefonisch contact op en alle zeven scholen gaven toestemming voor de gastlessen en het onderzoek, waarna afspraken werden gepland. Alle deelnemende scholen kregen vervolgens een nieuwsbrief (bijlage 1) over het onderzoek en het e-learnprogramma, met een begeleidende brief ter bevestiging van de geplande afspraken.

Tabel 5.1 Deelnemende basisscholen uit de gemeenten Borne, Rijssen-Holten en Losser

	Gemeente Borne (e-learning)	Gemeente Rijssen-Holten (gastlessen)	Gemeente Losser (controlegroep)	Totaal
Aantal basisscholen in de gemeente	13	19	13	45
Aantal basisscholen benaderd voor onderzoek	13	7	13	33
Aantal basisscholen deelgenomen aan onderzoek	12	7	11	30
Aantal klassen deelgenomen	13	10	13	36
Aantal klassen alleen groep 8	11	8	9	28
Aantal klassen combinatie groep 7 en 8	2	2	4	8

Voor de start van de pilot werd naar alle basisscholen in Borne een tweede nieuwsbrief verzonden (bijlage 2). De voormeting vond plaats in week 12 tot en met week 15. De onderzoeker bezocht in deze periode alle scholen om de vragenlijst over roken en alcohol af te nemen. De leerlingen vulden de vragenlijst onder schooltijd in en de onderzoeker was in de klas aanwezig zodat de leerlingen de kans hadden om bij onduidelijkheden vragen te stellen. Door de aanwezigheid van de onderzoeker werd tevens de kans op afkijken en overleggen verkleind. De onderzoeker gaf eerst een korte introductie, waarbij het doel van het onderzoek werd toegelicht en de anonimiteit van de vragenlijst werd benadrukt. Vervolgens werd de vragenlijst door de leerlingen ingevuld. Dit nam gemiddeld 30 tot 45 minuten in beslag. Om de gegevens van de voor- en nameting te kunnen combineren, werden alle vragenlijsten voorzien van een letter-cijfercode, rechts boven in de hoek van de vragenlijst.

De e-learngroep zou in week 15, 16 en 17 het e-learnprogramma en twee klassikale groepsopdrachten uitvoeren. De ouderavond vormde geen onderdeel van de pilot, omdat het te tijdrovend en arbeidsintensief was om in een periode van twee weken op twaalf basisscholen een ouderavond te organiseren. De tijdsperiode van drie weken voor het uitvoeren van het e-learnprogramma en de groepsopdrachten bleek voor veel scholen om diverse redenen niet haalbaar, waardoor een aantal leerlingen na de vakantie (week 19 en 20) het programma afrondde. Dit betekende dat op sommige scholen een aantal leerlingen in week 17 het programma had afgerond en andere leerlingen pas in week 19 of 20. De basisscholen in de gemeente Rijssen kregen circa 2 weken na de voormeting een gastles over roken (week 14 en 15) en circa twee weken later een gastles over alcohol (week 16 en 17).

Het onderzoek was zo opgezet dat voor beide experimentele groepen de nameting circa drie tot vier weken na de interventie en circa zeven weken na de voormeting plaats zou vinden. Om deze periode zo constant mogelijk te houden, werd op een aantal basisscholen uit de e-learn groep de nameting verplaatst. Helaas had dit tot gevolg dat de tijd tussen voormeting en interventie niet gelijk was tussen de onderzoeksgroepen. Het constant houden van de tijd tussen interventie en nameting werd echter belangrijker gevonden. Doordat ook verschillen in interventieperiode binnen klassen voorkwamen, werd respondenten tijdens de nameting gevraagd wanneer zij het programma hadden afgerond. Na de nameting kregen alle scholen opnieuw een nieuwsbrief, waarin de voortgang van de pilot en het onderzoek beschreven stond (bijlage 3). Tevens kreeg iedere docent een overzicht van de belangrijkste resultaten ten aanzien van het rook- en drinkgedrag van de leerlingen uit zijn klas. Ook de belangrijkste resultaten afkomstig uit de procesevaluatie onder docenten en leerlingen werden toegevoegd. Bijlage 4 is een voorbeeld van een resultatenoverzicht dat naar alle basisscholen is verstuurd.

5.3 Meetinstrumenten

Ten behoeve van dit onderzoek werd gebruik gemaakt van drie vragenlijsten: voormeting (bijlage 5), proces (bijlage 6) en nameting (bijlage 7, 8 en 9). In onderstaande wordt dit verder beschreven.

5.3.1 Vragenlijst voormeting

Demografische variabelen waren geslacht, leeftijd, geboorteland van respondenten zelf, geboorteland van vader, geboorteland van moeder en woonsituatie.

Kennis ten aanzien van roken en alcohol werd gemeten met tien items, bestaande uit vijf meerkeuzevragen gericht op roken en vijf meerkeuzevragen gericht op alcohol. De vragen werden geformuleerd op basis van de gestelde kennisdoelen en hadden onder meer betrekking op de belangrijkste schadelijke stoffen in een sigaret, verslaving en de gevolgen van het gebruik van alcohol. Bij iedere vraag werd een vierpuntschaal gegeven met één correct antwoord, twee foute antwoorden en de antwoordmogelijkheid “weet ik niet”.

Gedrag ten aanzien van roken werd gemeten met meerdere vragen, onder meer afkomstig van het Peilstationsonderzoek 2003 (Trimbos-instituut, 2003) en/of het onderzoek ‘Roken Jeugd 2004’ (STIVORO – rookvrij, 2006b). Allereerst werd op een vijfpuntschaal van ‘ik heb nog nooit gerookt’ (1), ‘ik heb 1 of 2 keer gerookt’ (2), tot ‘ik rook af en toe, maar niet elke dag’ (3), ‘ik rook elke dag’ (4) en ‘ik heb vroeger gerookt, maar ik ben helemaal gestopt met roken’ (5) gevraagd naar het ooit-gebruik onder respondenten. Vervolgens werd de respondenten die ooit hebben gerookt, op een zevenpuntschaal van ‘ik heb de afgelopen vier weken niet gerookt’ (1) tot ‘meer dan 20 sigaretten per dag’ (7) gevraagd naar het rookgedrag van de maand voorafgaand aan de peiling. Ook werd de respondenten die ooit gerookt hebben gevraagd naar de leeftijd waarop zij de eerste sigaret rookten (tabel 6.4).

Gedrag ten aanzien van alcohol drinken werd met ongeveer dezelfde vragen gemeten als het gedrag ten aanzien van roken; ook aan de hand van vragen van het Peilstationsonderzoek 2003 (Trimbos-instituut, 2003) en het onderzoek ‘Roken Jeugd 2004’ (STIVORO – rookvrij, 2006b). Hierbij werd de respondenten opnieuw als eerste gevraagd of ze ooit alcohol hebben gedronken; een driepuntschaal werd gebruikt (tabel 6.5). Vervolgens werd gevraagd naar de leeftijd waarop de respondenten voor het eerst alcohol dronken. Dezelfde puntenschaal als bij het onderdeel roken werd gebruikt, met als toevoeging de optie ‘ik heb nog nooit alcohol gedronken’. De respondenten die aangaven vaker dan 1 keer alcohol te hebben gedronken werd vervolgens gevraagd naar de frequentie van het gebruik van alcohol in het hele leven én in de afgelopen vier weken. Bij de eerste vraag werd een elfpuntschaal van ‘1’ (1) tot ‘11 of meer’ (11) gebruikt en bij de tweede vraag een twaalfpuntschaal van ‘0’(1) tot ‘11 of meer’ (12). Vervolgens werd de respondenten gevraagd op welke plaatsen ze meestal alcohol drinken. Acht antwoordopties werden beschreven (tabel 6.6) en de respondenten konden één of meerdere antwoorden aankruisen. De hoeveelheid alcohol die per gelegenheid gedronken wordt, werd gemeten op een tweepuntschaal van ‘ik drink dan minder dan 1 drankje’ (1) tot ‘ik drink dan ongeveer ... drankjes per keer (aantal invullen)’ (2). De respondenten werd tot slot ook gevraagd naar het aantal keren dat zij in hun leven dronken of aangeschoten zijn geweest. Dit werd op een twaalfpuntschaal van ‘0’ (1) tot ‘11 of meer’ (12) gemeten.

De rol van ouders ten aanzien van het rook- en drinkgedrag van leerlingen werd gemeten met een drietal vragen bij het onderdeel roken en een viertal vragen bij het onderdeel alcohol. Allereerst werd de respondenten op een tweepuntenschaal van 'ja' (1) en 'nee' (2) gevraagd of hun ouders bekend zijn met hun rook- c.q. drinkgedrag ("Weten je ouders dat je rookt of dat je roken hebt uitprobeerde?" c.q. "Weten je ouders dat je alcohol drinkt?"). Bij het onderdeel alcohol wordt vervolgens op een vijfpuntenschaal van 'ja, ze weten hoeveel alcohol ik drink' (1), 'nee, ze denken dat ik geen alcohol drink' (2), 'nee, ze denken dat ik minder alcohol drink' (3), 'nee, ze denken dat ik meer alcohol drink' (4) en 'weet ik niet' (5) gevraagd of hun ouders bekend zijn met de hoeveelheid alcohol die zij drinken. Zowel bij het onderdeel roken als alcohol werd alle respondenten gevraagd of ze thuis mogen roken c.q. alcohol drinken en of ze met iemand een afspraak hebben om (tot een bepaalde leeftijd) niet te gaan roken c.q. geen alcohol te gaan drinken (tabel 8.12).

Intentie om te gaan roken of alcohol te drinken werd, in navolging van de Vries (1989), gemeten met drie items, waarbij de respondenten gevraagd werd of ze van plan waren te gaan roken en alcohol te gaan drinken: (1) in de toekomst (roken) c.q. voor het 16e jaar (alcohol), (2) binnen zes maanden, en (3) binnen 2 jaar. Cronbach's alfa voor roken was .74 en voor alcohol .88. De respondenten die aangaven al regelmatig te roken en al regelmatig één of meer glazen alcohol te drinken, werden met één item gevraagd of zij van plan waren dit gedrag te blijven uitvoeren.

Attitude ten aanzien van roken en alcohol drinken onder de 16 jaar werd gemeten met zeven items op een vijfpuntenschaal (bijv. 'Roken vind ik: heel erg slecht voor mijn gezondheid (1) / heel erg goed voor mijn gezondheid (5), helemaal niet normaal (1) / heel erg normaal (5), helemaal niet stoer (1) / heel erg stoer (5), heel erg ongezellig (1) / heel erg gezellig (5)', 'heel erg dom (1) / heel erg slim, heel erg vies (1) / heel erg lekker (5)' en 'Door te roken hoor ik: veel minder bij de groep (1) / veel meer bij de groep (5)'). Cronbach's alfa was voor roken 0.78 en voor alcohol 0.86.

Sociale invloed ten aanzien van roken en alcohol drinken onder de 16 jaar werd voor vijf subschalen gemeten:

- Subjectieve norm: één item ('De meeste mensen waar ik veel mee om ga (familie en vrienden) vinden dat ik ...'), gerangschikt van 'zeker niet moet roken' c.q. 'zeker geen alcohol moet drinken' (1) tot 'zeker wel moet roken' c.q. 'zeker wel alcohol moet drinken' (5), naar het onderzoek 'Roken Jeugd' (Koolhaas & Willemsen, 2005).
- Sociale druk: één item ('Heb je wel eens het gevoel dat beste vrienden of vriendinnen willen dat je ... rookt c.q. alcohol drinkt') gerangschikt van 'ja, heel vaak' (1) tot 'nee, nooit' (5), naar het onderzoek 'Roken Jeugd' (Koolhaas & Willemsen, 2005).
- Sociale steun: één item ('Heb je wel eens het gevoel dat beste vrienden of vriendinnen willen dat je ... NIET rookt c.q. GEEN alcohol drinkt') gerangschikt van 'ja, heel vaak' (1) tot 'nee, nooit' (5), naar het onderzoek 'Roken Jeugd' (Koolhaas & Willemsen, 2005).
- Modelling directe omgeving: vijf items op de vierpuntenschaal 'ja, rookt wel eens' (c.q. drinkt wel eens alcohol), 'nee, rookt niet' (c.q. drinkt geen alcohol), 'is gestopt met roken' (c.q. het drinken van alcohol) en 'weet ik niet'. Deze items refereren naar het door de respondent waargenomen rook- en alcoholgedrag van zijn vader, moeder, broer/zus, beste vriend en meester/juf (STIVORO – rookvrij, 2004). Vanwege een lage Cronbach's alfa voor zowel roken ($\alpha = .37$) als alcohol ($\alpha = .50$) werden de items niet als schaal beschouwd, maar afzonderlijke beschreven.
- Modelling klasgenoten en vrienden: twee items op een vijfpuntenschaal van 'bijna, allemaal' (1), 'de meeste' (2), 'de helft ongeveer' (3), 'één of twee' (4) en 'niemand' (5), refererend naar het aantal rokende c.q. alcohol drinkende klasgenoten en vrienden & vriendinnen (STIVORO – rookvrij, 2004). Cronbach's alfa was voor roken 0.62 en voor alcohol 0.87.

Eigen effectiviteit ten aanzien van roken en onder de 16 jaar alcohol drinken werd gemeten met twee items, afkomstig van de vragenlijst uit het onderzoek 'Roken Jeugd' (Koolhaas & Willemsen, 2005). Hoewel Brug en collega's (2003) aangeven dat alle drie dimensies ('magnitude', 'generality' en 'strength') bij het inventariseren van de eigen effectiviteitverwachting gemeten moeten worden, is dit in het huidige onderzoek vanwege de grootte van de vragenlijst niet toegepast. Bij het eerste item werd de respondenten op een vijfpuntenschaal van 'heel erg moeilijk' (1) tot 'heel erg makkelijk' (5) gevraagd hoe ze het vonden om niet te gaan (blijven) roken c.q. voor het 16^e jaar geen alcohol (meer) te drinken. Bij het tweede item werd hen op een vijfpuntenschaal van 'nee, zeker niet' (1) tot 'ja, zeker wel' (5) gevraagd of het hen lukt een niet-roker te blijven (worden) c.q. geen alcohol (meer) te drinken tot het 16^e jaar. Vanwege een lage Cronbach's alfa voor roken (0.54), werden de twee items niet als schaal beschouwd, maar afzonderlijk beschreven. Cronbach's alfa voor alcohol was 0.72.

Willingness om te gaan roken of alcohol te gaan drinken, werd gemeten door het beschrijven van een scenario. De respondenten werd gevraagd zichzelf de situatie voor te stellen dat ze in de brugklas zitten, een klassenfeest hebben waar ze met vrienden vriendinnen naar toe gaan en één van de vrienden hen een sigaret c.q. glas alcoholische drank aanbiedt (Gibbons & Gerrard, 1995). Dit scenario werd gevolgd door drie vragen waarin de respondenten op een vijfpuntenschaal van ‘nee, dat zou ik zeker niet doen’ (1) tot ‘ja, dat zou ik zeker wel doen’ (5) gevraagd werd aan te geven of zij (1) de sigaret c.q. het glas aannemen en proberen, (2) ‘nee bedankt’ zeggen en de sigaret c.q. het glas weigeren en (3) even weggaan. Cronbach’s alfa was voor roken 0.64 en voor alcohol 0.83.

Prototype schalen werden in navolging van Gerrard et al. (2005) gemeten met zeven items (stoer, slim, populair, cool, leuk, kinderachtig & saai), gevolgd door een vijfpuntenschaal van ‘helemaal niet’ (1) tot ‘heel erg’ (5), waarbij de respondenten gevraagd werd naar hun mening over een rokende c.q. alcoholdrinkende leeftijdsgenoot. Cronbach’s alfa was .77 voor roken en .86 voor alcohol.

5.3.2 Vragenlijst procesevaluatie

De mening van de respondenten ten aanzien van het e-learnprogramma werd gemeten met elf vragen, waarbij de meeste vragen naast de genoemde puntenschaal ook ‘weet ik niet’ als antwoordoptie hadden, aangezien een aantal leerlingen tijdens de pretest moeite had met het geven van hun mening.

Implementatie van de interventie werd op een tweepuntenschaal van ‘ja’ (1) of ‘nee’ (2) gemeten, waarbij de respondent gevraagd werd of zij het e-learnprogramma afgerond hebben.

Waardering van de interventie werd gemeten met verschillende vragen. Allereerst werd de algemene indruk van het e-learnprogramma gemeten op de items leuk, makkelijk, interessant en kinderachtig. De respondenten werd gevraagd op een vijfpuntenschaal van heel erg positief (1) tot heel erg negatief (5) hun mening te geven. Vervolgens werd op een vijfpuntenschaal van ‘veel te lang’ (1), ‘te lang’ (2), ‘goed’ (3), ‘te kort’ (4) en ‘veel te kort’ (5) gevraagd naar de mening over de tijdsduur van het programma. Op een vijfpuntenschaal van ‘ja’ (1), ‘meestal wel’ (2), ‘soms’ (3), ‘meestal niet’ (4) en ‘nee’ (5) kon aangegeven worden of het programma voldoende mogelijkheden biedt om vragen te stellen. Tot slot werd de respondenten gevraagd om hun algemene indruk van het e-learnprogramma te vertalen naar een rapportcijfer. Om een gedetailleerder beeld te krijgen van de mening van de respondenten ten aanzien van de inhoud van het programma werd hen gevraagd hun oordeel te geven over de onderdelen: (1) het maken van je eigen portret, (2) professor Profitacto, (3) de filmpjes, (4) de spelletjes en (5) de testjes & quizzen (tabel 7.2). Ter evaluatie van professor Profitacto werd op een vijfpuntenschaal van ‘heel erg duidelijk’ (1) tot ‘heel erg onduidelijk’ (5) gevraagd naar de uitleg van de professor (tabel 7.3). Tevens werd een vijfpuntenschaal van ‘heel erg vervelend’ (1) tot ‘heel erg fijn’ (5) gebruikt voor het bepalen van de mening van respondenten over het feit dat niet doorgeklikt kon worden naar de volgende vraag wanneer de professor nog aan het vertellen was (tabel 7.3).

Subjectieve effecten van de interventie werden gemeten met twee open vragen, waarbij de respondenten gevraagd werd aan te geven wat het belangrijkste is dat zij tijdens het programma hebben geleerd over (1) roken en (2) alcohol.

Verbeterpunten van de interventie werd met één open vraag gemeten, waarbij de respondenten gevraagd werd naar tips ter verbetering van het e-learnprogramma.

5.3.3 Vragenlijst nameting

Om vergelijkingen tussen voor- en nameting te kunnen verrichten, was de vragenlijst van de nameting vrijwel identiek aan de vragenlijst van de voormeting. In onderstaande worden verschillen in vragenlijst beschreven. Iedere onderzoeksgroep had een eigen versie van de vragenlijst doordat enkele vragen alleen gesteld werden aan de respondenten uit de e-learn groep en andere vragen alleen aan de respondenten uit de gastlesgroep. Bijlage 3, 4 en 5 zijn de vragenlijsten van de nameting voor respectievelijk de respondenten uit de e-learn groep, gastlesgroep en controlegroep.

Implementatie van de interventie werd bij respondenten uit de e-learn groep met drie items gemeten, waarbij hen allereerst op een vierpuntenschaal van 'ja, helemaal' (1), 'alleen het gedeelte over roken' (2), 'alleen het gedeelte over alcohol' (3) en 'nee, helemaal niet' (4) werd gevraagd of ze het programma hadden afgerond. Vervolgens werd op een vijfpuntenschaal van 'deze week' (1), 'vorige week' (2), 'twee weken geleden' (3), 'drie weken geleden' (4) en 'langer dan drie weken geleden' (5) gevraagd wanneer ze het programma hadden afgerond. Ook werd op een tweepuntenschaal van 'ja' (1) of 'nee' (2) gevraagd of de respondenten de groepsopdrachten hadden uitgevoerd. Respondenten uit de gastlesgroep werd met twee items gevraagd of zij in de klas aanwezig waren tijdens (1) de gastles over roken en (2) de gastles over alcohol. Een tweepuntenschaal van 'ja' (1) en 'nee' (2) werd gebruikt.

Waardering van de gevolgde interventie werd bij zowel de e-learn groep als gastlesgroep gemeten met twee items. Allereerst gaven de respondenten op een vijfpuntenschaal van 'helemaal niet leuk' (1) tot 'heel erg leuk' (5) aan wat zij van de interventie vonden en vervolgens werd gevraagd naar een rapportcijfer voor de gevolgde interventie. Tevens werd de respondenten uit de e-learn groep die de groepsopdrachten hadden afgerond, op een vijfpuntenschaal van 'helemaal niet leuk' (1) tot 'heel erg leuk' (5), gevraagd naar hun waardering voor de groepsopdrachten.

Subjectieve effecten werden met behulp van twee items gemeten. Allereerst werd de leerzaamheid van de interventie gemeten op een vijfpuntenschaal van 'heel erg weinig' (1) tot 'heel erg veel' (5). Vervolgens werd de respondenten op een tweepuntenschaal van 'ja' (1) of 'nee' (2) gevraagd of zij thuis verteld hebben dat ze op school het e-learn programma c.q. de gastlessen hebben gevolgd. De respondenten uit de e-learn groep die de groepsopdrachten hadden afgerond werden gevraagd naar de leerzaamheid van deze opdrachten. Hierbij werd de hierboven genoemde vijfpuntenschaal gebruikt.

Indirecte effecten van de interventies werden gemeten met behulp van tien dichotome vragen. Op een tweepuntenschaal van 'ja' (1) en 'nee' (2) werd de respondenten gevraagd of ze in de periode tussen de voormeting en de nameting thuis verteld hebben over de vragenlijst van de voormeting, met ouders gesproken hebben over roken c.q. alcohol, met vrienden of vriendinnen gesproken hebben over roken c.q. alcohol, er in de klas gesproken is over roken c.q. alcohol, extra informatie hebben opgezocht over roken c.q. alcohol en een website van TACTUS hebben bezocht.

Kennis werd gemeten met tien vragen identiek aan de voormeting. Alleen de gebruikte namen en de volgorde van de vragen en antwoorden waren in sommige gevallen gewijzigd.

Gedrag ten aanzien van roken werd gemeten met zes vragen. Allereerst werd de respondenten op een tweepuntenschaal van 'ja' (1) of 'nee' (2) gevraagd of zij sinds het invullen van de vorige vragenlijst nog gerookt hebben. Vervolgens werd hen gevraagd naar het rookgedrag van de afgelopen vier weken, waarbij dezelfde vraag als bij de voormeting werd gesteld. Daarna werd de respondenten gevraagd of hun ouders bekend zijn met hun rookgedrag. Ook hierbij werd dezelfde vraag als bij de voormeting gebruikt, echter met als extra optie 'ik heb nog nooit gerookt', omdat alle respondenten deze vraag werd gesteld. Als laatste werd de respondenten gevraagd of zij van plan zijn ooit te gaan roken, of ze thuis mogen roken en of ze met iemand een afspraak hebben (tot een bepaalde leeftijd) niet te roken. Hierbij werden dezelfde vragen en puntenschaal gebruikt als bij de voormeting.

Gedrag ten aanzien van alcohol werd gemeten met diverse vragen. Allereerst werd op een twee-puntenschaal van 'ja' (1) of 'nee' (2) gevraagd of de respondenten sinds het invullen van de vorige vragenlijst nog alcohol hadden gedronken. Vervolgens werd het alcoholgebruik in de maand voorafgaand aan de peiling en de bekendheid van ouders met het alcoholgebruik van de respondenten nagevraagd onder alle respondenten die ooit alcohol hadden gedronken. Hierbij werd gebruik gemaakt van dezelfde vragen en puntenschaal als bij de voormeting. Ter bepaling van de hoeveelheid alcohol per gelegenheid werd dezelfde vraag gesteld als tijdens de voormeting, maar deze keer werd een driepuntenschaal van 'ik drink dan 1 of 2 slokjes alcohol' (1), 'ik drink dan meer dan 2 slokjes alcohol, maar minder dan 1 drankje' (2) en 'ik drink dan ongeveer ... glazen, flesjes of blikjes per keer (aantal invullen)' (3) gebruikt. Vervolgens werd de respondenten op een twaalfpuntenschaal van '0' (1) tot '11 of meer' (12) gevraagd hoe vaak zij in de periode tussen de voor- en nameting dronken of aangeschoten zijn geweest. Tot slot werd de respondenten gevraagd welke soort alcoholische drank zij meestal drinken. Hierbij werden tien soorten alcoholische drank beschreven (o.a. bier, shandy, wijn of champagne en Bacardi Breezer), waarbij de respondenten gevraagd werd één of meerdere antwoorden aan te kruisen.

Gedragdeterminanten ten aanzien van roken en alcohol werden op gelijke wijze gemeten als bij de voormeting, waardoor dezelfde vragen werden gesteld voor de constructen intentie, attitude, subjectieve norm, sociale druk, sociale steun, modelling, eigen effectiviteit, willingness en prototypes ten aanzien van roken en alcohol.

Waardering van de vragenlijst werd gemeten op drie items van ‘helemaal niet ...’(1) tot ‘heel erg...’ (5), waarbij de respondenten werd gevraagd of ze het invullen van de vragenlijst leuk, makkelijk en interessant vonden.

5.3.4 Pretest

Om een inschatting te maken van de leesbaarheid, duidelijkheid en invultijd van de vragenlijst voor de kinderen, werd op vier basisscholen een pretest uitgevoerd. Allereerst werd drie leerlingen uit groep 8 van basisschool 't Oldhof in Borne gevraagd om een vragenlijst in te vullen en bij onduidelijkheden vragen te stellen. De gemiddelde invultijd was 40 minuten (maximum 46 minuten). Op basis van de resultaten werden een aantal vragen verwijderd ter verkorting van de invultijd en een aantal andere aanpassingen gedaan ter verbetering van de duidelijkheid en overzichtelijkheid. Vervolgens werd een pretest uitgevoerd onder vier leerlingen van de Sint Bonifatiuschool te Haaksbergen en 12 leerlingen van basisschool Buurse. Naar aanleiding van deze pretesten werd de vragenlijst opnieuw aangepast en vond een laatste pretest plaats onder alle leerlingen uit groep 8 van basisschool de Linde te Oldenzaal. Het uitvoeren van deze pretesten had ook een aantal andere aandachtspunten tot gevolg ten aanzien van belangrijke items die tijdens de introductie besproken dienden te worden. Voorbeelden hiervan waren het benadrukken van de anonimiteit, het aanzetten tot het invullen van de eigen mening en het bespreken van de manier waarop vragen verbeterd konden worden.

5.4 Statistische analyse

In het huidige onderzoek zijn alle analyses uitgevoerd met behulp van de statistieksoftware SPSS 12.1. Over het algemeen is gebruik gemaakt van een betrouwbaarheidsdrempel van $p < 0.05$. De analyses ten aanzien van de effecten op gedragdeterminanten tijdens de nameting vormen hierop een uitzondering. Vanwege multiple comparisons is hierbij een alfa van $p < 0.01$ aangehouden. Dit wordt ook in de bijbehorende tabel weergegeven.

Allereerst zijn betrouwbaarheidsanalyses voor de determinantschalen uitgevoerd, waarbij Cronbach's alfa ≥ 0.6 als drempel is gehanteerd. De betrouwbaarheid van deze schalen is in 5.3 besproken. Alleen voor de eigen effectiviteit om niet te gaan roken werd Cronbach's alfa $\leq .06$ geconstateerd, waardoor de twee items als afzonderlijke variabelen zijn beschouwd. Met behulp van de chi-kwadraattoets is op nominaal geschaalde variabelen, zoals leeftijd en herkomst, gekeken naar verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen op de voormeting. Univariate toetsen zijn gebruikt voor het analyseren van verschillen tussen de e-learn groep, gastlesgroep en controlegroep op de voormeting voor de ordinaal geschaalde variabelen. Er is gecorrigeerd voor verschillen in leeftijd en woonsituatie 'ander thuis', door deze variabelen als covariant in de analyses mee te nemen. Ook verschillen tussen de onderzoeksgroepen op de nameting zijn gemeten met univariate toetsen, maar deze keer is niet alleen gecorrigeerd voor leeftijd en woonsituatie 'ander thuis', maar ook voor de resultaten van de voormeting. Om na te gaan of in de periode tussen de voor- en nameting binnen de onderzoeksgroepen veranderingen in gedragdeterminanten hebben plaatsgevonden, is gebruik gemaakt van de Wilcoxon Signed Ranks-toets. De Mann-Whitney toets en t-toets zijn gebruikt voor verschillen in respectievelijk de waardering van en het rapportcijfer voor de gevolgde interventie (het e-learnprogramma versus de gastlessen). In alle tabellen die in deze scriptie beschreven staan, wordt de gebruikte toets als voetnoot weergegeven.

Om inzicht te krijgen in de samenhang tussen de variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model, zijn correlatieanalyses uitgevoerd. Aangezien de variabelen ordinaal geschaald zijn, is de Spearman correlatiecoëfficiënt gebruikt. Meervoudige lineaire regressieanalyses zijn uitgevoerd om de belangrijkste voorspellers van het rook- en alcoholgedrag van de respondenten te achterhalen. Hierin zijn zowel de determinanten uit het ASE-model, als het Prototype-Willingness model meegenomen. De variabele 'modelling vrienden en klasgenoten' is niet in de regressieanalyses meegenomen vanwege het zeer beperkte aantal respondenten waarop deze variabele van toepassing is.

HOOFDSTUK 6. RESULTATEN VOORMETING

6.1 Beschrijving van de onderzoeksgroep

6.1.1 Respons

Aan het onderzoek namen leerlingen uit groep 8 van dertig basisscholen deel (tabel 6.1). Doordat een aantal scholen twee groepen 8 had, waren er in totaal 36 deelnemende klassen. Op acht basisscholen werd gewerkt met een combinatieklas van groep 7 en 8, waardoor op deze scholen groep 7 ook aan het onderzoek deelnam. Tijdens de voormeting vulden 721 leerlingen de vragenlijst in; de overige leerlingen waren op het betreffende moment niet in de klas aanwezig. Tijdens de nameting vulden 737 leerlingen de vragenlijst in. In de analyses werden alleen leerlingen meegenomen die zowel de vragenlijst van de voormeting, als de vragenlijst van de nameting hadden ingevuld.

Tabel 6.1 Het aantal deelnemende basisscholen, klassen en leerlingen, en de respons van de voor- en nameting naar onderzoeksgroep.

	E-learning	Gastlessen	Controlegroep	Totaal
Aantal basisscholen	12	7	11	30
Aantal klassen	13	10	13	36
Totaal aantal leerlingen	294	192	269	755
Aantal leerlingen groep 8	275 (93%)	175 (91%)	221 (82%)	671 (89%)
Aantal leerlingen groep 7	19 (7%)	17 (9%)	48 (18%)	84 (11%)
Voormeting ingevuld	286 (97%)	179 (93%)	256 (95%)	721 (96 %)
Nameting ingevuld	286 (97%)	187 (97%)	264 (98%)	737 (98%)
Voor- en nameting ingevuld	278 (95%)	174 (91%)	251 (93%)	703 (93%)

6.1.2 Achtergrondvariabelen

Uit tabel 6.2 blijkt dat in alle gemeenten gemiddeld meer meisjes dan jongens aan het onderzoek deelnamen. De meeste respondenten waren van autochtone herkomst en hadden een leeftijd van 11 of 12 jaar. Een ruime meerderheid van de respondenten woonde thuis met beide ouders en broer(s) en/of zus(sen). Bij een zeer klein percentage van de respondenten woonde een oma (2.6 procent), opa (1.1 procent), of ander (4.4 procent) thuis (niet in tabel beschreven).

Tabel 6.2 De achtergrondvariabelen geslacht, leeftijd, herkomst en gezinssamenstelling naar onderzoeksgroep (N = 703).

	E-learning (274 ≤ n ≤ 278)	Gastlessen (171 ≤ n ≤ 174)	Controlegroep (246 ≤ n ≤ 251)	Totaal (691 ≤ n ≤ 703)	Toetsresultaat ¹
<i>Geslacht (n = 703)</i>					
Jongen	44.6%	48.9%	47.0%	46.5%	n.s.
Meisje	55.4%	51.1%	53.0%	53.5%	
<i>Leeftijd (n = 701)</i>					
9	0.4%	-	-	0.1%	p < .01
10	2.5%	2.3%	8.4%	4.6%	
11	39.2%	40.5%	44.4%	41.4%	
12	51.4%	53.2%	45.2%	49.6%	
13	6.5%	4.0%	2.0%	4.3%	
Gemiddelde leeftijd in jaren	11.61	11.59	11.41	11.53	
<i>Herkomst (n = 703) ²</i>					
Autochtoon	91.0%	85.1%	88.0%	88.5%	n.s.
Allochtoon	9.0%	14.9%	12.0%	11.5%	
<i>Gezinssamenstelling (n = 691)</i>					
Tweeoudergezin met broer/zus	91.6%	91.2%	85.0%	89.1%	n.s.
Tweeoudergezin zonder broer/zus	3.3%	3.5%	4.9%	3.9%	
Eenoudergezin met broer/zus	5.1%	5.3%	10.2%	6.9%	

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden voor geslacht, herkomst en gezinssamenstelling getoetst met Chi-Square en voor leeftijd met Variantieanalyse.

² Een persoon is autochtoon wanneer beide ouders in Nederland zijn geboren en allochtoon wanneer ten minste één van de ouders in het buitenland is geboren (CBS, 2006).

Alleen voor de demografische variabelen leeftijd en woonsituatie ‘ander thuis’ werden significante verschillen tussen de onderzoeksgroepen geconstateerd. De respondenten uit de controlegroep waren iets jonger dan de respondenten uit de twee andere onderzoeksgroepen, en hadden tevens vaker een woonsituatie met een ‘ander thuis’. Het significante verschil in leeftijd is te verklaren, aangezien het percentage respondenten uit groep 7 in de controlegroep hoger was dan in de andere groepen. Geen significante verschillen tussen de groepen werden meer geconstateerd wanneer gekeken werd naar de gemiddelde leeftijd van de respondenten uit groep 7 en 8 afzonderlijk.

6.2 Gedrag

6.2.1 Gedrag ten aanzien van roken

Een zeer ruime meerderheid van de respondenten had nog nooit gerookt (tabel 6.3). De respondenten die wel eens hadden gerookt, gaven vrijwel allen aan dit slechts één of twee keer te hebben geprobeerd. Tussen de onderzoeksgroepen werd een significant verschil geconstateerd, waarbij in de controlegroep meer respondenten nog nooit gerookt hadden dan in de twee andere onderzoeksgroepen. Naast de interventiegroep was ook de leeftijd bepalend; het aantal respondenten dat ooit gerookt heeft nam toe met de leeftijd.

Tabel 6.3 De rookstatus, het rookgedrag in de afgelopen 4 weken en het rookgedrag dagelijks naar sekse en onderzoeksgroep (N = 699).

	Landelijk ¹	Landelijk ²	E-learning (272 ≤ n ≤ 277)	Gastlessen (172 ≤ n ≤ 173)	Controlegroep (248 ≤ n ≤ 249)	Totaal (692 ≤ n ≤ 699)	Toets resultaat ³
<i>Ooit gerookt</i> (vs nooit gerookt)							
Jongens (n = 324)	14.9%	14.1%	21.0%	17.9%	11.2%	16.7%	n.s.
Meisjes (n = 375)	7.3%	8.3%	12.4%	12.4%	4.5%	9.6%	n.s.
Totaal (n = 699)	11.2%	11.2%	16.2%	15.0%	7.6%	12.9%	p = .02 ⁴
<i>Afg. 4 weken gerookt</i> (vs niet gerookt)							
Jongens (n = 320)	0.6%	1.6%	1.7%	2.4%	0.9%	1.6%	n.s.
Meisjes (n = 372)	0.6%	0.7%	3.3%	1.1%	0.8%	1.9%	n.s.
Totaal (n = 692)	0.6%	1.2%	2.6%	1.7%	0.8%	1.7%	n.s.
<i>Rookt dagelijks</i>							
Jongens (n = 324)	-	-	-	-	-	-	-
Meisjes (n = 375)	-	-	-	-	0.8%	0.3%	-
Totaal (n = 699)	-	-	-	-	0.4%	0.1%	-

¹ STIVORO – rookvrij, 2006b. N = 1037; gemiddelde leeftijd 10.8 jaar.

² Monshouwer et al., 2004. N = 2234; gemiddelde leeftijd 10.8 jaar.

³ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse.

⁴ Het percentage respondenten dat ooit gerookt heeft was significant lager in de controlegroep dan in de andere twee onderzoeksgroepen.

Opvallend waren de grote en significante verschillen tussen klassen (niet in tabel beschreven). In alle onderzoeksgroepen kwamen meerdere klassen naar voren waar geen van de respondenten ooit gerookt had, maar in de e-learnegroep en gastlesgroep waren er ook klassen waar circa de helft van de leerlingen wel eens had gerookt. Doordat de controlegroep geen klassen bevatte waarvan de helft van de leerlingen ooit had gerookt, was het percentage ooit-rokers in deze groep significant lager.

Hoewel het percentage ooit-rokers in landelijk onderzoek (STIVORO – rookvrij, 2006b; Monshouwer et al., 2004) iets lager was dan in het huidige onderzoek, kan niet geconcludeerd worden dat in deze regio meer leerlingen ooit gerookt hebben. De resultaten van de landelijke onderzoeken zijn namelijk gebaseerd op jongere leerlingen (gemiddelde leeftijd van 10.8 jaar) en omdat het percentage rokers toeneemt met de leeftijd, is het te verwachten dat het percentage ooit-rokers in het huidige onderzoek iets hoger is dan in de landelijke onderzoeken. Wanneer de resultaten van het huidige onderzoek echter vergeleken werden met de resultaten van de provincie Overijssel (STIVORO – rookvrij, 2006b), lijkt het erop dat het aantal ooit-rokers in deze regio aan het dalen is.

Tabel 6.4 De leeftijd van de respondenten bij hun eerste sigaret naar onderzoeksgroep (N = 85).

	E-learning (n = 41)	Gastlessen (n = 25)	Controlegroep (18 ≤ n ≤ 19)	Totaal (84 ≤ n ≤ 85)	Toetsresultaat ¹
<i>Leeftijd 1^e sigaret (n = 84)</i>					
9 jaar of jonger	31.7%	32.0%	38.9%	33.3%	n.s.
10 jaar	24.4%	28.0%	27.8%	26.2%	
11 jaar	26.8%	32.0%	27.8%	28.6%	
12 jaar	12.2%	8.0%	5.6%	9.5%	
13 jaar of ouder	4.9%	-	-	2.4%	
<i>Ouders bekend met roken (n = 85)</i>					
Ja	70.7%	56.0%	57.9%	63.5%	n.s.
Nee	29.3%	44.0%	42.1%	36.5%	

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse.

Het merendeel van de ooit-rokers gaf aan de afgelopen vier weken niet te hebben gerookt (tabel 6.4). Circa 15 procent rookte de afgelopen vier weken wel; een ruime meerderheid daarvan minder dan 1 sigaret per week. Eén respondent gaf aan iedere dag te roken.

De leeftijd van de respondenten waarop zij voor het eerst rookten, liep uiteen van 9 jaar of jonger tot 13 jaar of ouder. Tweederde van de ooit-rokers, gaf aan dat zijn of haar ouders hiermee bekend zijn. Van alle respondenten gaf ruim de helft aan thuis niet te mogen roken. Eén op de tien leerlingen mocht thuis wel roken. Slechts drie op de tien respondenten had een niet-roken afspraak; in vrijwel alle gevallen met de ouders. Geen van de respondenten gaf aan een niet-roken afspraak te hebben met zijn school of klas. Van de respondenten die geen afspraak hadden, gaf zeven op de tien aan ook geen afspraak te willen.

6.2.2 Gedrag ten aanzien van alcohol

Uit tabel 6.5 blijkt dat de meeste leerlingen wel eens alcohol hadden gedronken, de helft van de respondenten zelfs vaker dan één keer. Bij alle onderzoeksgroepen hadden procentueel meer meisjes dan jongens nog nooit alcohol gedronken. Ook deze keer was de leeftijd van invloed op het gedrag: naarmate respondenten ouder werden, nam het aantal dat ooit alcohol heeft gedronken toe. In de controlegroep hadden significant minder meisjes ooit alcohol gedronken dan in de e-learnegroep.

Tabel 6.5 De alcoholstatus van respondenten naar sekse en onderzoeksgroep (N = 703).

	Landelijk ¹²	E-learning (n = 278)	Gastlessen (n = 174)	Controlegroep (n = 251)	Totaal (n = 703)	Toets resultaat ³
<i>Nooit (een slokje) alcohol gedronken</i>						
Jongens	56.1%	11.3%	12.9%	11.0%	11.6%	n.s.
Meisjes	43.9%	13.0%	24.7%	27.8%	21.0%	p < .01 ⁴
Totaal	50.1%	12.2%	19.0%	19.9%	16.6%	n.s.
<i>Ooit: één keer alcohol gedronken</i>						
Jongens	-	30.6%	31.8%	33.9%	32.1%	
Meisjes	-	38.3%	28.1%	39.8%	36.4%	
Totaal	-	34.9%	29.9%	37.1%	34.4%	
<i>Ooit: vaker dan één keer alcohol gedronken</i>						
Jongens	-	58.1%	55.3%	55.1%	56.3%	
Meisjes	-	48.7%	47.2%	32.3%	42.6%	
Totaal	-	52.9%	51.1%	43.0%	48.9%	

¹ Monshouwer et al., 2004. N = 2234; gemiddelde leeftijd 10.8 jaar.

² In landelijk onderzoek werd geen onderscheid gemaakt tussen 'ooit: één keer alcohol gedronken' en 'ooit: vaker dan één keer alcohol gedronken', waardoor in de tabel alleen is aangegeven welk percentage van de leerlingen nog nooit alcohol heeft gedronken.

³ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse, waarbij gekeken werd naar nooit versus één keer versus vaker dan één keer alcohol gedronken.

⁴ De alcoholstatus verschilde significant tussen de e-learnegroep en controlegroep, waarbij het aantal meisjes dat ooit alcohol had gedronken significant hoger was in de e-learnegroep.

Het verschil in het ooit gebruik van alcohol tussen landelijk onderzoek (Monshouwer et al., 2004) en het huidige onderzoek kan ook deze keer vanwege de gemiddelde leeftijd van de leerlingen niet zomaar vergeleken worden. Wanneer de resultaten van het huidige onderzoek echter vergeleken worden met landelijke onderzoeksresultaten onder 12-jarige leerlingen uit het voortgezet onderwijs (Monshouwer et al., 2004; niet in tabel beschreven), kan wel voorzichtig geconcludeerd worden dat leerlingen in deze regio op jongere leeftijd (een slokje) alcohol drinken. Landelijk bleek namelijk 71 procent van de 12-jarige leerlingen op het voortgezet onderwijs ooit alcohol te hebben gedronken, terwijl in het huidige onderzoek 83 procent van de respondenten ooit alcohol had gedronken. Terwijl het ooit gebruik onder de laatst genoemde groep respondenten hoger was, waren deze leerlingen niet alleen jonger, maar zaten zij ook nog op het basisonderwijs in plaats van het voortgezet onderwijs!

Van de respondenten die vaker dan één keer alcohol had gedronken, gaf vier op de tien aan in hun leven vaker dan vijf keer alcohol te hebben gedronken (tabel 6.6). Bij de helft van deze groep was dit zelfs vaker dan tien keer. Gemiddeld had bijna de helft van de leerlingen die vaker dan één keer alcohol had gedronken, ook de afgelopen vier weken nog alcohol genuttigd (tabel 6.6). De jongens uit de gastlesgroep dronken significant vaker alcohol in de maand voorafgaand aan het onderzoek dan de jongens uit de andere onderzoeksgroepen (niet in tabel beschreven). De leeftijd waarop voor het eerst alcohol gedronken werd, liep uiteen van 9 jaar of jonger tot 13 jaar of ouder (niet in tabel beschreven). Deze leeftijd was van invloed op de frequentie van het alcoholgebruik in hun leven; hoe jonger de respondenten waren bij het eerste slokje alcohol, hoe vaker zij in hun leven alcohol hadden gedronken.

Tabel 6.6. Alcoholfrequentie in hele leven en in afgelopen 4 weken, hoeveelheid alcohol per gelegenheid en plaats van gebruik onder respondenten die vaker dan één keer alcohol hadden gedronken naar onderzoeksgroep (N = 343).

	E-learning (145 ≤ n ≤ 147)	Gastlessen (85 ≤ n ≤ 88)	Controlegroep (106 ≤ n ≤ 108)	Totaal (337 ≤ n ≤ 343)	Toetsresultaat ¹
<i>Alcoholfrequentie in hele leven</i> (n = 337)					
2 – 3	32.9%	24.7%	29.9%	29.9%	p = .03 ²
4 – 5	30.1%	27.1%	35.5%	31.1%	
6 – 10	16.4%	21.2%	22.4%	19.5%	
11 of meer	20.5%	27.1%	12.1%	19.5%	
<i>Alcoholfrequentie in afgelopen 4 weken</i> (n = 341)					
0	61.6%	53.4%	59.8%	58.9%	p = .02 ²
1 – 2	28.8%	27.3%	35.5%	30.5%	
3 – 5	7.5%	11.4%	4.7%	7.6%	
6 – 10	2.1%	6.8%	-	2.6%	
11 of meer	-	1.1%	-	0.3%	
<i>Hoeveel drinkt men per gelegenheid?</i> (n = 340)					
Minder dan 1 drankje	76.9%	65.5%	65.1%	70.3%	p = .03 ³
1 drankje	11.6%	12.6%	12.3%	12.1%	
1,5 tot 2 drankjes	9.5%	14.9%	17.9%	12.9%	
Meer dan 2 drankjes	2.0%	6.9%	4.7%	4.1%	
<i>Waar drinkt men? (n = 343)</i>					
Thuis	78.2%	77.3%	71.3%	75.8%	n.s.
Familie of vrienden	32.7%	28.4%	27.8%	30.0%	n.s.
Op straat, park, e.d.	2.7%	-	0.9%	1.5%	n.s.
Bar, café of keet	4.1%	4.5%	13.0%	7.0%	p = .01 ⁴
Restaurant	8.8%	8.0%	3.7%	7.0%	n.s.
Op vakantie	26.5%	39.8%	21.3%	28.3%	p = .01 ⁵
Sportkantine	0.7%	1.1%	-	0.6%	n.s.
Ergens anders	12.9%	10.2%	12.0%	12.0%	n.s.

¹ Verschillen tussen onderzoeksgroepen werden op de eerste drie variabelen getoetst met Covariantieanalyse en op de laatste met Chi-Square.

² De respondenten uit de gastlesgroep hadden significant vaker in hun leven en in de afgelopen vier weken alcohol gedronken dan de respondenten uit beide andere onderzoeksgroepen.

³ Respondenten uit e-learnngroep dronken per gelegenheid minder alcohol dan respondenten uit de controlegroep en gastlesgroep.

⁴ Het percentage respondenten dat in een bar, café of keet alcohol dronk was significant hoger in de controlegroep dan in de e-learnngroep en gastlesgroep.

⁵ Het percentage respondenten dat alcohol dronk op vakantie was significant hoger in de gastlesgroep dan de andere onderzoeksgroepen.

De meeste leerlingen die vaker dan één keer alcohol hadden gedronken, gaven aan per gelegenheid minder dan één glas of flesje alcohol te drinken (tabel 6.6). De respondenten die het e-learnprogramma hebben gevolgd, gaven bij aanvang van het onderzoek aan significant minder alcohol per gelegenheid te drinken dan de respondenten uit de controlegroep en de onderzoeksgroep gastlessen. Opvallend was de relatie tussen de frequentie van het gebruik van alcohol en de hoeveelheid alcohol per gelegenheid. Een toename in de frequentie van het gebruik van alcohol was evenredig aan een toename van de hoeveelheid per gelegenheid. Van de respondenten die aangaven in hun leven twee of drie keer alcohol te hebben gedronken, dronk 12 procent één of meer drankjes per gelegenheid. Dit percentage nam toe tot 33 procent bij de respondenten die vier of vijf keer alcohol hadden gedronken en tot 40 procent bij de respondenten die zes tot tien keer alcohol hadden gedronken. Van de respondenten die vaker dan tien keer alcohol hadden gedronken, dronk zelfs ruim de helft per gelegenheid één of meer glazen alcohol (niet in tabel beschreven). Ook was de hoeveelheid alcohol per gelegenheid significant lager onder respondenten die de maand voorafgaand aan het onderzoek geen alcohol hadden gedronken. Deze resultaten laten zien dat bij een toenemende frequentie van het alcoholgebruik, de hoeveelheid per gelegenheid veelal ook toeneemt.

Alcohol werd door de leerlingen overwegend thuis genuttigd (tabel 6.6). Andere plekken waar relatief veel leerlingen alcohol drinken waren ‘bij familie of vrienden’ en ‘op vakantie’. In de controlegroep dronken significant meer respondenten in een bar, café of keet alcohol dan in de overige onderzoeksgroepen. In de gastlesgroep was het aantal respondenten dat op vakantie alcohol drinkt significant hoger. Eén op de tien respondenten die vaker dan één keer alcohol had gedronken, was ooit dronken of aangeschoten geweest; het merendeel één of twee keer (niet in tabel beschreven). In totaal waren dertien leerlingen vaker dan twee keer dronken of aangeschoten geweest. De leeftijd van de respondenten was bepalend voor het aantal keer dat zij dronken of aangeschoten zijn geweest. Hoe ouder de respondenten waren, hoe hoger de frequentie van dronkenschap.

Vrijwel alle respondenten die vaker dan één keer alcohol hadden gedronken, gaven aan dat hun ouders hiermee bekend zijn (niet in tabel beschreven). Volgens de meeste respondenten weten hun ouders ook hoeveel alcohol zij drinken. Eén op de tien respondenten gaf aan dat zijn ouders niet weten hoeveel hij drinkt. Circa een vijfde van de leerlingen had een afspraak met iemand om (tot een bepaalde leeftijd) geen alcohol te drinken. In vrijwel alle gevallen was deze afspraak gemaakt met ouders. Van de respondenten die geen afspraak hadden, gaf driekwart aan ook geen afspraak te willen.

Circa een kwart van de respondenten mocht thuis geen alcohol drinken en een iets grotere groep respondenten wist niet of hij thuis alcohol mocht drinken. Van de respondenten die thuis wel alcohol mogen drinken, gaf 60 procent aan dit ook daadwerkelijk te doen. In de gastlesgroep dronken significant meer respondenten thuis alcohol dan in de controlegroep. Respondenten die vaker dan één keer alcohol hadden gedronken, mochten significant vaker thuis alcohol drinken dan respondenten die nog nooit of slechts één of twee keer (een slokje) alcohol hadden gedronken (niet in tabel beschreven).

6.3 Gedragsdeterminanten

6.3.1 Kennis

De respondenten uit de e-learngroep hadden bij aanvang een significant hoger kennisniveau dan de respondenten uit de andere onderzoeksgroepen (tabel 6.7). Dit betrof zowel de jongens als de meisjes, en was van toepassing voor zowel de vragen over roken als de vragen over alcohol. Verschillen deden zich vooral voor op de items: “Wat zijn de drie belangrijkste schadelijke stoffen in een sigaret”, “Wat is teer?”, “Wat is de verslavende stof in tabak?”, “Voor welk orgaan is alcohol vooral schadelijk?” en “Is alcohol voor jongeren schadelijker dan voor volwassenen?”. Opvallend waren de verschillen tussen jongens en meisjes uit de e-learngroep: op zowel de vragen over roken als de vragen over alcohol scoorden jongens gemiddeld hoger dan meisjes.

Tabel 6.7 Gemiddeld aantal goed beantwoorde kennisvragen naar thema en onderzoeksgroep (N = 703).

	E-learning (n = 278)	Gastlessen (n = 174)	Controlegroep (n = 251)	Totaal (n = 703)	Toetsresultaat ¹
<i>Kenniscore Roken (0 - 5)</i>					
Jongens	3.0	2.5	2.4	2.7	P < .01 ²
Meisjes	2.6	2.3	2.3	2.4	P < .01 ²
Totaal	2.8	2.4	2.3	2.5	P < .01 ²
<i>Kenniscore Alcohol (0 - 5)</i>					
Jongens	2.1	1.6	1.5	1.8	P < .01 ²
Meisjes	1.7	1.5	1.5	1.6	P < .05 ²
Totaal	1.9	1.5	1.5	1.7	P < .01 ²
<i>Kenniscore Totaal (0 - 10)</i>					
Jongens	5.2	4.1	3.9	4.4	P < .01 ²
Meisjes	4.3	3.7	3.7	4.0	P < .01 ²
Totaal	4.7	3.9	3.8	4.2	P < .01 ²

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse.

² De respondenten uit de e-learnegroep hadden een significant hoger kennisniveau dan de respondenten uit de controlegroep en gastlesgroep.

6.3.2 Intentie

Uit tabel 6.8 blijkt dat de respondenten over het algemeen een lage intentie hadden om in de toekomst te gaan of blijven roken. De meeste leerlingen waren (zeker) niet van plan om te roken; één op de tien leerlingen gaf aan misschien te gaan of blijven roken. De intentie tot het drinken van alcohol lag aanzienlijk hoger. De meerderheid van de respondenten gaf aan misschien of (zeker) wel van plan te zijn om voor het 16e jaar regelmatig alcohol te drinken. Slechts een kwart van de respondenten was zeker niet van plan om voor het 16^e levensjaar regelmatig alcohol te nuttigen.

6.3.3 Attitude

Tabel 6.8 laat zien dat vrijwel alle respondenten een (zeer) negatieve attitude hadden ten opzichte van roken. De leeftijd was een significant voorspellende factor voor de attitude ten opzichte van roken, waarbij de attitude positiever werd naarmate de respondenten ouder werden. De attitude ten aanzien van alcohol was bij de meeste respondenten positiever dan de attitude ten aanzien van roken (tabel 6.8). Slechts 2,6 procent van de respondenten had een neutrale tot positieve attitude ten aanzien van roken, terwijl ruim zes keer zoveel respondenten een neutrale tot positieve attitude hadden ten aanzien van alcohol. Geen van de respondenten had een zeer positieve attitude ten aanzien van roken of alcohol.

6.3.4 Sociale invloed

Subjectieve norm

Een ruime meerderheid van de respondenten gaf aan dat zijn omgeving vindt dat ze (zeker) niet moeten gaan roken en een kwart van de respondenten gaf aan dat volgens familie en vrienden zij zelf moeten weten of ze wel of niet roken (tabel 6.8). De subjectieve norm ten aanzien van alcohol was positiever; volgens circa de helft van de respondenten vinden familie en vrienden dat zij zelf moeten weten of ze wel of geen alcohol drinken voor het 16^e jaar. De overige respondenten gaven vrijwel allemaal aan dat de omgeving vindt dat ze (zeker) geen alcohol moeten drinken voor het 16^e jaar.

Sociale druk en sociale steun

Tabel 6.8 laat zien dat de sociale steun van beste vrienden om niet te roken hoger was dan de sociale druk om dit wel te doen. Vier op de vijf respondenten had nooit het gevoel dat beste vrienden of vriendinnen willen dat zij roken en de overige respondenten af en toe. Ten aanzien van sociale steun had bijna de helft van de respondenten af en toe het gevoel dat beste vrienden hen steunen om niet te roken. Een kwart van de respondenten had nooit of zelden dit gevoel. Ook ten aanzien van alcohol lag de gemiddelde score op sociale steun hoger dan de gemiddelde score op sociale druk. Dit verschil was echter minder groot dan bij roken (tabel 6.8).

Bijna driekwart van de respondenten had nooit of zelden het gevoel dat beste vrienden druk op hen leggen om alcohol te drinken. Vrijwel alle overige respondenten hadden af en toe dit gevoel. De sociale druk ten aanzien van alcohol drinken was onder de respondenten uit de controlegroep significant hoger dan onder de respondenten uit de e-learnagroep. Ten aanzien van sociale steun gaf iets minder dan de helft van de respondenten aan af en toe het gevoel te hebben dat zij door beste vrienden gesteund worden om geen alcohol te drinken. Een iets kleinere groep respondenten had nooit of zelden dit gevoel en slechts een op de tien respondenten (heel erg) vaak.

Tabel 6.8 Gedragsdeterminanten ten aanzien van roken en alcohol naar onderzoeksgroep (N = 702).

	E-learning (65 ≤ n ≤ 278)	Gastlessen (35 ≤ n ≤ 174)	Controlegroep (46 ≤ n ≤ 250)	Totaal (146 ≤ n ≤ 702)	Toets resultaat ¹
<i>Intentie (1 = Heel erg laag – 5 = Heel erg hoog)</i>					
Gaan/blijven roken (n = 696)	1.6	1.6	1.5	1.5	n.s.
Gaan/blijven alcohol drinken (n = 678)	2.5	2.7	2.5	2.5	n.s.
Roken: toekomst/ 6mnd/ 2jr (n = 691)	1.3	1.3	1.2	1.3	n.s.
Alcohol drinken: <16e/ 6mnd/ 2jr (n = 554)	2.0	2.1	2.0	2.0	n.s.
<i>Attitude (1 = Heel erg negatief – 5 = Heel erg positief)</i>					
Roken (n = 702)	1.9	1.8	1.8	1.8	n.s.
Alcohol drinken voor 16 ^e jaar (n = 697)	2.5	2.5	2.5	2.5	n.s.
<i>Subjectieve norm (1 = Heel erg negatief – 5 = Heel erg positief)</i>					
Roken (n = 701)	1.7	1.6	1.6	1.7	n.s.
Alcohol drinken voor 16 ^e jaar (n = 695)	2.2	2.3	2.3	2.3	n.s.
<i>Sociale druk (1 = Heel erg laag – 5 = Heel erg hoog)</i>					
Roken (n = 666)	1.3	1.4	1.4	1.4	n.s.
Alcohol drinken (n = 688)	1.5	1.6	1.7	1.6	p < .05 ³
<i>Sociale steun (1 = Heel erg laag – 5 = Heel erg hoog)</i>					
NIET roken (n = 644)	3.0	2.8	3.0	2.9	n.s.
GEEN alcohol drinken (n = 688)	2.3	2.3	2.4	2.4	n.s.
<i>Modelling klasgenoten en vrienden (1 = Niemand – 5 = (Bijna) allemaal)</i>					
Roken (n = 337)	1.2	1.2	1.2	1.2	n.s.
Alcohol drinken (n = 146)	2.9	2.8	2.8	2.8	n.s.
<i>Eigen effectiviteit (1 = Heel erg laag – 5 = Heel erg hoog)</i>					
Makkelijk/ moeilijk NIET te gaan/blijven roken (n = 696)	3.9	3.8	3.8	3.8	n.s.
Wel/ niet lukken NIET-roker te blijven/ worden (n = 695)	4.2	4.0	4.2	4.1	p < .05 ⁴
GEEN alcohol gaan/blijven drinken (n = 677)	3.6	3.5	3.6	3.6	n.s.

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse.

² De antwoordoptie 'weet ik niet' werd gehercodeerd tot missing value.

³ De respondenten uit de controlegroep ervaren significant vaker sociale druk dan de respondenten uit de e-learnagroep.

⁴ De respondenten uit de gastlesgroep hadden een significant lagere eigen effectiviteit dan de respondenten uit de andere onderzoeksgroepen.

Modelling directe omgeving

Tabel 6.9 geeft weer welk percentage van de respondenten een rokende c.q. alcoholdrinkende vader, moeder, broer/zus, beste vriend en/of meester/juf heeft. Alcohol drinken kwam in de directe omgeving van de respondenten vaker voor dan roken. Bij roken werd alleen een significant verschil gevonden in het waargenomen rookgedrag van meester/juf, waarbij de respondenten uit de gastlesgroep minder vaak aangaven een rokende meester of juf te hebben dan de respondenten uit de andere groepen.

Bij alcohol werden voor vader, moeder, beste vriend en meester/juf significante verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen geconstateerd. De respondenten uit de gastlesgroep hadden significant minder vaak een alcoholdrinkende vader én moeder dan de respondenten uit de andere onderzoeksgroepen. Het gebruik van alcohol door beste vrienden was daarentegen in de gastlesgroep hoger. In de controlegroep was het aantal respondenten met een alcoholdrinkende meester/juf significant lager.

Tabel 6.9 De frequentie van roken en alcohol onder personen uit de directe omgeving van de respondent naar onderzoeksgroep (N = 699).

	E-learning (260 ≤ n ≤ 278)	Gastlessen (163 ≤ n ≤ 173)	Controlegroep (228 ≤ n ≤ 249)	Totaal (656 ≤ n ≤ 699)	Toets resultaat ¹
<i>Rookt</i>					
Vader (n = 690)	27.1%	28.5%	34.6%	30.1%	n.s.
Moeder (n = 697)	26.1%	18.5%	29.8%	25.5%	n.s.
Eén of meer broers/zussen (n = 655)	6.9%	11.4%	7.0%	8.1%	n.s.
Beste vriend (n = 656)	2.7%	2.4%	1.2%	2.6%	n.s.
Meester/juf (n = 674)	7.4%	-	2.6%	6.4%	p < .01 ²
<i>Drinkt alcohol</i>					
Vader (n = 699)	88.4%	82.1%	92.4%	88.3%	p = .01 ³
Moeder (n = 697)	77.0%	57.0%	69.6%	69.4%	p < .01 ⁴
Eén of meer broers/zussen (n = 662)	42.3%	46.6%	38.8%	42.1%	n.s.
Beste vriend (n = 683)	16.9%	25.1%	19.7%	19.9%	p = .04 ⁵
Meester/juf (n = 695)	42.4%	52.0%	34.3%	41.9%	p < .01 ⁶

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse; 'weet ik niet' werd gehercodeerd tot missing value.

² De respondenten uit de gastlesgroep gaven significant minder vaak aan een rokende meester of juf te hebben, dan de respondenten uit beide andere onderzoeksgroepen.

³ Hoewel de factoren interventiegroep, leeftijd en ander thuis gezamenlijk geen significante voorspellers waren van het verschil tussen de onderzoeksgroepen, was de factor interventiegroep wel een significante voorspeller. Het percentage respondenten dat aangaf een alcoholdrinkende vader te hebben was in de gastlesgroep significant lager dan in de andere onderzoeksgroepen.

⁴ Het percentage respondenten dat aangaf een alcoholdrinkende moeder te hebben was significant lager in de gastlesgroep dan in de andere onderzoeksgroepen. In de e-learnegroep was het aantal alcoholdrinkende moeders echter significant hoger dan in de controlegroep.

⁵ De respondenten uit de gastlesgroep gaven significant vaker aan een alcoholdrinkende beste vriend(in) te hebben dan de respondenten uit de e-learnegroep.

⁶ De respondenten uit de controlegroep gaven significant minder vaak aan een alcoholdrinkende meester of juf te hebben dan de respondenten uit de andere onderzoeksgroepen.

Modelling vrienden en klasgenoten

Een aanzienlijk aantal respondenten gaf aan niet te weten hoeveel vrienden en klasgenoten roken (resp. 27 en 47 procent) en alcohol drinken (resp. 63 en 73 procent). Drie op de vijf respondenten gaf aan dat geen van de vrienden rookt en volgens twee op de vijf respondenten rookte niemand uit de klas. Voor het drinken van alcohol lagen deze percentages beduidend lager. De gemiddelde score voor modellering van vrienden en klasgenoten was voor roken 1.2 en voor alcohol 2.8 (tabel 6.8). De respondenten die 'weet ik niet' antwoorden, werden buiten deze analyses gelaten.

6.3.5 Eigen effectiviteit

De respondenten dachten beter in staat te zijn om niet te gaan (blijven) roken dan om geen alcohol (meer) te drinken tot het 16^e jaar (tabel 6.8). Ten aanzien van de eigen effectiviteit gericht op roken, waren de respondenten positiever ten opzichte van de vraag of het hen lukt een niet-roker te blijven dan ten opzichte van de vraag of zij het moeilijk of makkelijk vinden om niet te gaan roken. De respondenten uit de gastlesgroep waren significant minder zeker over de vraag of het hen zal lukken een niet-roker te blijven of worden, dan de respondenten uit de e-learnegroep en controlegroep. Gemiddeld was de eigen effectiviteit ten aanzien van het drinken van alcohol neutraal tot positief. De meeste respondenten dachten dat zij misschien of waarschijnlijk wel in staat waren om tot hun 16^e jaar geen alcohol te drinken.

6.3.6 Willingness

De respondenten waren meer geneigd om alcohol te drinken dan om te roken wanneer vrienden hen tijdens een klassenfeest een glas alcohol of sigaret zouden aanbieden (tabel 6.10). Respondenten uit de controlegroep waren significant minder bereid om te gaan roken dan respondenten uit de e-learnegroep. De leeftijd is bepalend voor de willingness; hoe ouder respondenten zijn, hoe meer zij openstaan om in een bepaalde situatie, zoals tijdens een klassenfeest, een sigaret of glas alcohol te proberen.

Tabel 6.10 Gedragsdeterminanten ten aanzien van roken en alcohol naar onderzoeksgroep (N = 702).

	E-learning (251 ≤ n ≤ 278)	Gastlessen (155 ≤ n ≤ 173)	Controlegroep (217 ≤ n ≤ 251)	Totaal (623 ≤ n ≤ 702)	Toets resultaat ¹
<i>Willingness</i> (1 = Heel erg laag – 5 = Heel erg hoog)					
Roken (n = 700)	2.0	1.9	1.8	1.9	p = .03 ²
Alcohol drinken (n = 690)	2.8	2.8	2.6	2.7	n.s. ³
<i>Prototypes</i> (1 = Heel erg negatief – 5 = Heel erg positief)					
Roken (n = 646)	1.7	1.7	1.5	1.6	n.s.
Alcohol drinken (n = 623)	2.0	2.0	1.9	2.0	n.s.

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse.² De respondenten uit de controlegroep hadden een significant lagere willingness ten aanzien van roken dan de respondenten uit beide andere onderzoeksgroepen.

6.3.7 Prototypes

Hoewel het prototype roker en drinker onder de respondenten negatief was, was het beeld van een alcoholdrinkende leeftijdgenoot over het algemeen minder negatief dan het beeld van een rokende leeftijdgenoot (tabel 6.10 en 6.11). De meeste respondenten vonden het prototype roker en drinker niet populair, slim, cool, stoer en leuk. De leeftijd was bepalend voor het beeld van de respondenten ten aanzien van het prototype roker en drinker. Oudere respondenten hadden een positiever beeld van rokende en alcoholdrinkende leeftijdsgenoten dan jongere respondenten. Gezien op de variabele 'prototypes' relatief veel missende waarden werden gevonden, moeten de gegevens met enige voorzichtigheid worden gelezen.

Tabel 6.11 Verdeling van respondenten op de verschillende items van de variabele 'prototypes' tijdens de voormeting (N = 697).

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet ¹
<i>Prototype roker</i>						
Populair (n = 684)	80%	11%	4%	<1%	<1%	3%
Slim (n = 682)	83%	13%	2%	-	-	3%
Cool (n = 681)	79%	14%	4%	2%	<1%	2%
Stoer (n = 683)	81%	12%	5%	1%	<1%	2%
Leuk (n = 684)	75%	13%	5%	1%	<1%	5%
Kinderachtig (n = 682)	12%	16%	17%	14%	17%	23%
Saai (n = 684)	11%	16%	13%	13%	19%	29%
<i>Prototype drinker</i>						
Populair (n = 695)	57%	25%	10%	2%	<1%	6%
Slim (n = 697)	54%	30%	7%	<1%	<1%	8%
Cool (n = 693)	58%	23%	11%	3%	<1%	6%
Stoer (n = 695)	59%	24%	9%	3%	<1%	6%
Leuk (n = 696)	49%	23%	11%	3%	<1%	13%
Kinderachtig (n = 694)	21%	23%	15%	10%	9%	22%
Saai (n = 694)	20%	24%	12%	10%	9%	26%

¹ Deze antwoordoptie werd bij de overige analyses gehercodeerd tot missing value.

6.4 De voorspellers van het rook- en drinkgedrag

Om na te gaan in hoeverre gedrag, intentie en willingness samenhangen met de variabelen uit het ASE-model en Prototype-Willingness model, werden correlatieanalyses verricht. De resultaten met betrekking tot roken staan weergegeven in tabel 6.12. De tabel laat zien dat de meeste variabelen uit het ASE-model en Prototype-Willingness model significant samenhangen met gedrag, intentie en willingness.

Tabel 6.12 Correlatie tussen variabelen uit het ASE-model en Prototype-Willingness model ten aanzien van roken tijdens de voormeting ¹.

		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	Gedrag afg. 4 weken	.36	.19	.17	.20	.15	.12	.	.	.10	.	.28	.	.26	-.12	-.14	.18
2	Gedrag ooit	-	.31	.32	.33	.15	.	.	.	.10	.14	.24	.	.29	.	-.18	.27
3	Intentie		-	.48	.55	.34	.12	.	.12	.16	.15	.20	.	.15	-.24	-.51	.38
4	Willingness			-	.56	.31	.17	-.18	.	.	.12	.19	.	.15	-.25	-.43	.43
5	Attitude				-	.43	.16	-.18	.15	.18	.	.20	.	.	-.19	-.42	.47
6	Subjectieve norm					-	.20	-.18	.12	.13	.	.16	.	.	-.19	-.25	.28
7	Sociale druk						-	.	.	.	.	.22	.	.19	-.17	.	.11
8	Sociale steun							-	.	.	.	.	.	.	.	.	-.17
9	Modelling vader								-	.34	.11	.	.	.	.	.	.
10	Modelling moeder									-	.12	.	.	.	.	-.12	.
11	Modelling broer/ zus										-	.10	.	.	.	.	.12
12	Modelling beste vriend											-	.	.32	-.11	.	.22
13	Modelling meester/ juf												-	.	.	.	.
14	Modelling vrienden & klasgenoten ²													-	.	.	.21
15	Eigen effectiviteit 1 ³														-	-.38	-.12
16	Eigen effectiviteit 2 ⁴															-	-.31
17	Prototypes																-

¹ In tabel worden alleen correlaties vermeld van $r > .010$ (tweezijdig) $p < .010$.

² Doordat veel respondenten 'weet ik niet' antwoordden en deze optie als missing value werd gehercodeerd, werden zij buiten de correlatieanalyse gelaten en was de n relatief laag ($309 \leq n \leq 337$).

³ Vraag: "Vind je het moeilijk of makkelijk om niet te gaan/blijven roken".

⁴ Vraag: "Denk je dat het je zal lukken om een niet-roker te blijven/worden".

Om te bepalen wat de relatieve bijdrage was van de verschillende variabelen als het gaat om het voorspellen van roken, werd een viertal multiple regressieanalyses verricht met respectievelijk 'gedrag ooit', 'gedrag afgelopen 4 weken', 'intentie' en 'willingness' als afhankelijke variabele. De resultaten staan weergegeven in tabel 6.13. De variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model verklaarden gezamenlijk bijna 27 procent van de variantie in het rookgedrag ooit (rookstatus). De onafhankelijke voorspellers van de rookstatus waren de willingness om te roken, het waargenomen rookgedrag van beste vriend, de attitude ten aanzien van roken en het waargenomen rookgedrag van broer/zus. Het rookgedrag in de maand voorafgaand aan het onderzoek werd voor slechts 17 procent verklaard door de variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model. Voor zowel intentie als willingness ten aanzien van roken werd een verklaarde variantie van bijna 50 procent gevonden. De attitude ten aanzien van roken en de eigen effectiviteit of het zal lukken een niet-roker te blijven of worden waren beide onafhankelijke voorspellers. Tevens was het prototype roker ook een significante onafhankelijke voorspeller van willingness.

Tabel 6.13 Verklaarde variantie in rookstatus, rookgedrag in de afgelopen 4 weken, rookintentie en –willingness tijdens de voormeting ^{1,2}.

	Gedrag ooit β	Gedrag afg. 4 weken β	Intentie β	Willingness β
Intentie	.	.	-	-
Willingness	.22***	.	-	-
Attitude	.18**	.13*	.40***	.47***
Subjectieve norm	.	.	.	.
Sociale druk	.	.	.	.
Sociale steun	.	.	.	.
Modelling vader	.	.	.	.
Modelling moeder	.	.	.	.
Modelling broer/zus	.08*	.	.	.
Modelling beste vriend	.17***	.21***	.	.
Modelling meester/juf	.	.	.	.
Eigen effectiviteit 1 ³	.08*	.	.	.
Eigen effectiviteit 2 ⁴	.	.	-.30***	-.20***
Prototypes	.	.	.	.12**
R ²	R ² = 26.9% F (14,526) = 13.81	R ² = 17.1% F (14,522) = 7.68	R ² = 49.7% F (12,531) = 43.71	R ² = 49.7% F (12,530) = 43.69

¹ In tabel worden alleen significante onafhankelijke voorspellers vermeld als * = p < .05, ** = p < .01 en *** = p < .001.

² De variabele 'modelling vrienden en klasgenoten' werd niet in de regressieanalyse meegenomen, omdat veel respondenten bij deze variabele voor 'weet ik niet' hadden gekozen en deze optie tot missing value werd gehercodeerd.

³ Vraag: "Vind je het moeilijk of makkelijk om niet te gaan/blijven roken".

⁴ Vraag: "Denk je dat het je zal lukken om een niet-roker te blijven/worden".

In tabel 6.14 worden de correlaties weergegeven tussen de variabelen die betrekking hebben op alcohol. Uit de tabel blijkt dat het ooit alcoholgebruik met vrijwel alle variabelen uit het ASE-model en Prototype-Willingness model significant samenhangt. Het alcoholgebruik in de maand voorafgaand aan het onderzoek correleerde daarentegen met aanzienlijk minder variabelen uit het ASE-model.

Tabel 6.14 Correlatie tussen variabelen uit het ASE-model en Prototype-Willingness model ten aanzien van alcohol tijdens de voormeting ¹.

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1 Gedrag afgelopen 4 weken	.	.29	.27	.32	.	.14	.	.	.	.	.22	.	.	-.18	.23
2 Gedrag ooit	-	.55	.51	.61	.38	.	-.17	.19	.25	.32	.28	.18	.49	-.29	.44
3 Intentie		-	.66	.75	.55	.11	-.24	.14	.21	.38	.29	.14	.42	-.53	.54
4 Willingness			-	.68	.45	.12	-.23	.14	.18	.30	.25	.	.30	-.43	.54
5 Attitude				-	.60	.15	-.27	.21	.23	.37	.32	.14	.52	-.47	.63
6 Subjectieve norm					-	.14	-.25	.15	.23	.32	.20	.	.41	-.37	.37
7 Sociale druk						-	.30	.	.	.11	.	.	.	-.17	.
8 Sociale steun							-	.	-.13	.	-.17	.	-.32	.11	-.30
9 Modelling vader								-	.43	.17	.	.10	.	.	.11
10 Modelling moeder									-	.22	.10	.11	.27	-.15	.14
11 Modelling broer/ zus										-	.17	.13	.39	-.21	.24
12 Modelling beste vriend											-	.19	.41	-.16	.27
13 Modelling meester/ juf												-	.	.	.14
14 Modelling vrienden & klasgenoten ²													-	-.26	.42
15 Eigen effectiviteit														-	-.35
16 Prototypes															-

¹ In tabel worden alleen correlaties vermeld van r > .010 (tweezijdig) p < .010.

² Doordat veel respondenten 'weet ik niet' antwoordden en deze optie als missing value werd gehercodeerd, werden zij buiten de correlatieanalyse gelaten en was de n relatief laag (83 ≤ n ≤ 146).

In tabel 6.15 staat de relatieve bijdrage van de variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model als het gaat om het voorspellen van het ‘gedrag ooit’, ‘gedrag in afgelopen 4 weken’, ‘intentie’ en ‘willingness’ voor alcohol. Uit de tabel blijkt dat het gedrag, de intentie en de willingness ten aanzien van alcohol beter te voorspellen zijn dan ten aanzien van roken (tabel 6.13). In overeenstemming met de resultaten ten aanzien van roken, verklaarden de variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model meer variantie in de intentie en willingness ten aanzien van alcohol dan in het daadwerkelijke alcoholgebruik (tabel 6.15). De belangrijkste voorspellers van de alcoholintentie waren de attitude ten aanzien van alcohol, de eigen effectiviteit ten aanzien van geen alcohol, het waargenomen drinkgedrag van broer/zus, de subjectieve norm ten aanzien van alcohol en het prototype drinker. Net als bij roken was ook bij alcohol de attitude de belangrijkste voorspeller van het ooitgebruik. Daarnaast waren de intentie en willingness, en het waargenomen drinkgedrag van moeder van directe invloed op de alcoholstatus.

Tabel 6.15 Verklaarde variantie in alcoholstatus, alcoholgebruik in de afgelopen 4 weken, intentie en willingness ten aanzien van alcohol tijdens de voormeting ^{1,2}.

	Gedrag ooit β	Gedrag afg. 4 weken β	Intentie β	Willingness β
Intentie	.15**	.	-	-
Willingness	.14**	.	-	-
Attitude	.34***	.	.43***	.41***
Subjectieve norm	.	.	.14***	.
Sociale druk	.	.22**	.	.
Sociale steun	.	.	.	.
Modelling vader	.	.22***	.	.
Modelling moeder	.10**	.	.	.
Modelling broer/zus	.	.	.10***	.
Modelling beste vriend	.	.16**	.	.
Modelling meester/juf	.	.	.	.
Eigen effectiviteit	.	.	-.22***	-.14***
Prototypes	.	.	.10**	.23***
R ²	R ² = 40.6%	R ² = 21.9%	R ² = 61.7%	R ² = 53.0%
	F (13,530) = 27.84	F (13,238) = 5.12	F (11,534) = 78.10	F (11,536) = 54.84

¹ In tabel worden alleen significante onafhankelijke voorspellers vermeld als * = $p < .05$, ** = $p < .01$ en *** = $p < .001$.

² De variabele ‘modelling vrienden en klasgenoten’ werd niet in de regressieanalyse meegenomen, omdat veel respondenten bij deze variabele voor ‘weet ik niet’ hadden gekozen en deze optie tot missing value werd gehercodeerd.

Het gebruik van het Prototype-Willingness model als aanvulling op het ASE-model lijkt in de meeste gevallen te leiden tot een kleine toename in verklaarde variantie op zowel de intentie als het gedrag. De enige uitzondering hierop was de intentie ten aanzien van alcohol. De verklaarde variantie door de variabelen uit het ASE-model (62,2 procent) was groter dan de verklaarde variantie door de variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model gezamenlijk (61,7 procent). De variabelen uit het ASE-model leverden een verklaarde variantie van 21,6, 15,2 en 47,2 procent voor respectievelijk de rookstatus, het rookgedrag in de afgelopen 4 weken en de rookintentie (niet in tabel beschreven). Tevens werden het alcoholgebruik ooit en in de afgelopen 4 weken voor respectievelijk 39,3 en 19,4 procent verklaard door de variabelen uit het ASE-model.

Tabel 6.16 Correlatie tussen gedrag, intentie en willingness ten aanzien van roken én gedrag, intentie en willingness ten aanzien van alcohol tijdens de voormeting ¹.

		2	3	4	5	6	7	8
1	Roken afgelopen 4 weken	.36	.19	.17	.	.11	.12	.16
2	Rookstatus	-	.31	.32	.	.25	.20	.29
3	Roken intentie		-	.48	.19	.28	.33	.34
4	Roken willingness			-	.	.33	.31	.49
5	Alcohol afgelopen 4 weken				-	.	.29	.27
6	Alcoholstatus					-	.55	.51
7	Alcohol intentie						-	.66
8	Alcohol willingness							-

¹ In de tabel worden alleen correlaties vermeld van $r > 0.01$ (tweezijdig) en $p < 0.01$.

Tabel 6.16 laat zien dat er slechts weinig samenhang is tussen de rook- en alcoholstatus van de respondenten en geen correlatie werd gevonden tussen het rook- en drinkgedrag van de respondenten in de maand voorafgaand aan de voormeting. Daarentegen werd wel een sterke correlatie gevonden tussen de willingness om te roken en de willingness om alcohol te drinken. Deze samenhang was veel sterker dan de samenhang tussen de rook- en alcoholintentie.

6.5 Conclusie

Met behulp van de voormeting krijgen we een goed beeld van de stand van zaken ten aanzien van het rook- en drinkgedrag van basisschoolleerlingen uit een aantal gemeenten in regio Twente. Hoewel een ruime meerderheid van de respondenten nog nooit had gerookt en er wellicht een lichte daling is in het aantal beginnende rokers in provincie Overijssel, lijkt het aantal ooit-rokers in het huidige onderzoek nog steeds gelijk of hoger dan landelijk. Om het doel niet meer dan een kwart rokers onder de Nederlandse bevolking in 2008 te behalen, blijft preventie gericht op deze doelgroep noodzakelijk en is het project 'Op tijd voorbereid' gewenst. Ten aanzien van het gebruik van alcohol laat het huidige onderzoek zorgwekkende resultaten zien: het aantal respondenten dat ooit alcohol had gedronken lag beduidend hoger dan landelijke aantallen. Tevens bleek uit het huidige onderzoek dat de leeftijd waarop de leerlingen het eerste slokje alcohol drinken, bepalend was voor de frequentie van het gebruik van alcohol in hun verdere leven. Ook bleek een relatie te bestaan tussen de frequentie en hoeveelheid alcohol; hoe vaker respondenten alcohol dronken, hoe meer ook per gelegenheid gedronken werd. Het lijkt daarmee onontkoombaar dat reeds op jonge leeftijd preventieve activiteiten georganiseerd moeten worden gericht op het uitstellen van het alcoholgebruik tot het 16^e jaar. De resultaten van de voormeting onderschrijven daarmee ook voor alcohol het belang van het project 'Op tijd voorbereid'. De resultaten van de voormeting benadrukken verder dat de preventieve activiteiten niet alleen gericht moeten zijn op de leerlingen zelf, maar ook op hun ouders. Vooral ten aanzien van het gebruik van alcohol, speelden ouders een omvangrijke rol bij het gedrag van hun kinderen. Hierbij was niet alleen hun eigen gedrag als voorbeeldgedrag belangrijk, maar ook hun norm ten aanzien van het drinken van alcohol onder de 16 jaar, de regels die zij stellen ten aanzien van het gebruik van alcohol thuis en de afspraken die zij met hun kind maken over het gebruik van alcohol. De noodzaak van de ouderavond als onderdeel van het project 'Op tijd voorbereid' wordt daarmee ondersteund.

De intentie van de respondenten om te gaan of blijven roken was (heel erg) laag en dit was ook terug te zien in de scores van de determinanten van invloed op de gedragsintentie. De scores voor attitude, subjectieve norm en sociale druk ten aanzien van roken waren allen (heel erg) negatief of laag en de eigen effectiviteitverwachting van de respondenten was relatief hoog. Tevens was de sociale steun om niet te roken groter dan de sociale druk om dit wel te doen. Hoewel de willingness om te gaan roken onder de respondenten groter was dan de rookintentie, werd ook op deze variabele laag gescoord. De respondenten verwachten daarmee ook in risicovolle situaties niet een sigaret te gaan proberen. De intentie en willingness om alcohol te drinken lagen ruim boven de intentie en willingness om te gaan roken. Ook op de gedragsdeterminanten attitude, subjectieve norm, sociale druk en prototypes werden bij alcohol hogere scores gevonden dan bij roken. Alle determinantscores ten aanzien van alcohol bleven echter (zeer) negatief tot neutraal; geen positieve scores werden gevonden.

Op de voormeting kwamen tussen de onderzoeksgroepen op diverse variabelen verschillen naar voren, die het gevolg waren van de niet-willekeurige toewijzing van de respondenten aan de drie onderzoeksgroepen. Op de voormeting is bij de analyse van gedrag en determinanten reeds gecorrigeerd voor verschillen in leeftijd en woonsituatie 'ander thuis'. Desondanks bleven verschillen in gedrag en determinanten tussen de drie groepen bestaan. Om deze reden is ook bij het analyseren van de resultaten van de nameting op vrijwel alle variabelen gecorrigeerd voor verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen op de voormeting. Opmerkelijke verschillen in het rook- en drinkgedrag tussen de drie onderzoeksgroepen op de voormeting, werden door TACTUS wel gebruikt tijdens overleg met de betreffende gemeenten.

De variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model waren beter in staat om de intentie ten aanzien van roken te voorspellen dan het daadwerkelijke gebruik. Ook ten aanzien van alcohol was de verklaarde variantie van de intentie aanzienlijk hoger dan van het gedrag. Opvallend genoeg was de intentie ten aanzien van roken geen significante onafhankelijke voorspeller van het rookgedrag. Dit is opmerkelijk aangezien binnen het ASE-model de intentie en eigen effectiviteit gezien worden als de enige directe voorspellers van gedrag (Ajzen, 1991). Een mogelijke verklaring hiervoor is de scheve verdeling binnen het gedrag; de meest respondenten hadden nog nooit gerookt en vrijwel niemand rookte in de maand voorafgaand aan het onderzoek. Hoewel bij het genotmiddel alcohol de intentie wel een onafhankelijke voorspeller was van het gedrag, bleek dit niet de belangrijkste voorspeller te zijn.

De samenhang tussen attitude en gedrag was namelijk groter dan de samenhang tussen intentie en gedrag. Ook dit is bijzonder, aangezien Ajzen (1991) aangeeft dat attitude invloed uitoefent op de gedragsintentie en daarmee indirect op het daadwerkelijke gedrag. In het ASE-model wordt geen directe samenhang weergegeven tussen attitude en gedrag.

Op basis van diverse onderzoeken (paragraaf 2.3) is ervoor gekozen om in de huidige studie zowel het ASE-model als het Prototype-Willingness model te gebruiken bij het verklaren van het rook- en drinkgedrag van de respondenten. Het Prototype-Willingness model lijkt als aanvulling op het ASE-model in beperkte mate een hogere verklaarde variantie te leveren. Vervolgonderzoek naar het gebruik van het Prototype-Willingness model als aanvulling op het ASE-model lijkt daarmee interessant.

Hoewel diverse andere onderzoeken een sterke correlatie hebben gevonden tussen het rook- en drinkgedrag van adolescenten (Arillo-Santillan et al., 2005; Sutherland & Willner, 1998; Willemsen, 2004), werd in het huidige onderzoek weinig tot geen samenhang tussen beide gedragingen gevonden. Wellicht dat de lagere gemiddelde leeftijd van de respondenten in het huidige onderzoek een verklaring is voor de niet gevonden samenhang tussen het rook- en drinkgedrag van de respondenten. Het lijkt namelijk aannemelijk dat het rook- en drinkgedrag van adolescenten vooral samenhangt wanneer het gaat om consistente gedragingen. In het huidige onderzoek werden echter vrijwel alleen nooit-rokers en experimentele rokers gezien. Minder dan twee procent van de respondenten rookte in de maand voorafgaand aan het onderzoek. Het lijkt interessant om in de toekomst te kijken of deze verklaring voor het verschil in correlatie tussen de diverse onderzoeken door een wetenschappelijke studie kan worden onderbouwd.

HOOFDSTUK 7 RESULTATEN PROCES-EVALUATIE 'OP TIJD VOORBEREID'

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de procesevaluatie beschreven. Allereerst wordt de respons weergegeven, waarna een beschrijving van de waardering voor het programma als geheel en de verschillende onderdelen volgt. Daarna wordt het door de respondenten gegeven rapportcijfer beschreven, evenals de subjectieve effecten en belangrijkste leerervaringen van het e-learnprogramma. Tot slot volgen een aantal door de respondenten gegeven tips ter verbetering van het programma.

7.1 Respons

De procesevaluatie vragenlijst werd door 113 leerlingen uit acht verschillende klassen ingevuld. In vijf klassen vulde geen enkele leerling de vragenlijst in en in drie klassen werd de vragenlijst door alle leerlingen ingevuld. Ter waarborging van de betrouwbaarheid van het onderzoek selecteerde de onderzoeker bij deze drie klassen willekeurig één van de vragenlijsten. De overige vragenlijsten werden buiten het onderzoek gelaten, maar wel door TACTUS gebruikt bij de verbetering van het e-learnprogramma. De reden dat vijf docenten de procesevaluatie vragenlijst niet door de leerlingen hebben laten invullen, was dat zij in de meeste gevallen deze vragenlijst over het hoofd hadden gezien. Dit resulteerde in 38 missing waarden, waardoor de respons 63 procent was. De in dit hoofdstuk beschreven resultaten zijn gebaseerd op de 64 ingevulde vragenlijsten. Ruim negen op de tien respondenten gaf aan het e-learnprogramma over roken en alcohol te hebben afgerond. De overige respondenten konden het programma niet of slechts gedeeltelijk uitvoeren.

7.2 Waardering

De respondenten hadden over het algemeen een positief beeld van het e-learnprogramma en gaven gemiddeld een 7.8 als rapportcijfer (niet in tabel beschreven). Het laagst gegeven cijfer was een 4.5 en het hoogste cijfer een 9.3. Het vaakst werd een 8.0 gegeven; een kwart van de respondenten beoordeelde het programma met dit cijfer. De meeste respondenten (80 procent) vonden de tijdsduur van het programma goed; slechts enkele respondenten vonden het programma te lang (11 procent) of te kort (9 procent). Tabel 7.1 laat zien dat de meeste leerlingen het e-learnprogramma leuk, makkelijk en interessant vonden. Ook werd het programma niet kinderachtig gevonden. Een ruime meerderheid van de respondenten had tijdens de uitvoering van het e-learnprogramma wel graag vaker de mogelijkheid gehad om een vraag te stellen (niet in tabel beschreven).

Tabel 7.1 Algemene indruk van het e-learnprogramma (N = 64).

	Gemiddelde	Spreiding	Modus	Mediaan
Leuk (1 = heel erg stom ... 5 = heel erg leuk) ¹	3.86	2 - 5	4	4
Makkelijk (1 = heel erg moeilijk ... 5 = heel erg makkelijk) ¹	3.84	3 - 5	4	4
Interessant (1 = heel erg saai ... 5 = heel erg interessant) ¹	3.66	2 - 5	4	4
Kinderachtig (1 = heel erg kinderachtig ... 5 = helemaal niet kinderachtig) ¹	4.00	2 - 5	4	4

¹ De categorie "weet ik niet" werd gehercodeerd tot 'neutraal'.

Tabel 7.2 laat zien dat de spelletjes in het e-learnprogramma door de respondenten het hoogst werden gewaardeerd. Ook het maken van je eigen portret en de testjes & quizzen werden leuk gevonden. Professor Profitacto werd door de leerlingen het minst gewaardeerd. Bijna de helft van de leerlingen vond het vervelend dat ze niet door konden klikken naar de volgende vraag wanneer professor Profitacto nog aan het woord was (tabel 7.3). De uitleg van de professor werd door de meeste respondenten wel duidelijk gevonden (tabel 7.3).

Tabel 7.2 Waardering van verschillende onderdelen van het e-learnprogramma (N= 64) ¹.

	Heel erg stom	Stom	Neutraal	Leuk	Heel erg leuk	Gemiddelde
Je eigen portret maken	-	2%	28%	47%	23%	3.92
Prof. Profitacto	6%	6%	57%	24%	6%	3.17
De filmpjes	5%	10%	33%	43%	10%	3.43
De spelletjes	-	3%	14%	44%	38%	4.17
De testjes en quizzen	-	2%	29%	40%	30%	3.98

¹ De categorie "weet ik niet" werd gehercodeerd tot 'neutraal'.

Tabel 7.3 Mening van respondenten ten aanzien van professor Profitacto (N = 64).

	Frequentie	Percentage
<i>Duidelijkheid uitleg</i> ¹		
Heel erg duidelijk	11	17%
Duidelijk	33	52%
Neutraal	19	30%
Onduidelijk	1	2%
Heel erg onduidelijk	-	-
<i>Wachten met doorklikken totdat professor uitgesproken is</i> ^{1 2}		
Heel erg fijn	-	-
Fijn	9	14%
Neutraal	27	42%
Vervelend	20	31%
Heel erg vervelend	8	13%

¹ De categorie "weet ik niet" werd gehercodeerd tot 'neutraal'.² De respondenten konden pas verder gaan met de volgende vraag wanneer de professor uitgesproken was.

7.3 Subjectief effect

Aan de leerlingen werd met een open vraag gevraagd wat ze zelf het belangrijkste vonden dat ze geleerd hebben. Twee op de vijf leerlingen gaf aan dat de schadelijkheid van roken het belangrijkste is dat zij tijdens het e-learnprogramma hadden geleerd (tabel 7.4). Een aantal respondenten noemde daarbij nog specifiek de hoeveelheid teer in een sigaret en/of het filmpje met de rookrobot (niet in tabel beschreven). Andere belangrijke leerervaringen ten aanzien van roken staan in tabel 7.4.

Tabel 7.4 Belangrijkste dat leerlingen over roken hebben geleerd (N = 64).

	Frequentie	Percentage ¹
Schadelijkheid van roken	40	62.5%
Hoeveel mensen roken	5	7.8%
Dat ik niet moet gaan roken	5	7.8%
Niet gaan roken omdat anderen dit doen	4	6.3%
Niets	3	4.7%
Weet ik niet	3	4.7%
Roken is duur / besparing van geld door niet te roken	2	3.1%
Geen sigaret van andere mensen aannemen	2	3.1%
Roken is verslavend	1	1.6%
Welke stoffen er in een sigaret zitten	1	1.6%
Het gaat om je eigen mening, niet die van een ander	1	1.6%
Roken is vies	1	1.6%
Roken is niet stoer	1	1.6%

¹ De respondenten konden meerdere antwoorden geven; totaal > 100%.

De door de respondenten aangegeven belangrijkste leerervaringen ten aanzien van alcohol zijn in tabel 7.5 weergegeven. De schadelijkheid van alcohol (specifiek voor jongeren) en de gevolgen van teveel alcohol werden relatief vaak als belangrijkste leerervaring genoemd.

Tabel 7.5 Belangrijkste dat leerlingen over alcohol hebben geleerd (N = 64).

	Frequentie	Percentage ¹
Schadelijkheid van alcohol	13	20.3%
Gevolgen van teveel alcohol	10	15.6%
Schadelijkheid van alcohol groter op jonge leeftijd	9	14.1%
Alcohol met mate gebruiken	6	9.4%
Verslavende werking van alcohol	5	7.8%
Alles	4	6.3%
Alcohol is duur / besparing van geld door geen alcohol te drinken	3	4.7%
Kinderen zijn sneller dronken dan volwassenen	3	4.7%
Hoeveel mensen in Nederland alcohol drinken	3	4.7%
Weet ik niet	3	4.7%
Niets	3	4.7%
Niet voor je 16 ^e alcohol drinken	2	3.1%
"Nee" zeggen	1	1.6%
Redenen om geen alcohol te drinken	1	1.6%
Geen alcohol gaan drinken	1	1.6%
Hoeveel alcohol je mag drinken	1	1.6%

¹ De respondenten konden meerdere antwoorden geven; totaal > 100%.

7.4 Verbeterpunten

Tabel 7.6 bevat de tips die door de respondenten werden genoemd ter verbetering van het programma. Ruim één derde van de respondenten gaf aan geen tips te hebben. De overige respondenten hadden veelal tips ten aanzien van de professor en de spelletjes. Het aanbieden van de mogelijkheid om door te klikken naar de volgende vraag terwijl de professor aan het vertellen is, werd relatief vaak genoemd.

Tabel 7.6 Tips ter verbetering van het e-learnprogramma (N = 64).

	Frequentie	Percentage ¹
Geen tips	24	37.5%
Verder kunnen klikken naar volgende vraag/ niet wachten tot professor Profitacto uitgesproken is	9	14.1%
Meer spelletjes	6	9.4%
Uitleg van professor Profitacto korter maken	5	7.8%
Geen problemen meer met het systeem/inloggen	4	6.3%
Professor Profitacto weghalen	3	4.7%
Spelletjes beter uitleggen	3	4.7%
Onderdeel drugs toevoegen	2	3.1%
Leuk spel aan het eind	1	1.6%
Programma korter maken	1	1.6%
Meer uitleg over de schadelijkheid van roken	1	1.6%
Bij de filmpjes de kinderen harder laten praten	1	1.6%
De spelletjes makkelijker maken	1	1.6%
Professor Profitacto een leuke stem geven	1	1.6%
De filmpjes korter maken	1	1.6%
Meer vragen toevoegen	1	1.6%
Iets vertellen over alcoholvergiftiging	1	1.6%
Aan het eind een proefwerk	1	1.6%
Vooraf vertellen dat je professor Profitacto kan horen door de koptelefoon (dit wisten we niet)	1	1.6%

¹ De respondenten konden meerdere antwoorden geven; totaal > 100%.

Na het afnemen van de vragenlijst van de nameting stelde de onderzoeker in alle klassen de volgende vraag: "Stel dat jij het computerprogramma zou mogen maken, wat zou jij dan weghalen, toevoegen of veranderen?" Tabel 7.7 geeft weer welke verbeterpunten in de klassen werden genoemd.

Tabel 7.7 Tips ter verbetering van het e-learnprogramma in frequentie van het aantal klassen waarin het werd aangegeven (N = 13).

	Aantal klassen waarin tip werd genoemd.
<i>Professor</i>	
- Te sloom / langdradig	6
- Andere stem geven	3
- Vervelend dat je niet door kan klikken	3
- Kortere teksten	2
- Professor weghalen. Hij is niet nodig omdat je zo de tekst kan lezen.	2
- Tekst van professor in één keer laten komen en niet in kleine stukjes	1
<i>Spelletjes</i>	
- Onduidelijk / te weinig uitleg (o.a. over doel van het spel)	9
Stofzuigerspel (Wat moet je doen?)	4
Remwegspel (Waar moet je stoppen; voor de lijn?)	4
Krattenspel (Wat is bedoeling; Gaat te snel)	3
Kabouterspel (Wat wel en wat niet pakken?)	2
Gebouwen spel (Hoeveel gebouwen moet je aanklikken?)	1
- Leuk	4
- Tip docent: eerst een demo of proefspelletje om te oefenen	2
- Stofzuigerspel leer je niet zoveel van, niet nuttig.	1
- Stofzuigerspel is moeilijk	1
- High-scores laten zien	1
- Meer spelletjes	1

	Aantal klassen waarin tip werd genoemd.
<i>Filmpjes</i>	
- Onduidelijk / slecht te verstaan	5
- Rookrobot is leuk om te zien	2
- Filmpje van modelling niet nuttig. Volgens leerling is het beter om zelf te vertellen wat je ervan vindt.	1
- Meer filmpjes (makkelijker te begrijpen)	1
- Na filmpje vraag stellen om te kijken of je het begrepen hebt	1
- Filmpjes van modelling korter maken	1
- Filmpje met effecten van dronkenschap toevoegen als schrik-effect.	1
<i>Portret veranderen</i>	
- Leuk om te doen	2
- Meer mogelijkheden om het portret aan te passen, bijv. inclusief aanpassen van lichaam	1
- Je maakt je portret aan maar je hoeft er daarna helemaal niets meer mee te doen. Het is leuker als je portret daarna nog gebruikt wordt in het programma.	1
<i>Overig</i>	
- Minder dezelfde vragen stellen.	3
- Realistischer maken, o.a. over de dingen die je kan kopen door geld niet aan roken te besteden (overdreven).	2
- Wachtwoord als sterretjes of rondjes aangeven en niet de letters weergeven.	1
- Aan einde van beide onderdelen een terugkoppeling aanbieden, waarin leerlingen aan kunnen geven wat ze niet begrepen hebben of waarover ze meer uitleg willen	1
- Je eigen poppetje maken en daarmee het hele programma doorlopen	1
- Graag zelf antwoorden in kunnen typen en niet alleen meerkeuze vragen.	1
- Toevoegen van module drugs	1
- Bij de vraag "Hoeveel vrienden roken" kun je o.a. kiezen uit de antwoorden "1 of 2 leerlingen" en "de helft van de klas". Deze stap is te groot, er kunnen ook 6 kinderen roken.	1
- Eventueel prijsvraag verbinden aan programma	1
- Meer angstaanjagende voorlichting	1
- Meer informatie geven / duidelijker gevolgen van roken aangeven	1
- Meer grappige effecten toevoegen	1
- Iemand die rookt (bijv. 16-jarige) laten uitleggen hoe hij of zij is begonnen en wat ze er nu van vinden.	1
- Resolutie aanpassen (scherm kleiner)	1
- Een chatroom	1

7.5 Belangrijkste resultaten van de evaluatie onder de docenten

Door Janssen (2006a) is een evaluatie van het project 'Op tijd voorbereid' uitgevoerd onder de docenten die tijdens de pilot met het project hebben gewerkt. De methoden en resultaten van dit onderzoek zijn beschreven in het rapport "Een procesevaluatie van het e-learning programma 'Op tijd voorbereid' onder docenten van groep 8 van de basisscholen in Borne." In onderstaande worden de belangrijkste resultaten en conclusies uit dit rapport weergegeven.

Alle docenten hadden een positieve attitude ten aanzien van het geven van voorlichting over genotmiddelen en e-learning als lesmethode. Dat e-learning de mogelijkheid biedt om leerlingen zelfstandig te laten werken wordt als één van belangrijkste positieve eigenschappen van e-learning genoemd. Tevens vinden docenten e-learning een leuke en aansprekende werkvorm. De belangrijkste negatieve eigenschap is volgens de docenten het gebrek aan controle of feedback. De attitude van de meeste docenten ten aanzien van het e-learnprogramma was positief, maar de meerderheid had wel een voorkeur voor het gebruik van e-learning in combinatie met een gastles of andere vorm van voorlichting. De verschillende functies van het e-learnprogramma werden niet door alle docenten gebruikt. Er werd bijvoorbeeld opvallend weinig gebruik gemaakt van de mogelijkheid om de open vragen van de leerlingen te bekijken en te bespreken. Ook had slechts één docent de groepsopdrachten uitgevoerd. Vrijwel alle docenten vonden echter het bespreken van de open vragen en het uitvoeren van de groepsopdrachten wel nuttig en waren ook van plan om deze onderdelen in de toekomst te gebruiken. De docenten die het leerlingengedeelte van het e-learnprogramma hadden doorlopen waren over het algemeen positief gestemd over de moeilijkheidsgraad, duur en duidelijkheid van het programma. Ook werd het programma door vrijwel alle docenten interessant gevonden.

De positieve waardering voor het e-learnprogramma bleek ook uit het feit dat alle docenten de intentie hadden om het project volgend jaar weer te gebruiken. Hoewel tweederde van de docenten een ouderavond belangrijk vond, had slechts een kwart de intentie om deze ook ter afsluiting van het project te organiseren. Volgens docenten zijn er al veel ouderavonden en is het de vraag of er voldoende belangstelling is voor een dergelijke ouderavond. De docenten die een ouderavond wilden organiseren, prefereerden een gastspreker van TACTUS, omdat ouders volgens deze docenten dan waarschijnlijk eerder geneigd zijn om de ouderavond te bezoeken.

Janssen (2006a) noemt als belangrijkste aanbevelingen: (1) in het e-learnprogramma een vorm van controle inbouwen, zodat docenten feedback krijgen over het leerproces van de leerlingen, (2) een aparte gebruiksaanwijzing met de functies van het programma maken, zodat voorkomen wordt dat docenten belangrijke mogelijkheden van het programma over het hoofd zien, (3) een demo van het programma maken, zodat docenten van te voren een indruk van het programma kunnen vormen, (4) een tekst over het doel en de inhoud van het project 'Op tijd voorbereid' ontwikkelen, die scholen kunnen gebruiken voor het informeren van ouders en teamleden en (5) de technische problemen van het programma oplossen. Tevens geeft Janssen (2006a) aan dat nagedacht moet worden over andere vormen van voorlichting die mogelijk een aanvulling vormen op het e-learnprogramma, aangezien de meerderheid van de docenten een voorkeur heeft voor e-learning in combinatie met een andere vorm van voorlichting. Een kwart van de docenten had een voorkeur voor e-learning in combinatie met een gastles, maar dit zou betekenen dat het grote voordeel van het project 'Op tijd voorbereid' verloren gaat. De arbeidsintensiviteit zal namelijk bij het geven van gastlessen sterk toenemen, waardoor niet alle scholen in regio Twente meer bereikt kunnen worden. Een gastles als aanvulling op het project is dus niet optimaal.

Aangezien slechts één docent de groepsopdrachten heeft uitgevoerd, was het voor Janssen (2006a) niet mogelijk om concrete uitspraken te doen over de waardering voor de groepsopdrachten onder de docenten. Volgend jaar zal daarom een evaluatie van de groepsopdrachten moeten plaatsvinden. Een andere kanttekening bij het onderzoek van Janssen (2006a) was het beperkte aantal respondenten (12 docenten). Hoe groter de onderzoeksgroep, hoe betrouwbaarder de resultaten.

7.6 Conclusie

De leerlingen hadden over het algemeen een positief beeld van het e-learnprogramma. Ze vonden het programma leuk, makkelijk en interessant, en gaven een 7.8 als rapportcijfer. Wel hadden veel respondenten de behoefte om tijdens het e-learnprogramma vaker een vraag te kunnen stellen. Er werd niet nagevraagd op welke momenten zij graag deze vraag zouden willen stellen en het is interessant en noodzakelijk om dit in vervolgonderzoek te achterhalen.

De respondenten waren redelijk eenstemmig over de belangrijkste leerervaring ten aanzien van roken. Ruim drie op de vijf respondenten gaf aan dat de schadelijkheid het belangrijkste was dat zij over roken hadden geleerd. De meningen over de belangrijkste leerervaring gericht op alcohol waren meer verdeeld. Deze keer werd echter ook de schadelijkheid van alcohol het vaakst genoemd.

De spelletjes in het programma werden het leukst gevonden, maar wel werd door diverse leerlingen aangegeven dat er te weinig uitleg bij de spelletjes beschreven stond, waardoor niet altijd het doel duidelijk was. Ook het maken van je eigen portret en de testjes en quizen werden door de meeste respondenten als (heel erg) leuk beschouwd. Wel vonden een aantal respondenten het vervelend dat sommige vragen meerdere keren in het programma gesteld werden. Ten aanzien van de filmpjes was de mening van de respondenten neutraal tot positief. Een aantal respondenten gaf aan dat de filmpjes te lang waren en ook werd door een aantal respondenten aangegeven dat de personen in het filmpje niet goed te verstaan waren, waardoor de filmpjes onduidelijk werden. De respondenten waren het minst positief over professor Profitacto. Vooral het feit dat ze moesten wachten met doorklikken naar de volgende vraag totdat de professor uitgesproken was, werd door velen vervelend gevonden. Ook werd de uitleg van de professor te lang gevonden en vond niet iedereen de stem van Profitacto leuk.

Ook de meeste docenten hadden een positieve houding ten aanzien van het e-learnprogramma. Over het algemeen werd het programma interessant en duidelijk gevonden. Alle docenten hadden de intentie om het project volgend schooljaar opnieuw te gebruiken. Hoewel een ouderavond door tweederde van de docenten belangrijk gevonden werd, had slechts een kwart van de docenten de intentie om deze het volgend schooljaar te organiseren. Aangezien zowel landelijk onderzoek als de voormeting hebben uitgewezen dat ouders een omvangrijke invloed hebben op het rook- en drinkgedrag van hun kinderen, is het belangrijk om docenten te stimuleren om een ouderavond te organiseren. Veel docenten maakten niet optimaal gebruik van de verschillende functies van het e-learnprogramma. Slechts twee docenten hadden de open vragen van de leerlingen besproken, en de groepsopdrachten werden door maar één docent uitgevoerd. De belangrijkste aanbevelingen van Janssen (2006a) waren: (1) het inbouwen van een controlemiddel, (2) het ontwikkelen van een aparte gebruiksaanwijzing, (3) het maken van een demo van het e-learnprogramma, (4) het ontwikkelen van een tekst voor scholen waarin het doel en de inhoud van het project beschreven staan en (5) het oplossen van de technische problemen.

Met behulp van de resultaten van deze procesevaluatie en de door de respondenten aangegeven tips, kan het e-learnprogramma verder worden aangepast, waardoor het programma nog beter aansluit op de doelgroep. Het is hierbij belangrijk om ook de resultaten en aanbevelingen uit het onderzoek van Janssen (2006a) te gebruiken bij de aanpassing van het project. Naar alle waarschijnlijkheid zal dan een verhoging van de waardering voor én effectiviteit van het project 'Op tijd voorbereid' het gevolg zijn.

HOOFDSTUK 8 RESULTATEN NAMETING

Dit hoofdstuk beschrijft de resultaten van de nameting. Allereerst wordt een weergave gegeven van de vragen gericht op het gebruik en de waardering van de interventies. Vervolgens worden de indirecte effecten van de interventies beschreven. De resultaten van deze eerste vragen werden gebaseerd op alle respondenten die de vragenlijst van de nameting hadden ingevuld. Daarna worden de resultaten ten aanzien van het effect op gedrag en determinanten beschreven. Deze resultaten hebben alleen betrekking op de respondenten die zowel de vragenlijst van de voormeting als de vragenlijst van de nameting hadden ingevuld.

8.1 Gebruik en waardering van de interventies

Uit tabel 8.1 blijkt dat de meeste leerlingen uit de e-learn groep beide onderdelen van het programma hadden afgerond. Dit percentage was echter procentueel lager dan het percentage leerlingen dat bij beide gastlessen aanwezig was. De overige in deze paragraaf beschreven resultaten werden alleen gebaseerd op respondenten die het gehele e-learnprogramma hadden uitgevoerd of beide gastlessen hadden gevolgd. De planning ten aanzien van de interventieperiode en het daaraan gekoppelde onderzoek was zodanig opgesteld dat de nameting gemiddeld drie weken na het afronden van de interventie zou plaatsvinden. Bij de respondenten uit de gastlesgroep kwam de tijd tussen interventie en nameting op alle scholen overeen met de planning. Bij de e-learn groep was dit slechts bij een kwart van de respondenten. Bijna de helft van de overige respondenten rondde het programma meer dan drie weken voor de nameting af. Bij de andere respondenten was de tijd tussen interventie en nameting slechts één of twee weken.

Tabel 8.1 Gebruik van de interventie naar onderzoeksgroep (N = 473).

	E-learning ¹ (n = 286)	Gastlessen ¹ (n = 186)
Gehele interventie	249 (87.1%)	178 (95.7)
Alleen gedeelte roken	10 (3.5%)	4 (2.2%)
Alleen gedeelte alcohol	25 (8.7%)	2 (1.1%)
Helemaal geen interventie	2 (0.7%)	2 (1.1%)

¹ De resultaten werden gebaseerd op alle leerlingen die de vragenlijst van de nameting hadden ingevuld.

Slechts 8 procent van de respondenten uit de e-learn groep gaf aan de klassikale groepsopdrachten te hebben uitgevoerd (niet in tabel beschreven). De respondenten behoorden allen tot dezelfde klas; de respondenten uit de overige klassen gaven aan geen groepsopdrachten te hebben gedaan.

Tabel 8.2 laat zien dat zowel de gastlessen als het e-learnprogramma leuk gevonden werd. Het rapportcijfer voor de gastlessen was echter significant hoger dan voor het e-learnprogramma. Dat de gastlessen leuker werden gevonden bleek ook uit de gemiddelde waardering voor beide interventies; 3.8 voor het e-learnprogramma en 4.2 voor de gastlessen (3 = een beetje leuk, 4 = best wel leuk). De respondenten die de groepsopdrachten hebben afgerond, gaven aan deze een beetje of best wel leuk te vinden (niet in tabel beschreven).

De meeste respondenten uit de e-learn groep gaven aan een beetje of veel van de interventie te hebben geleerd (tabel 8.2). De respondenten uit de gastlesgroep gaven echter aan significant meer te hebben geleerd. Gemiddeld werd de leerzaamheid van het e-learnprogramma namelijk beoordeeld met een 3.4 en de gastlessen met een 3.9 (3 = een beetje, 4 = veel). De groepsopdrachten werden als redelijk leerzaam gezien; bijna tweederde van de respondenten gaf aan een beetje of veel geleerd te hebben (niet in tabel beschreven).

Het percentage respondenten dat thuis verteld heeft over de gastlessen was ruim 20 procent hoger dan het percentage respondenten dat thuis verteld heeft over het e-learnprogramma. Dit verschil tussen beide onderzoeksgroepen was statistisch significant.

Tabel 8.2 Waardering van de gevolgde interventie naar onderzoeksgroep (N = 434).

	E-learning (242 ≤ n ≤ 248)	Gastlessen (175 ≤ n ≤ 178)	Toetsresultaten ¹
<i>Rapportcijfer (n = 434)</i>			
Gemiddelde	7.6	8.4	p < .01
Spreiding	2-10	4-10	
Modus	8.0	8.0	
Mediaan	8.0	8.5	
<i>Hoe leuk vond je het?(n =424) ²</i>			
Helemaal niet leuk	1.6%	2.8%	p < .001
Niet leuk	6.5%	2.3%	
Een beetje leuk	18.1%	6.3%	
Best wel leuk	58.5%	51.7%	
Heel erg leuk	15.3%	36.9%	
<i>Hoeveel heb je geleerd? (n = 417) ²</i>			
Heel erg weinig	2.5%	-	p < .001
Weinig	9.1%	1.7%	
Een beetje	40.1%	21.7%	
Veel	43.8%	61.1%	
Heel erg veel	4.5%	15.4%	
<i>Heb je er thuis over verteld? (n = 433)</i>			
Ja	68.7%	88.8%	p < .01
Nee	31.3%	11.2%	

¹ De categorie "weet ik niet" werd gehercodeerd tot missing value.

² Verschillen tussen de twee onderzoeksgroepen werden voor de waardering en leerzaamheid getoetst met Mann-Whitney, voor het rapportcijfer met Independent Sample T-test en voor thuis verteld van interventie met Chi-Square.

8.2 Indirecte gedragseffecten

Vier op de vijf respondenten gaf aan thuis te hebben verteld over het invullen van de vragenlijst van de voormeting en bijna een kwart van de respondenten gaf aan in de periode tussen de voor- en nameting met ouders en/of vrienden te hebben gesproken over roken c.q. alcohol (tabel 8.3). Tussen de onderzoeksgroepen werden voor de meeste variabelen significante verschillen gevonden, waarbij significant meer respondenten uit de gastlesgroep met ouders en vrienden en vriendinnen over roken en alcohol hadden gesproken dan uit de andere onderzoeksgroepen. Tabel 8.3 geeft een weergave van de overige (significante) indirecte gedragseffecten van de interventies.

Tabel 8.3 Indirecte gedragseffecten van interventies naar onderzoeksgroep (N = 698).

	E-learning (272 ≤ n ≤ 278)	Gastlessen (172 ≤ n ≤ 173)	Controlegroep (249 ≤ n ≤ 251)	Totaal (695 ≤ n ≤ 698)	Toets resultaat ¹
Thuis verteld over vragenlijst (n = 697)	78.4%	85.5%	76.5%	79.5%	p = .05 ²
Met ouders gesproken over roken (n = 698)	21.2%	32.9%	16.3%	22.3%	p < .01 ³
Met ouders gesproken over alcohol (n = 698)	20.8%	34.1%	15.5%	22.2%	p < .01 ³
Met vrienden gesproken over roken (n = 698)	20.4%	34.7%	23.5%	25.1%	p < .01 ³
Met vrienden gesproken over alcohol (n = 697)	19.0%	32.9%	19.2%	22.5%	p < .01 ³
In de klas gesproken over roken (n = 695)	10.7%	26.6%	22.0%	18.7%	p < .01 ⁴
In de klas gesproken over alcohol (n = 695)	10.2%	24.4%	13.7%	15.0%	p < .01 ³
Extra informatie opgezocht over roken (n = 697)	2.2%	5.2%	1.6%	2.7%	n.s.
Extra informatie opgezocht over alcohol (n = 697)	2.2%	2.3%	1.6%	2.0%	n.s.
Website van TACTUS bezocht (n = 696)	13.1%	10.4%	2.0%	8.5%	p < .01 ⁵

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Chi-Square en Covariantieanalyse.

² Het percentage respondenten in de gastlesgroep dat thuis verteld heeft over het invullen van de vragenlijst van de voormeting was significant hoger dan het percentage respondenten in de controlegroep.

³ Onder de respondenten die de gastlessen hebben gevolgd was het effect groter dan onder de respondenten uit de andere onderzoeksgroepen. Tussen de controlegroep en de e-learn groep werden geen significante verschillen geconstateerd.

⁴ De respondenten die het e-learn programma hebben gevolgd gaven significant minder vaak aan in de klas te hebben gesproken over roken dan de respondenten uit de andere onderzoeksgroepen.

⁵ De respondenten uit de controlegroep gaven significant minder vaak aan dat zij een website van TACTUS hadden bezocht dan de respondenten uit de e-learn groep en gastlesgroep.

8.3 Effecten ten aanzien van kennis en de variabelen uit het ASE-model

De kennis over roken en alcohol was bij alle onderzoeksgroepen tussen de voor- en nameting significant toegenomen; ook bij de respondenten uit de controlegroep die geen interventie hadden gevolgd (tabel 8.4). De kennistoename bij de controlegroep was echter significant lager dan bij de twee interventiegroepen. De respondenten die de gastlessen hadden gevolgd leerden het meeste van de interventie; hun kennistoename was significant het hoogst.

Tabel 8.4 De kennisscore voor roken en alcohol tijdens de voor- en nameting naar onderzoeksgroep (N = 703).

	E-learning (n = 278)		Gastlessen (n = 174)		Controlegroep (n = 251)		Totaal (n = 703)		Toetsresultaat ¹
	voor	na	voor	na	voor	na	voor	na	
<i>Kennisscore</i>									
Roken (0 - 5)	2.8	3.3	2.4	3.6	2.3	2.8	2.5	3.2	p < .01 ²
Alcohol (0 - 5)	1.9	2.6	1.5	3.2	1.5	1.7	1.7	2.5	p < .01 ²
Totaal (0 - 10)	4.7	6.0	3.9	6.9	3.8	4.5	4.2	5.7	p < .01 ²

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse.

² De respondenten die de gastlessen hebben gevolgd hadden een significant hogere kennistoename tussen de voor- en nameting dan de respondenten uit de e-learnegroep en controlegroep. De respondenten uit de e-learnegroep hadden een significant hogere kennistoename dan de respondenten uit de controlegroep.

De scores op de variabelen uit het ASE-model tijdens de voor- en nameting staan weergegeven in tabel 8.5 en 8.6. De tabellen laten enkele opmerkelijke dingen zien. Ten eerste hebben de verwachte positieve effecten op de ASE-variabelen zich niet voorgedaan. Integendeel; op een aantal variabelen heeft zich tussen de voor- en nameting zelfs een verschuiving voorgedaan in ongewenste richting. Zo werd de intentie om te roken en alcohol te drinken positiever. Deze verandering deed zich echter voor in alle onderzoeksgroepen; ook in de controlegroep. Het e-learnprogramma en de gastlessen waren daarmee niet de oorzaak van de toename in gedragsintentie. Ook werd een positievere attitude ten aanzien van alcohol geconstateerd. Op vijf van de zeven items werd een significante verandering waargenomen, in vier gevallen ging het om een ongewenste richting. Alcohol drinken voor het 16^e jaar werd tijdens de nameting wel slechter voor de gezondheid gevonden, maar daarentegen ook normaler, stoerder, lekkerder en gezelliger.

Tussen de onderzoeksgroepen werden nauwelijks verschillen gevonden op de ASE-variabelen. Uit tabel 8.5 blijkt dat alleen op de variabele sociale steun een significant verschil tussen de groepen werd geconstateerd (p < .01). De respondenten uit de e-learnegroep en gastlessengroep gaven na de interventie aan significant minder sociale steun van beste vrienden te ervaren om niet te roken dan voor de interventie. Bij de respondenten uit de controlegroep werd geen verschil in sociale steun gevonden. Hierdoor werd een significant verschil geconstateerd tussen de e-learnegroep en controlegroep. Het verschil tussen de gastlessengroep en controlegroep was niet significant.

Ook ten aanzien van het waargenomen rookgedrag van de directe omgeving van de respondenten werden tussen de onderzoeksgroepen vrijwel geen significante verschillen gevonden (tabel 8.6). Alleen het aantal respondenten met een rokende meester of juf was in de controlegroep significant toegenomen, waardoor een significant verschil tussen deze en de andere onderzoeksgroepen werd geconstateerd. Ten aanzien van het waargenomen drinkgedrag van de directe omgeving van de respondenten werden wel een aantal significante verschillen tussen de onderzoeksgroepen gevonden (tabel 8.6). Bij de e-learnegroep en gastlessengroep werd een significante toename in het aantal respondenten met een alcoholdrinkende beste vriend waargenomen, waardoor een significant verschil tussen deze onderzoeksgroepen en de controlegroep werd geconstateerd. Een afname van het aantal respondenten met een alcoholdrinkende meester of juf in de e-learnegroep en een toename hiervan bij de gastlessengroep en controlegroep, was de oorzaak van het significante verschil tussen de groepen op deze variabele.

Tabel 8.5 De gedragsdeterminanten uit het ASE-model voor roken en alcohol tijdens de voor- en nameting naar onderzoeksgroep (N = 703).

	E-learning (89 ≤ n ≤ 278)		Gastlessen (65 ≤ n ≤ 174)		Controlegroep (74 ≤ n ≤ 251)		Totaal (228 ≤ n ≤ 703)		Toets resultaat ¹
	voor	na	voor	na	voor	na	voor	na	
<i>Intentie</i>									
<i>(1=Heel erg laag – 5=Heel erg hoog)</i>									
Gaan/blijven roken (n = 699)	1.6	1.7	1.6	1.7	1.5	1.6	1.5	1.6	n.s. ²
Gaan/blijven alcohol drinken (n = 686)	2.5	2.7	2.7	2.9	2.5	2.8	2.5	2.8	n.s. ²
Roken: toekomst/ 6mnd/ 2jr (n = 693)	1.3	1.4	1.3	1.4	1.2	1.4	1.3	1.4	n.s. ²
Alcohol drinken: <16e/ 6mnd/ 2jr (n = 561)	2.0	2.3	2.1	2.3	2.0	2.2	2.0	2.3	n.s. ²
<i>Attitude</i>									
<i>(1=Heel erg negatief – 5=Heel erg positief)</i>									
Roken (n = 703)	1.9	1.9	1.8	1.9	1.8	1.8	1.8	1.8	n.s.
Alcohol drinken voor 16 ^e jaar (n = 698)	2.5	2.6	2.5	2.6	2.5	2.6	2.5	2.6	n.s. ³
<i>Subjectieve norm</i>									
<i>(1=Heel erg negatief - 5=Heel erg positief)</i>									
Roken (n = 702)	1.7	1.8	1.6	1.8	1.6	1.7	1.7	1.7	n.s. ⁴
Alcohol drinken voor 16 ^e jaar (n = 696)	2.2	2.3	2.3	2.5	2.3	2.5	2.3	2.4	n.s. ⁵
<i>Sociale druk</i>									
<i>(1=Heel erg laag – 5=Heel erg hoog)</i>									
Roken (n = 694)	1.3	1.3	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	n.s.
Alcohol drinken (n = 676)	1.5	1.7	1.6	1.7	1.7	1.8	1.6	1.7	n.s. ⁶
<i>Sociale steun</i>									
<i>(1=Heel erg laag – 5=Heel erg hoog)</i>									
NIET roken (n = 692)	3.0	2.5	2.8	2.6	3.0	2.9	2.9	2.7	p < .01 ⁷
GEEN alcohol drinken (n = 684)	2.4	2.3	2.3	2.2	2.4	2.4	2.4	2.3	n.s.
<i>Modelling klasgenoten en vrienden</i>									
<i>(1=Niemand – 5=(Bijna) allemaal)</i>									
Roken (n = 340)	1.2	1.3	1.2	1.3	1.2	1.2	1.2	1.2	n.s.
Alcohol drinken (n = 228)	2.9	3.0	2.8	3.3	2.8	3.2	2.8	3.2	n.s. ⁸
<i>Eigen effectiviteit</i>									
<i>(1=Heel erg laag – 5=Heel erg hoog)</i>									
Makkelijk/moeilijk NIET gaan/blijven roken (n = 692)	3.9	3.9	3.8	3.8	3.8	3.8	3.8	3.8	n.s.
Wel/niet lukken NIET-roker te blijven/worden (n = 697)	4.2	4.2	4.0	4.0	4.2	4.2	4.1	4.2	n.s.
GEEN alcohol drinken (n = 690)	3.6	3.5	3.5	3.3	3.6	3.5	3.6	3.5	n.s.

¹ Verschillen tussen de onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse, waarbij een significantieniveau van p < .01 werd aangehouden vanwege multiple comparisons.

² De intentie om te roken en alcohol te drinken nam in de periode tussen de voor- en nameting bij alle drie onderzoeksgroepen significant toe. Er werden echter geen verschillen tussen de onderzoeksgroepen gevonden wat betreft de mate van verandering.

³ Tijdens de nameting werden geen significante verschillen tussen de onderzoeksgroepen geconstateerd. Wel was de attitude ten aanzien van alcohol in alle onderzoeksgroepen toegenomen; in de gastlessgroep en controlegroep significant, in de e-learnrgroep niet.

⁴ Hoewel op de nameting geen significante verschillen tussen de onderzoeksgroepen werden gevonden, nam de waargenomen subjectieve norm ten aanzien van roken wel significant toe onder de respondenten uit de gastlessgroep.

⁵ In alle onderzoeksgroepen was de waargenomen subjectieve norm ten aanzien van alcohol tussen voor- en nameting positiever geworden; bij de controle- en gastlessgroep significant, bij de e-learnrgroep niet. Tussen de groepen werd geen significant verschil geconstateerd.

⁶ Tijdens de nameting werd tussen de onderzoeksgroepen geen significant verschil gevonden voor de sociale druk van beste vrienden om alcohol te drinken. Wel werd een significant toename geconstateerd onder de respondenten uit de e-learnrgroep.

⁷ Tijdens de nameting werd een significant verschil gevonden in sociale steun ten aanzien van niet roken tussen de e-learnrgroep en controlegroep. Dit was waarschijnlijk het gevolg van de significante afname in sociale steun onder respondenten uit de e-learnrgroep. Ook de respondenten uit de gastlessgroep gaven aan minder sociale steun van beste vrienden te ervaren om niet te roken.

⁸ Het waargenomen aantal alcoholdrinkende vrienden en klasgenoten nam in alle onderzoeksgroepen toe, maar deze toename was alleen onder de respondenten in de controlegroep significant. Tussen de onderzoeksgroepen werd geen significant verschil geconstateerd.

Tabel 8.6 Het waargenomen rook- en drinkgedrag van de directe omgeving van de respondent tijdens de voor- en nameting naar onderzoeksgroep (N = 700).

	E-learning (273 ≤ n ≤ 278)		Gastlessen (167 ≤ n ≤ 172)		Controlegroep (242 ≤ n ≤ 251)		Totaal (684 ≤ n ≤ 700)		Toets resultaat ¹
	voor	na	voor	na	voor	Na	voor	na	
<i>Rookt</i>									
Vader (n = 700)	27%	27%	29%	29%	35%	32%	30%	29%	n.s.
Moeder (n = 698)	26%	25%	19%	20%	30%	29%	26%	25%	n.s.
Eén of meer broers/zussen (n = 684)	7%	6%	11%	11%	7%	7%	8%	8%	n.s.
Beste vriend (n = 692)	3%	5%	2%	5%	3%	2%	3%	4%	n.s.
Meester/juf (n = 696)	7%	8%	-	1%	10%	14%	6%	8%	p < .01 ²
<i>Drinkt alcohol</i>									
Vader (n = 698)	88%	90%	82%	87%	92%	93%	88%	90%	n.s.
Moeder (n = 697)	77%	79%	57%	65%	70%	74%	69%	74%	n.s.
Eén of meer broers/zussen (n = 688)	42%	45%	47%	52%	39%	37%	42%	44%	n.s.
Beste vriend (n = 695)	17%	28%	25%	40%	20%	24%	20%	29%	p < .01 ³
Meester/juf (n = 698)	42%	40%	52%	64%	34%	47%	42%	48%	p < .01 ⁴

¹ Verschillen tussen onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse, waarbij een significantieniveau van p < .01 werd aangehouden vanwege multiple comparisons.

² Tijdens de nameting gaven significant meer respondenten uit de controlegroep aan een rokende meester of juf te hebben dan tijdens de voormeting. Deze verandering had een significant verschil tussen controlegroep en andere onderzoeksgroepen op de nameting tot gevolg.

³ Bij alle onderzoeksgroepen nam het aantal respondenten met een alcoholdrinkende beste vriend toe. Deze toename was bij de e-learnegroep en gastlessengroep significant, bij de controlegroep niet. Dit had een significant verschil tussen de onderzoeksgroepen tot gevolg.

⁴ Het aantal respondenten met een alcoholdrinkende meester/juf nam bij de gastlessengroep en controlegroep toe en bij de e-learnegroep af. Deze verandering had een significant verschil tussen de onderzoeksgroepen tot gevolg.

8.4 Effecten ten aanzien van de variabelen uit het Prototype-Willingness model

In tegenstelling tot de verhoogde rookintentie, bleef de willingness ten aanzien van roken bij alle onderzoeksgroepen ongeveer gelijk (tabel 8.7). Zowel de gastlessen als het e-learnprogramma waren daarmee niet van invloed op de mate waarin respondenten openstaan voor een sigaret tijdens bijvoorbeeld een klassenfeest in de brugklas. In de periode tussen de voor- en nameting nam de willingness om tijdens een klassenfeest alcohol te drinken wel toe. Deze significante toename was in overeenstemming met de toegenomen intentie ten aanzien van het alcoholgebruik. Tussen de drie onderzoeksgroepen werd geen significant verschil waargenomen, doordat de toename binnen alle groepen ongeveer gelijk was.

Tabel 8.7 De gedragsdeterminanten uit het Prototype-Willingness model voor roken en alcohol tijdens de voor- en nameting naar onderzoeksgroep (N = 702)

	E-learning (231 ≤ n ≤ 278)		Gastlessen (151 ≤ n ≤ 174)		Controlegroep (214 ≤ n ≤ 251)		Totaal (596 ≤ n ≤ 702)		Toets resultaat ¹
	voor	na	voor	na	voor	na	voor	na	
<i>Willingness (1=Heel erg laag – 5=Heel erg hoog)</i>									
Roken (n = 702)	2.0	2.0	1.9	1.9	1.8	1.8	1.9	1.9	n.s.
Alcohol drinken (n = 697)	2.8	2.9	2.8	2.9	2.6	2.7	2.7	2.9	n.s. ³
<i>Prototypes (1=Heel erg negatief– 5=Heel erg positief) ²</i>									
Roken (n = 660)	1.7	1.7	1.7	1.6	1.5	1.5	1.6	1.6	p < .01 ⁴
Alcohol drinken (n = 596)	2.0	2.2	2.0	2.1	1.9	2.0	2.0	2.1	n.s. ⁵

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse, waarbij een significantieniveau van p < .01 werd aangehouden vanwege multiple comparisons.

² De antwoordoptie 'weet ik niet' werd gehercodeerd tot missing value.

³ Hoewel geen significant verschil tussen de onderzoeksgroepen werd gevonden voor de willingness ten aanzien van alcohol tijdens de nameting, was wel binnen elke onderzoeksgroep de willingness om alcohol te drinken tussen de voor- en nameting toegenomen.

⁴ Op de nameting werd tussen de e-learnegroep en controlegroep een significant verschil geconstateerd voor de mate van verandering van het prototype roker, waarbij deze bij de respondenten uit de e-learnegroep licht was gestegen (van 1.66 naar 1.70) en bij de respondenten uit de controlegroep licht was gedaald (van 1.52 naar 1.48).

⁵ Het prototype drinker werd tijdens de nameting positiever gevonden dan tijdens de voormeting. Bij de controlegroep en e-learnegroep ging het om een significante toename, bij de gastlessengroep net niet. Geen significant verschil tussen de groepen werd gevonden.

Bij de respondenten uit de e-learn groep was het beeld van het prototype roker iets positiever geworden en bij de respondenten uit de gastlesgroep en controlegroep iets negatiever, waardoor een significant verschil tussen de e-learn groep en controlegroep werd geconstateerd (tabel 8.7). Het is echter wel belangrijk om rekening te houden met het feit dat de respondenten die op meer dan twee items ‘weet ik niet’ hadden ingevuld, buiten de analyses werden gelaten. Uit tabel 8.8 blijkt dat vooral op de items ‘kinderachtig’ en ‘saai’ relatief veel leerlingen voor ‘weet ik niet’ hadden gekozen. Tabel 8.9 laat een significante verhoging zien van de mate waarin de respondenten roken stoer vonden. Deze toename was in overeenstemming met de significant verhoogde waarde voor het item ‘stoer’ bij de attitude ten aanzien van roken (niet in tabel beschreven).

Tabel 8.8 Verdeling van respondenten op de verschillende items van de variabele ‘prototypes’ tijdens de nameting (N = 701).

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet ¹
<i>Prototype roker</i>						
Populair (n = 701)	75%	15%	5%	1%	<1%	4%
Slim (n = 700)	85%	10%	1%	<1%	<1%	4%
Cool (n = 701)	77%	15%	4%	1%	<1%	3%
Stoer (n = 701)	76%	16%	4%	1%	<1%	3%
Leuk (n = 699)	70%	18%	4%	1%	<1%	7%
Kinderachtig (n = 700)	12%	16%	14%	12%	24%	22%
Saai (n = 701)	10%	18%	12%	13%	28%	25%
<i>Prototype drinker</i>						
Populair (n = 699)	47%	29%	10%	1%	1%	11%
Slim (n = 698)	49%	31%	6%	1%	<1%	13%
Cool (n = 699)	44%	30%	12%	3%	1%	11%
Stoer (n = 699)	48%	29%	11%	2%	<1%	10%
Leuk (n = 698)	34%	28%	15%	5%	1%	17%
Kinderachtig (n = 690)	21%	24%	13%	7%	12%	23%
Saai (n = 693)	18%	28%	12%	8%	23%	24%

¹ Deze antwoordoptie werd bij de overige analyses gehercodeerd tot missing value.

Ook het beeld dat de respondenten hadden van alcoholdrinkende leeftijdsgenoten veranderde in de periode tussen de voor- en nameting. Binnen alle onderzoeksgroepen was de mening van de respondenten ten aanzien van het prototype drinker positiever geworden (tabel 8.7). Deze verandering was vooral zichtbaar op de items ‘populair’, ‘cool’, ‘stoer’ en ‘leuk’, waarvoor een significante toename tussen de voor- en nameting werd geconstateerd (tabel 8.9). Ook deze resultaten waren in overeenstemming met de significante veranderingen binnen de attitude ten aanzien van alcohol.

Tabel 8.9 Afzonderlijke items van variabele prototype op voor- en nameting naar onderzoeksgroep (N = 681)

	voor	na	Toetsresultaat ¹²
<i>Prototypes roken</i> ³			
Populair (n = 671)	1.26	1.29	n.s.
Slim (n = 674)	1.17	1.14	n.s.
Cool (n = 679)	1.28	1.27	n.s.
Stoer (n = 681)	1.26	1.30	p = .04
Leuk (n = 652)	1.31	1.32	n.s.
Kinderachtig (n = 548) ⁴	2.10	2.25	n.s.
Saai (n = 528) ⁴	2.19	2.27	n.s.
<i>Prototypes alcohol</i> ³			
Populair (n = 622)	1.54	1.64	p < .01
Slim (n = 606)	1.49	1.53	n.s.
Cool (n = 623)	1.55	1.74	p < .01
Stoer (n = 629)	1.53	1.66	p < .01
Leuk (n = 578)	1.66	1.94	p < .01
Kinderachtig (n = 534) ⁴	1.54	1.54	n.s.
Saai (n = 524) ⁴	1.53	1.54	n.s.

¹ Verschillen tussen de voor- en nameting werden getoetst met de Wilcoxon toets.

² De antwoordoptie ‘weet ik niet’ werd gehercodeerd tot missing value.

³ Scores van 1 = helemaal niet tot 5 = heel erg

⁴ Alvorens de somscore ‘prototype’ werd berekend, werden de antwoorden op deze items gespiegeld.

8.5 Effecten ten aanzien van het gedrag

Vrijwel alle respondenten hadden sinds de vorige vragenlijst en de maand voorafgaand aan de nameting niet gerookt (tabel 8.10). Van de zestien respondenten die wel hadden gerookt, rookten zeven respondenten hun eerste sigaret in de periode tussen de voor- en nameting. Hierin werden geen significante verschillen tussen de groepen gevonden.

Tabel 8.10 *Gedrag ten aanzien van roken en alcohol in nameting naar onderzoeksgroep (N = 701).*

	E-learning (215 ≤ n ≤ 278)	Gastlessen (147 ≤ n ≤ 173)	Controle groep (199 ≤ n ≤ 250)	Totaal (561 ≤ n ≤ 701)	Toets resultaat ¹
<i>Sinds vorige vragenlijst gerookt? (n = 701)</i>					
Ja	2.2%	2.3%	2.4%	2.3%	n.s.
Nee	97.8%	97.7%	97.6%	97.7%	
<i>Gerookt in afgelopen 4 weken? (n = 694)</i>					
Ja	1.5%	0.6%	1.2%	1.2%	n.s.
Nee	98.5%	99.4%	98.8%	98.8%	
<i>Alcohol gedronken sinds vorige vragenlijst? (n = 699)</i>					
Ja	39.4%	46.8%	41.0%	41.8%	n.s.
Nee	60.6%	53.2%	59.0%	58.2%	
<i>Alcohol gedronken in afgelopen 4 weken? (n = 561) ²</i>					
Ja	46.0%	59.2%	52.3%	51.7%	n.s.
Nee	54.0%	40.8%	47.7%	48.3%	

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse.

² Alleen de respondenten die ooit alcohol hadden gedronken moesten aangeven of ze in de maand voorafgaand aan het onderzoek alcohol hadden genuttigd. Om deze reden is niet alleen de n kleiner, maar kunnen ook de percentages op deze vraag hoger uitvallen dan op de vraag 'Alcohol gedronken sinds vorige vragenlijst?'.

In de periode tussen de voor- en nameting werd wel door ruim twee op de vijf respondenten alcohol gedronken (tabel 8.10). Van alle respondenten die ten tijde van de nameting ooit alcohol hadden gedronken, gaf circa de helft aan in de maand voorafgaand aan de nameting ook nog alcohol te hebben gedronken (niet in tabel beschreven). Doordat bij de voormeting alleen door de respondenten die vaker dan één keer alcohol hadden gedronken de vragen over alcohol werden ingevuld en bij de nameting door alle respondenten die ooit alcohol hadden gedronken, waren de resultaten van de voor- en nameting niet vergelijkbaar. Om toch te kijken naar verschillen tussen voor- en nameting werden bij de overige analyses alleen de respondenten meegenomen die tijdens de voormeting aangaven al vaker dan één keer alcohol te hebben gedronken. De resultaten die verder in deze paragraaf beschreven worden, zijn alleen van toepassing op deze groep respondenten.

Tabel 8.11 *De alcoholfrequentie in de afgelopen 4 weken en de hoeveelheid alcohol per gelegenheid tijdens de voor- en nameting onder de respondenten die tijdens de voormeting aangaven vaker dan één keer alcohol te hebben gedronken (N = 561)*

Respondenten die tijdens de voorafmeting aangaven vaker dan een keer alcohol te hebben gedronken (N = 561)									
	E-learning (n = 215)		Gastlessen (145 ≤ n ≤ 147)		Controle groep (197 ≤ n ≤ 199)		Totaal (557 ≤ n ≤ 561)		Toets resultaat ¹
	voor	na	voor	na	voor	na	voor	na	
<i>Alcoholfrequentie in afgelopen 4 weken (n = 561)</i>									
0	62%	40%	53%	33%	60%	34%	59%	36%	n.s. ²
1 – 2	29%	40%	27%	34%	36%	39%	31%	38%	
3 – 5	8%	17%	11%	22%	5%	19%	8%	19%	
6 – 10	2%	1%	7%	8%	-	6%	3%	4%	
11 of meer	-	2%	1%	2%	-	2%	<1%	2%	
<i>Hoeveel wordt per gelegenheid gedronken? (n = 557)</i>									
Minder dan 1 drankje	77%	87%	66%	72%	65%	79%	70%	80%	p = .01 ³
1 drankje	12%	9%	13%	19%	12%	14%	12%	13%	
1,5 tot 2 drankjes	10%	4%	15%	8%	18%	6%	13%	6%	
Meer dan 2 drankjes	2%	-	7%	<1%	5%	2%	4%	<1%	

¹ Verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen werden getoetst met Covariantieanalyse

² Bij alle onderzoeksgroepen werd een significante toename van de alcoholfrequentie in de maand voorafgaand aan de peiling geconstateerd, maar doordat deze verandering in alle groepen vrijwel gelijk was, werd geen significant verschil tussen de groepen gemeten.

³ De afname in hoeveelheid alcohol per gelegenheid was significant groter onder de respondenten uit de e-learn groep dan onder de respondenten uit de gastlesgroep.

Tussen de onderzoeksgroepen werden geen significante verschillen gevonden in de frequentie van alcoholgebruik, het type drank of het aantal respondenten dat dronken of aangeschoten was geweest (tabel 8.11). Wel werd een significante afname gevonden in de hoeveelheid alcohol per gelegenheid. Bij de e-learn groep was deze afname significant groter dan bij de gastlessengroep. Hoewel geen significant verschil tussen de onderzoeksgroepen werd gevonden voor de alcoholfrequentie, was binnen alle onderzoeksgroepen wel een significante toename waar te nemen (tabel 8.11). Bier was de soort drank die het meest gedronken werd, circa 50 procent van de respondenten gaf aan dit meestal te drinken (niet in tabel beschreven). Shandy en wijn of champagne werd door ruim een kwart van de respondenten het meest gedronken. Het gebruik van Bacardi Breezer of andere mixdrankjes was iets hoger; drie op de tien respondenten had dit als favoriete drankje. Jongens dronken significant vaker bier en shandy dan meisjes. Het gebruik van wijn, Bacardi Breezer en sherry, port of martini was daarentegen significant hoger onder meisjes.

Wanneer gekeken werd naar verschillen ten aanzien van variabelen gericht op de rol van ouders bij het rook- en drinkgedrag van de respondenten, viel op dat er over het algemeen geen verschillen tussen de voor- en nameting gevonden werden. Het e-learnprogramma en de gastlessen hebben namelijk niet geleid tot een toename van het aantal respondenten dat een afspraak had om (tot een bepaalde leeftijd) niet te roken en/of geen alcohol te drinken (tabel 8.12). Ook was het percentage respondenten dat niet weet of hij of zij thuis mag roken c.q. alcohol drinken niet gewijzigd. Waarschijnlijk hebben de respondenten in de periode tussen de voor- en nameting hier dus thuis niet over gesproken. Ook werd weinig tot geen verschil gevonden in het percentage respondenten waarvan de ouders bekend zijn met het rook- en drinkgedrag van hun kind.

Tabel 8.12 Resultaten voor- en nameting gericht thuis mogen roken en niet-roken afspraak naar onderzoeksgroep (N = 703)

	E-learning (n = 278)		Gastlessen (n = 174)		Controlegroep (n = 251)		Totaal (n = 703)		Toets resultaat
	voor	na	voor	na	voor	na	voor	na	
<i>Mag je thuis roken, of zou je het mogen?</i>									
Ja, ik rook thuis al	<1%	-	<1%	1%	<1%	<1%	<1%	<1%	n.s. ¹
Ja, ik mag thuis roken, maar doe het niet	10%	16%	12%	13%	8%	10%	10%	13%	
Nee, ik mag thuis niet roken	54%	48%	54%	52%	52%	45%	53%	48%	
Weet ik niet	36%	37%	33%	34%	40%	44%	37%	39%	
<i>Mag je thuis alcohol drinken, of zou je het mogen?</i>									
Ja, ik drink ook thuis alcohol	27%	32%	36%	46%	25%	38%	28%	38%	n.s. ¹
Ja, ik mag thuis alcohol drinken, maar doe het niet	22%	23%	16%	15%	15%	17%	18%	19%	
Nee, ik mag thuis geen alcohol drinken	22%	16%	25%	14%	29%	14%	25%	15%	
Weet ik niet	30%	30%	23%	24%	31%	32%	29%	29%	
<i>Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) niet gaat roken?</i>									
Ja, met mijn ouders	30%	30%	30%	34%	27%	27%	29%	30%	n.s. ²
Ja, met school	2%	<1%	2%	-	2%	-	2%	<1%	
Ja, met iemand anders	-	1%	-	<1%	-	2%	-	1%	
Nee, maar ik zou wel een afspraak willen	21%	16%	22%	19%	20%	21%	21%	18%	
Nee, ik wil ook geen afspraak	47%	53%	45%	47%	52%	50%	48%	50%	
<i>Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) geen alcohol gaat drinken?</i>									
Ja, met mijn ouders	19%	21%	17%	13%	23%	21%	20%	19%	n.s. ²
Ja, met school	<1%	-	-	-	-	-	<1%	-	
Ja, met iemand anders	<1%	-	-	-	<1%	-	<1%	-	
Nee, maar ik zou wel een afspraak willen	23%	15%	18%	14%	19%	17%	20%	16%	
Nee, ik wil ook geen afspraak	58%	64%	65%	72%	59%	63%	60%	65%	

¹ Verschillen tussen de drie groepen werden getoetst met Covariantieanalyse van de gedichotomiseerde variabelen: 1= ja/weet niet; 2= nee,

² Verschillen tussen de drie groepen werden getoetst met Covariantieanalyse van de gedichotomiseerde variabelen: 1= ja; 2= nee.

8.6 Correlaties en verklaarde variantie

Ook bij de nameting werden correlatieanalyses verricht om na te gaan in hoeverre gedrag, intentie en willingness samenhangen met de variabelen uit het ASE-model en Prototype-Willingness model. De resultaten met betrekking tot roken staan weergegeven in tabel 8.13. De rookstatus was tijdens de nameting het hoogste gecorreleerd met het waargenomen rookgedrag van vrienden en klasgenoten en de willingness ten aanzien van roken. Over het algemeen werd tijdens de nameting voor de variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model minder samenhang gevonden met het rookgedrag in de afgelopen 4 weken en meer samenhang met de intentie en willingness. De attitude ten aanzien van roken correleerde met zowel de willingness als de intentie sterk.

Tabel 8.13 *Correlatie tussen variabelen uit het ASE-model en Prototype-Willingness model ten aanzien van roken tijdens de nameting¹.*

		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	Gedrag afg. 4 weken	.27	.17	.15	.13	.12	.12	.	.11	.	.	.27	.	.17	.	-.15	.
2	Gedrag ooit	-	.26	.33	.30	.16	.	.	.	.	.	.26	.	.34	.	-.20	.25
3	Intentie		-	.51	.59	.39	.10	-.11	.16	.15	.	.22	.	.18	-.20	-.65	.40
4	Willingness			-	.61	.32	.	-.22	.	.13	.	.23	.	.23	-.15	-.49	.47
5	Attitude				-	.43		-.23	.15	.20	.	.19	.	.29	-.16	-.51	.58
6	Subjectieve norm					-	.15	-.21	.10	.	.	.16	.	.18	-.14	-.36	.29
7	Sociale druk						-	.	.	.	.	.17	.	.	.	-.20	.
8	Sociale steun							-	.	.	.	.	.	.	.	.11	-.19
9	Modelling vader								-	.35	.	.11	.	.	.	-.11	.
10	Modelling moeder									-	.13	.	.	.	.	-.11	.
11	Modelling broer/ zus										-	.12	.	.	.	.	.
12	Modelling beste vriend											-	.	.40	.	-.17	.16
13	Modelling meester/ juf												-	.	.	.	.
14	Modelling vrienden & klasgenoten ²													-	.	-.15	.27
15	Eigen effectiviteit 1 ³														-	.25	.
16	Eigen effectiviteit 2 ⁴															-	-.31
17	Prototypes																-

¹ In tabel worden alleen correlaties vermeld van $r > .010$ (tweezijdig) $p < .010$.

² Doordat veel respondenten 'weet ik niet' antwoordden en deze optie als missing value werd gehercodeerd, werden zij buiten de correlatieanalyse gelaten en was de n relatief laag ($325 \leq n \leq 340$).

³ Vraag: "Vind je het moeilijk of makkelijk om niet te gaan/blijven roken".

⁴ Vraag: "Denk je dat het je zal lukken om een niet-roker te blijven/worden".

Net als bij de voormeting werd ook bij de nameting een viertal multiple regressieanalyses uitgevoerd. De resultaten voor roken staan weergegeven in tabel 8.14. Tijdens de nameting verklaarden de variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model minder variantie in de rookstatus en de willingness ten aanzien van roken dan tijdens de voormeting. Daarentegen leverden de variabelen uit beide gedragsmodellen meer verklaarde variantie voor de rookintentie. Ook het aantal significante onafhankelijke voorspellers van de rookintentie nam toe. Bij de voormeting waren alleen de attitude en eigen effectiviteit, of het zal lukken een niet-roker te blijven/worden, directe voorspellers van de intentie; bij de nameting waren ook de subjectieve norm en het waargenomen rookgedrag van beste vriend en meester/juf onafhankelijke voorspellers.

Tabel 8.14 Verklaarde variantie in rookstatus, rookgedrag in de afgelopen 4 weken, rookintentie en –willingness tijdens de nameting ^{1,2}.

	Gedrag ooit β	Gedrag afg. 4 weken β	Intentie β	Willingness β
Intentie	.	.	-	-
Willingness	.25***	.12*	-	-
Attitude	.	.	.34***	.35***
Subjectieve norm	.	.	.10**	.
Sociale druk	.	.	.	.
Sociale steun	.10*	.	.	.
Modelling vader	.	.10*	.	.
Modelling moeder	.	-.11**	.	.
Modelling broer/zus	.	.	.	.
Modelling beste vriend	.16***	.26***	.07*	.13***
Modelling meester/juf	.	.	.06*	.
Eigen effectiviteit 1 ³	.	.	.	.
Eigen effectiviteit 2 ⁴	.	.	-.37***	-.21***
Prototypes	.	.	.	.16***
R ²	R ² = 19.6%	R ² = 17.6%	R ² = 54.0%	R ² = 47.1%
	F (14,597) = 10.42	F (14,596) = 9.09	F (12,605) = 59.25	F (12,605) = 44.92

¹ In tabel worden alleen significante onafhankelijke voorspellers vermeld als * = p < .05, ** = p < .01 en *** = p < .001.

² De variabele 'modelling vrienden en klasgenoten' werd niet in de regressieanalyse meegenomen, omdat veel respondenten bij deze variabele voor 'weet ik niet' hadden gekozen en deze optie tot missing value werd gehercodeerd.

³ Vraag: "Vind je het moeilijk of makkelijk om niet te gaan/blijven roken".

⁴ Vraag: "Denk je dat het je zal lukken om een niet-roker te blijven/worden".

Het waargenomen rookgedrag van de beste vriend was een directe voorspeller van zowel de rookstatus als het rookgedrag in de maand voorafgaand aan het onderzoek. In overeenstemming met de voormeting was de intentie ook bij de nameting geen onafhankelijke voorspeller van het rookgedrag. De correlaties tussen intentie en rookgedrag waren slechts zwak.

Tabel 8.15 Correlatie tussen variabelen uit het ASE-model en Prototype-Willingness model ten aanzien van alcohol tijdens de nameting ¹.

		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	Gedrag afgelopen 4 weken	.16	.41	.33	.44	.20	.	-.13	.	.	.20	.29	.	.29	-.25	.34
2	Gedrag ooit	-	.37	.33	.41	.23	.	.	.20	.25	.22	.12	.	.27	-.23	.34
3	Intentie		-	.67	.80	.53	.16	-.22	.19	.23	.37	.35	.14	.51	-.60	.65
4	Willingness			-	.66	.43	.13	-.26	.23	.20	.29	.31	.	.45	-.16	.65
5	Attitude				-	.55	.21	-.21	.22	.21	.37	.35	.12	.55	-.55	.72
6	Subjectieve norm					-	.24	-.16	.18	.15	.25	.17	.	.39	-.38	.41
7	Sociale druk						-	.33	.	.	.12	.	.	.30	-.23	.16
8	Sociale steun							-	.	.	.	-.18	.	-.20	.	-.26
9	Modelling vader								-	.40	.18	.	.	.18	-.16	.18
10	Modelling moeder									-	.20	.17	.16	.23	-.16	.16
11	Modelling broer/ zus										-	.14	.11	.19	-.24	.29
12	Modelling beste vriend											-	.30	.50	-.20	.33
13	Modelling meester/ juf												-	.	-.11	.11
14	Modelling vrienden & klasgenoten ²													-	-.34	.44
15	Eigen effectiviteit														-	-.40
16	Prototypes															-

¹ In tabel worden alleen correlaties vermeld van r > .010 (tweezijdig) p < .010.

² Doordat veel respondenten 'weet ik niet' antwoordden en deze optie als missing value werd gehercodeerd, werden zij buiten de correlatieanalyse gelaten en was de n relatief laag (186 ≤ n ≤ 228).

In vergelijking met de resultaten van de voormeting werd op de nameting minder samenhang gevonden tussen de alcoholstatus en de overige variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model. Voor het alcoholgebruik in de afgelopen 4 weken en de intentie en willingness ten aanzien van alcohol werd daarentegen in de meeste gevallen een grotere samenhang gevonden met de variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model. Er was vooral een sterke samenhang tussen de intentie en attitude ten aanzien van alcohol ($r = .80$; $p < .01$). De samenhang tussen de intentie en het prototype drinker en de eigen effectiviteit ten aanzien van geen alcohol drinken was ook sterk.

Tabel 8.16 Verklaarde variantie in alcoholstatus, alcoholgebruik in de afgelopen 4 weken, intentie en willingness ten aanzien van alcohol tijdens de nameting^{1,2}.

	Gedrag ooit β	Gedrag afg. 4 weken β	Intentie β	Willingness β
Intentie	.	.16*	-	-
Willingness	.	.	-	-
Attitude	.28***	.25**	.47***	.29***
Subjectieve norm	.	.	.09**	.
Sociale druk	.	.	.	.
Sociale steun	.	.	.	-.12***
Modelling vader	.	.	.	.
Modelling moeder	.11*	.	.06*	.
Modelling broer/zus	.	.	.	.
Modelling beste vriend	.	.22***	.08**	.10**
Modelling meester/juf	.	.	.	.
Eigen effectiviteit	.	.	-.24***	-.12***
Prototypes	.	.	.13***	.28***
R^2	$R^2 = 21.0\%$	$R^2 = 27.7\%$	$R^2 = 69.8\%$	$R^2 = 54.4\%$
	$F(13,523) = 10.68$	$F(13,399) = 11.78$	$F(11,528) = 111.09$	$F(11,533) = 57.73$

¹ In tabel worden alleen significante onafhankelijke voorspellers vermeld als * = $p < .05$, ** = $p < .01$ en *** = $p < .001$.

² De variabele 'modelling vrienden en klasgenoten' werd niet in de regressieanalyse meegenomen, omdat veel respondenten bij deze variabele voor 'weet ik niet' hadden gekozen en deze optie tot missing value werd gehercodeerd.

De variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model verklaarden aanzienlijk meer variantie in de intentie en willingness ten aanzien van alcohol dan in het daadwerkelijke gebruik (tabel 8.16). Dit is in overeenstemming met de resultaten voor roken. De variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model leveren gezamenlijk een verklaarde variantie van bijna 70 procent ten aanzien van de intentie om alcohol te drinken. Dit percentage ligt boven het percentage dat tijdens de voormeting werd gevonden. Daarentegen was de verklaarde variantie in alcoholstatus tijdens de voormeting nog ruim 40 procent en tijdens de nameting slechts 21 procent. Deze verandering is ook terug te zien in de gevonden correlaties (tabel 8.15). Voor de intentie ten aanzien van alcohol werden meerdere significante voorspellers gevonden, namelijk de attitude, eigen effectiviteit, prototypes, waargenomen drinkgedrag van beste vriend, subjectieve norm en waargenomen drinkgedrag van moeder (tabel 8.16).

De resultaten van de nameting wijzen op ongeveer dezelfde conclusies ten aanzien van het Prototype-Willingness model als aanvulling op het ASE-model als de resultaten van de voormeting. De variabelen van beide gedragsmodellen verklaarden gezamenlijk veelal iets meer variantie in intentie en/of gedrag dan de variabelen van alleen het ASE-model. In de meeste gevallen was er sprake van een kleine toename in verklaarde variantie. Uitzondering hierop waren de rookintentie en de alcoholstatus, waarvoor de variabelen uit het ASE-model afzonderlijk iets meer variantie verklaarden dan met de variabelen uit het Prototype-Willingness samen.

Tijdens de nameting werd net als bij de voormeting weinig tot geen samenhang gevonden tussen het rook- en drinkgedrag van de respondenten (tabel 8.17). De sterkste correlatie werd gevonden tussen de willingness om te roken en de willingness om alcohol te drinken en dit was ook in overeenstemming met de resultaten van de voormeting.

Tabel 8.17 *Correlaties tussen gedrag, intentie en willingness roken én gedrag, intentie en willingness alcohol tijdens nameting¹.*

		2	3	4	5	6	7	8
1	Roken afgelopen 4 weken	.27	.17	.15	.	.	.14	.13
2	Rookstatus	-	.29	.33	.	.11	.14	.18
3	Roken intentie		-	.51	.12	.15	.30	.30
4	Roken willingness			-	.	.16	.37	.53
5	Alcohol afgelopen 4 weken				-	.	.41	.33
6	Alcoholstatus					-	.37	.33
7	Alcohol intentie						-	.67
8	Alcohol willingness							-

¹ In tabel staan alleen correlaties vermeld die significant waren op een niveau van 0 .01 (tweezijdig) en een waarde van 0.1 of hoger hadden.

8.7 Conclusie

Het invullen van een vragenlijst over roken en alcohol maakte veel indruk op de leerlingen, aangezien bijna 80 procent van de respondenten hier thuis over had verteld. Het aantal respondenten dat tussen de voor- en nameting met ouders, vrienden of in de klas gesproken had over beide thema's was aanzienlijk lager. Over het algemeen leken de gastlessen meer indruk te maken op de leerlingen dan het e-learnprogramma, aangezien het aantal respondenten dat met ouders en vrienden over roken en alcohol had gesproken significant hoger was in de gastlesgroep. Op de meeste items werd geen significant verschil tussen de controlegroep en e-learngroep gevonden. De enige en opvallende uitzondering hierop had betrekking op het bespreken van het thema roken in de klas. Significant meer respondenten uit de controlegroep gaven aan in de klas te hebben gesproken over roken.

Het e-learnprogramma had alleen op het kennisniveau een significante verandering in positieve zin tot gevolg. De kennis over zowel roken als alcohol was onder de respondenten uit de e-learngroep na de interventieperiode significant meer toegenomen dan onder de respondenten uit de controlegroep. Wordt het e-learnprogramma vergeleken met de gastlessen, dan werd een significant hogere kennistoename gezien onder de respondenten die de gastlessen hadden gevolgd.

Doordat vrijwel geen significante verschillen tussen de onderzoeksgroepen werden geconstateerd voor de verandering van de gedragsdeterminanten uit het ASE- en Prototype-Willingness model, waren het e-learnprogramma en de gastlessen een weinig bepalende factor. Daarentegen werden op een aantal gedragsdeterminanten, zoals de intentie, willingness en attitude, tussen de voor- en nameting wel significante verschillen in ongewenste richting geconstateerd. Aangezien deze verschillen vrijwel altijd binnen alle onderzoeksgroepen in gelijke mate plaatsvonden, hadden het e-learnprogramma en de gastlessen hier geen directe invloed op.

Vrijwel geen van de respondenten had sinds de vorige vragenlijst of in de maand voorafgaand aan het onderzoek gerookt. Wel werd door ruim twee op de vijf respondenten in de periode tussen de voor- en nameting alcohol gedronken. Tussen de onderzoeksgroepen werden geen significante verschillen gevonden in de frequentie van alcoholgebruik, het type drank en het aantal respondenten dat sinds de vorige vragenlijst dronken of aangeschoten is geweest. De respondenten uit de e-learngroep dronken wel significant minder alcohol per gelegenheid, dan de respondenten uit de andere onderzoeksgroepen. Bier, Bacardi Breezer, shandy en wijn of champagne werden door de respondenten het vaakst gedronken. Jongens dronken significant vaker bier en shandy en meisjes dronken significant vaker wijn, Bacardi Breezer en sherry, port of martini.

Het e-learnprogramma had, net als de gastlessen, geen toename in het aantal respondenten met afspraak om (tot een bepaalde leeftijd) niet te roken of geen alcohol te drinken tot gevolg. Ook werd geen verandering gezien in het aantal respondenten waarvan de ouders bekend zijn met het rook- en drinkgedrag, en het aantal respondenten dat niet weet of hij thuis mag roken c.q. alcohol drinken. Deze resultaten lijken te suggereren dat het e-learnprogramma en de gastlessen geen aanleiding waren voor de respondenten om hier met hun ouders over te praten. Wel werd een toename gezien in het aantal respondenten dat thuis alcohol mag drinken. Deze verandering werd echter in alle groepen waargenomen, waardoor geen significant verschil tussen de onderzoeksgroepen werd geconstateerd.

De resultaten van de nameting ten aanzien van de samenhang tussen en voorspellende waarde van de variabelen uit het ASE- en Prototype-Willingness model waren grotendeels in overeenstemming met de resultaten van de voormeting. De variabelen uit beide gedragsmodellen waren ook bij de nameting beter in staat om intentie en willingness te voorspellen dan het daadwerkelijke tabaks- en alcoholgebruik. De variabelen waren vooral goed in staat om de intentie ten aanzien van het gebruik van alcohol te verklaren. De attitude was niet alleen een significante onafhankelijke voorspeller van de intentie en willingness voor roken en alcohol, maar ook van de rook- en alcoholstatus, en het rookgedrag in de maand voorafgaand aan het onderzoek. Net als bij de voormeting was de zwakke correlatie tussen intentie en gedrag opvallend. De intentie was alleen een onafhankelijke voorspeller van het alcoholgebruik in de maand voorafgaand aan het onderzoek.

HOOFDSTUK 9 CONCLUSIE, DISCUSSIE EN AANBEVELINGEN

Uit landelijk onderzoek blijkt dat het rook- en drinkgedrag van de Nederlandse jeugd zorgwekkend is, terwijl de gezondheidsrisico's van roken en (overmatig) alcoholgebruik omvangrijk zijn. Preventie op jonge leeftijd is daarom zeer gewenst. In Nederland zijn er een aantal preventieprogramma's gericht op genotmiddelen ontwikkeld voor het onderwijs. Veelal zijn echter gebruik en effecten niet duidelijk. Ook wordt nog opvallend weinig gebruik gemaakt van internet en e-learning, terwijl jongeren internet veelvuldig gebruiken en de voordelen van e-learning steeds beter bekend worden. Met het project 'Op tijd voorbereid' sluit TACTUS niet alleen aan bij de huidige beperkingen van schoolgebaseerde preventieprogramma's, maar ook bij het Europese onderwijsbeleid dat streeft naar een toenemend gebruik van ICT en multimedia in scholen.

9.1 Is het rook- en drinkgedrag onder Twentse jongeren meer dan gemiddeld?

De resultaten van de voormeting onderschrijven het belang van vroegtijdige preventie; het aantal respondenten dat ooit alcohol heeft gedronken lag ruim boven de landelijke aantallen en lijkt dus zorgelijk (Monshouwer et al., 2004). Het alcoholgebruik in de maand voorafgaand aan het onderzoek kon vanwege verschillen in vraagstelling niet vergeleken worden met landelijke onderzoeken. In overeenstemming met andere onderzoeken (Ellickson et al., 2003; Warner & White, 2003; White & Swartzwelder, 2004), is een relatie gevonden tussen de leeftijd van de respondenten waarop zij voor het eerst alcohol drinken en de hoeveelheid alcohol die per gelegenheid gedronken wordt. Hoe jonger leerlingen zijn bij hun eerste slokje alcohol, hoe vaker zij in hun leven alcohol hebben gedronken en hoe meer zij per gelegenheid drinken. Het verhoogde risico op alcoholafhankelijkheid, neurologische tekortkomingen en probleemgedrag is daarmee van toepassing op diverse respondenten uit het huidige onderzoek. Het aantal ooit-rokers in het huidige onderzoek ligt gelijk met of hoger dan landelijke aantallen (STIVORO – rookvrij, 2006b). Daarentegen lijkt het aantal beginnende rokers in dit onderzoek lager dan het aantal dat in 2003 voor provincie Overijssel werd vastgesteld (STIVORO – rookvrij, 2006b). Aangezien onderzoek is gedaan onder basisschoolleerlingen uit slechts drie verschillende gemeenten, kan hierover geen conclusie worden getrokken. Wel lijkt het interessant om bij de resultaten van volgende landelijke onderzoeken te kijken of er daadwerkelijk een daling is in het aantal ooit-rokers in provincie Overijssel.

De leerlingen staan over het algemeen overwegend negatief ten opzichte van roken. Ze hebben niet alleen een negatieve houding ten aanzien van roken, maar ervaren ook weinig sociale druk van beste vrienden om te gaan roken. Daarnaast voelen ze zich goed in staat om in de toekomst niet te gaan roken. De respondenten zijn eerder van plan om alcohol te gaan drinken dan om te gaan roken. Ook in risicovolle situaties, zoals een klassenfeest, zijn de leerlingen eerder geneigd om een glas alcohol aan te nemen dan een sigaret. Deze verschillen tussen roken en alcohol zijn ook op de andere gedragsvariabelen uit het ASE- en het Prototype-Willingness model geconstateerd. Voor zowel roken als alcohol zijn echter vrijwel geen ongunstige determinantscores gevonden.

Het rook- en drinkgedrag van de respondenten in het huidige onderzoek gaan (nog) niet samen. In veel andere onderzoeken (Arillo-Santillan et al., 2005; Sutherland & Willner, 1998; Willemsen, 2004) is deze samenhang in intentie en gedrag tussen roken en alcohol wel gevonden. De leerlingen in dit onderzoek zijn relatief jong en hebben veelal nog geen consistente gedragingen ten aanzien van roken en alcohol. Wellicht dat dit de oorzaak is van de niet gevonden samenhang tussen roken en alcohol. Toekomstig onderzoek naar de samenhang in intentie en gedrag tussen roken en alcohol in relatie tot leeftijd en consistentie van gedrag lijkt interessant.

De generaliseerbaarheid van de resultaten van de voormeting is een aandachtspunt. Aan het onderzoek hebben alleen leerlingen deelgenomen woonachtig in de gemeenten Borne, Rijssen-Holten en Losser. Het is niet bekend of de leerlingen uit deze gemeenten representatief zijn voor de regio. Wel is gepoogd een zo representatief mogelijke onderzoeksgroep te verwezenlijken. Daarom zijn zowel scholen uit kleine dorpen als grote plaatsen in het onderzoek meegenomen. Ook is gekeken naar een optimale verdeling van religieuze achtergronden (Openbaar, Rooms-katholiek, Protestants Christelijk en Reformatorisch). Daarentegen zijn geen scholen uit grote steden in het onderzoek betrokken. Dit kan wellicht een vertekend beeld tot gevolg hebben en daarom lijkt vervolgonderzoek wenselijk.

9.2 Wat vinden de leerlingen en docenten van het e-learnprogramma en hoe kan het programma volgens hen verbeterd worden?

De leerlingen vinden het e-learnprogramma leuk, makkelijk en interessant; het programma krijgt een 7.6 als rapportcijfer. Ook vinden de meeste leerlingen de tijdsduur van het programma precies goed. Vooral de spelletjes, het maken van je eigen portret en de testjes en quizzen zijn positief gewaardeerd. Doordat de respondenten over het algemeen het veranderen van hun eigen portret erg leuk vinden, zal de eerste emotionele reactie van de leerlingen op het programma positief zijn. Volgens Zajonc (1984) en Brug et al. (2003) biedt dit de mogelijkheid om attitudes te veranderen. Hoewel de leerlingen de uitleg van professor Profitacto over het algemeen duidelijk vinden, wordt het door de leerlingen wel vervelend gevonden dat ze niet door kunnen klikken naar een volgende vraag wanneer de professor nog aan het praten is. Dit is waarschijnlijk één van de redenen dat de leerlingen een minder positieve waardering hebben ten aanzien van de professor. Hoewel de schadelijkheid van roken en alcohol door de meeste respondenten als belangrijkste leerervaring wordt gezien, is het aantal respondenten met deze leerervaring bij het thema van roken (75 procent) veel groter dan bij het thema alcohol (34 procent). Enerzijds kan dit betekenen dat veel leerlingen al bekend waren met de schadelijkheid van alcohol, anderzijds kan het ook zo zijn dat leerlingen meer waarde hechten aan andere alcoholgerelateerde thema's. Een ruime meerderheid van de leerlingen wilde graag vaker de mogelijkheid hebben om vragen te stellen tijdens de uitvoering van het e-learnprogramma. In dit onderzoek is niet nagevraagd op welke momenten in het programma deze mogelijkheid naar voren zou moeten komen. Het zou verstandig zijn om bij een volgende evaluatie van het e-learnprogramma dieper in te gaan op deze vraag.

Het e-learnprogramma wordt niet alleen door de leerlingen hoog gewaardeerd, ook de docenten hebben over het algemeen een positieve attitude ten aanzien van het programma. Zij noemen als belangrijkste positieve eigenschappen dat leerlingen zelfstandig met het e-learnprogramma kunnen werken en e-learning een leuke en aansprekende werkvorm is. Alle docenten die met het programma hebben gewerkt, hebben de intentie om het programma en de groepsopdrachten volgend jaar weer te gebruiken. Wel lijkt het belangrijk om in de toekomst meer nadruk te leggen op de verschillende functies van het e-learnprogramma, omdat zowel de uitvoering van de groepsopdrachten, als het bespreken van de open vragen vrijwel niet heeft plaatsgevonden. Deze onderdelen zijn echter van groot belang voor het beïnvloeden van gedrag en determinanten ten aanzien van roken en alcohol. Ook zorgen deze onderdelen voor meer interactie tussen docenten en leerlingen.

Het e-learnprogramma is door TACTUS ontwikkeld als vervanging van de gastlessen over roken en alcohol. Op dit moment worden de gastlessen nog wel hoger gewaardeerd dan het e-learnprogramma. Het e-learnprogramma kreeg een 7.6 als rapportcijfer en de gastlessen een 8.4. Het is aannemelijk dat de technische problemen bij de uitvoering van het e-learnprogramma een negatieve invloed hebben gehad op de waardering van de respondenten ten aanzien van het e-learnprogramma. Het is echter de vraag of de technische mankementen van het programma een dergelijk groot verschil in waardering tot gevolg kunnen hebben. Er kunnen ook andere oorzaken zijn voor het verschil in waardering en het lijkt daarom interessant om hier vervolgonderzoek naar te doen. Het is dan wel belangrijk om van te voren de technische problemen binnen het e-learnprogramma op te lossen en de ontwikkelfase van het programma af te ronden.

Het onderzoek heeft geleid tot diverse concrete aanbevelingen ten aanzien van de inhoud en vormgeving van het e-learnprogramma en de implementatie en het gebruik van het project 'Op tijd voorbereid'. Een aantal aanbevelingen zijn gericht op kleine aanpassingen in het e-learnprogramma, zoals het realistischer maken van een bepaalde animatie, het verkorten van de uitleg van professor Profitacto, het toevoegen van meer mogelijkheden bij het aanpassen van het eigen portret en het wachtwoord als sterretjes of rondjes weergegeven in plaats van letters. Daarnaast worden meer algemene aanbevelingen gedaan die in tabel 9.1 staan weergegeven.

Tabel 9.1 Aanbevelingen ter verbetering van het e-learnprogramma

Aanbevelingen ten aanzien van het e-learnprogramma ter verhoging van de waardering en effectiviteit.	
1	Ter verhoging van de waardering en effectiviteit van het e-learnprogramma er zorg voor dragen dat docenten en leerlingen tijdens de uitvoering van het programma geen technische problemen meer ondervinden.
2	Ter verhoging van de waardering en effectiviteit van het e-learnprogramma de filmpjes verduidelijken, waarbij gebruik gemaakt kan worden van de aanbevelingen van Goemans (2006).
3	Het toevoegen van meer persoonlijke feedback bij de spelletjes en animaties, omdat dit een effectieve methodiek is voor het bewerkstelligen van veranderingen in determinanten en gedrag (Bandura, 1986; Brug et al., 2003; Mullen, Green & Persinger, 1985; Mullen, Mains & Velez, 1992). Onderdeel van persoonlijke feedback kan zijn het aangeven van zowel de eigen als de maximale puntenscore bij een spel, zodat leerlingen zelf kunnen inschatten hoe zij gepresteerd hebben.
4	Het doel en de uitleg van filmpjes, spelletjes en animaties verduidelijken en/of leerlingen de mogelijkheid bieden om spelletjes te oefenen. Bij de spelletjes wordt éénmalig het doel en de instructie uitgelegd, maar het is verstandig om leerlingen ook tijdens het spel de mogelijkheid te bieden de uitleg na te lezen omdat dit het leereffect vergroot. De meest optimale oplossing is het aanbieden van een oefenversie, maar op dit moment is de haalbaarheid hiervan onduidelijk.
5	Het e-learnprogramma meer richten op korte termijnvoordelen, aangezien deze vaak een sterkere determinant van gedrag zijn dan de lange termijnvoordelen. Voor roken betekent dit bijvoorbeeld dat niet zozeer wordt ingegaan op gezondheidsrisico's als kanker en hart- en vaatziekten, maar dat de nadruk meer gelegd wordt op de verminderde conditie en het vele hoesten.
6	Het toevoegen van de methodiek 'positief bekrachtigen', omdat hier in het e-learnprogramma op dit moment nog weinig gebruik van gemaakt wordt, terwijl de praktijk heeft uitgewezen dat deze strategie effectief is (Brug et al., 2003).
7	Het toevoegen van opdrachten of animaties gericht op implementatie-intenties, aangezien het formeren van implementatie-intenties volgens Brug en collega's (2003) een goede methodiek is om de relatie tussen goede voornemens en gedrag te versterken. In het huidige programma wordt niet ingegaan op dergelijke implementatie-intenties en gezien de significant verhoogde intentiescore op de nameting, lijkt het interessant om hier in het programma meer aandacht aan te besteden.
8	Het benadrukken van de mogelijkheid voor docenten tot feedback over gedrag en cognities van hun klas en interactie met leerlingen door middel van het klassikaal bespreken van de open vragen.
9	Het belang van de uitvoering van de groepsopdrachten meer benadrukken en ook op andere manieren de uitvoering van dit onderdeel van het project proberen te bevorderen. Dit kan onder meer door leerlingen tijdens het programma te vragen om bij de docent een opdracht op te halen en deze thuis voor te bereiden. Op deze manier zijn de groepsopdrachten gekoppeld aan het e-learnprogramma en is de kans dat de docent de opdrachten vergeet kleiner.
10	Het inbouwen van een controlemiddel, zoals een (kennis)toets, zodat feedback wordt verkregen over het leereffect van het programma onder de leerlingen.
11	Het aanbieden van alternatieven voor professor Profitacto, waardoor leerlingen een eigen keuze kunnen maken in de persoon die hen tijdens het programma begeleidt. Hierdoor wordt de kans dat leerlingen de informatie beter opnemen vergroot. Het is daarbij belangrijk om leerlingen te betrekken bij het ontwerpen van alternatieven, aangezien de voorlichting hierdoor meer 'op maat' is (Allott et al., 1999).
12	Leerlingen proberen aan te zetten om met hun ouders in gesprek te gaan over roken en alcohol. Hier zou bijvoorbeeld een groepsopdracht voor ontwikkeld kunnen worden, waarin de leerlingen gevraagd wordt om thuis met hun ouders te praten over roken en/of alcohol. Het lijkt echter wel belangrijk om ouders op een dergelijk gesprek voor te bereiden, aangezien het onderzoek heeft uitgewezen dat ouders vooral bij alcohol een relatief positieve norm hebben ten aanzien van het gebruik door hun kind. Een tekort aan kennis over de gezondheidsrisico's is wellicht één van de oorzaken van deze positieve norm ten aanzien van alcohol. Het lijkt daarom verstandig om ouders voor de start van het project voor te lichten over zowel de gezondheidsrisico's van roken en alcohol, als over de mogelijke rol die zij kunnen spelen ten aanzien van het rook- en drinkgedrag van hun kind. De ouderavond als start van het project 'Op tijd voorbereid' lijkt daarom zeer gepast. Ook heeft dit als voordeel dat de preventiewerker van TACTUS de docent wegwijs kan maken in het e-learnprogramma.

Een eerste kanttekening van het huidige onderzoek is dat niet gevraagd is naar de reden voor het niet afronden van het e-learnprogramma. Het gebruik van de gastlessen was namelijk significant hoger dan het gebruik van het e-learnprogramma. Wellicht dat de technische problemen de oorzaak zijn van het verschil tussen het gebruik van het e-learnprogramma en de gastlessen. Tijdens de nameting gaven namelijk een aantal leerlingen aan dat zij het programma niet hebben kunnen afronden vanwege problemen met de computer. Ook diverse docenten vertelden tijdens de evaluatie dat er vooral in het begin meerdere technische problemen in het programma naar voren kwamen. Daarnaast noemden enkele leerlingen als verbeterpunt van het programma dat het in de toekomst goed moet werken. Het is echter onduidelijk of deze verklaring voor het verschil in gebruik juist is en of er wellicht nog andere redenen zijn die het verschil in gebruik teweeg hebben gebracht.

Een tweede kanttekening van het huidige onderzoek is dat de periode tussen de interventie en nameting niet voor alle respondenten uit de e-learngroep gelijk was. Dit werd veroorzaakt door het feit dat meerdere docenten niet in staat waren om alle leerlingen uit de klas binnen drie weken het e-learnprogramma te laten afronden. De interventieperiode werd daarom met drie weken verlengd. Voor sommige leerlingen betekende dit een tijd van vijf weken tussen interventie en nameting, voor anderen slechts één week. Het is aannemelijk dat de effecten van het e-learnprogramma groter zijn onder de leerlingen die het programma één week voor de nameting hebben afgerond, dan onder de leerlingen die het programma vijf weken voor de nameting hebben afgerond. Wel is getracht om, binnen de mogelijkheden, de tijd tussen interventie en nameting zo constant mogelijk te houden. Om deze reden is de nameting op een aantal basisscholen met één of twee weken uitgesteld, zodat de gemiddelde tijd tussen interventie en nameting zo dicht mogelijk bij de drie weken lag.

9.3 Heeft het e-learnprogramma geleid tot effecten op kennis, determinanten en gedrag?

In het onderzoek is gekeken of het e-learnprogramma effecten op kennis en gedragsdeterminanten als intentie, willingness, attitude, sociale invloed, eigen effectiviteit en prototypes tot gevolg had. De resultaten van het onderzoek hebben laten zien dat het e-learnprogramma een significante verhoging van het kennisniveau van de leerlingen over roken en alcohol tot gevolg had. Hoewel ook onder de leerlingen die geen interventie hebben gevolgd een kennistoename is geconstateerd, was deze toename significant minder groot dan onder de leerlingen die het e-learnprogramma hebben gevolgd. Het e-learnprogramma is echter geen bepalende factor voor overige determinanten ten aanzien van roken en alcohol. Er zijn op de nameting namelijk vrijwel geen verschillen in verandering van gedragsdeterminanten geconstateerd tussen de leerlingen die het e-learnprogramma hebben uitgevoerd en de leerlingen die geen interventie hebben gevolgd. Alleen de sociale steun van beste vrienden om niet te roken nam onder de leerlingen uit de e-learngroep significant meer af dan onder de leerlingen uit de controlegroep. Daarnaast is een aantal ongunstige veranderingen geconstateerd in het waargenomen rook- en drinkgedrag van de directe omgeving van de leerlingen. Het waargenomen aantal alcoholdrinkende beste vrienden is in de periode tussen de voor- en nameting in de e-learngroep significant meer toegenomen dan in de controlegroep. Daarentegen is het aantal rokende en alcoholdrinkende meesters en juffen in de controlegroep sterk toegenomen, terwijl in de e-learngroep een kleine afname te zien is. Deze veranderingen zijn waarschijnlijk niet het directe gevolg van het e-learnprogramma, maar het resultaat van een bewustwordingsproces bij de leerlingen.

Bij de leerlingen uit de e-learngroep heeft zich wel een aantal andere ongunstige veranderingen voorgedaan, zoals een verhoogde intentie en willingness om te gaan of blijven roken c.q. alcohol drinken. Ook is een positievere attitude ten aanzien van roken en alcohol drinken geconstateerd. Hoewel deze veranderingen in het begin enigszins tot verbazing hebben geleid, is al snel duidelijk geworden dat ze niet het gevolg zijn van het e-learnprogramma, omdat de veranderingen ook in de controlegroep zijn gevonden. Een toenemende intentie is echter wel in strijd met de doelen en wensen van preventiewerkers. Toch blijkt deze verandering niet geheel onbekend. Ook Ausems (2003) vond in haar onderzoek een significant positievere attitude ten aanzien van roken onder basisschoolkinderen die een preventieprogramma over dit thema hadden uitgevoerd. Volgens Ausems steunt deze bevinding de Cognitieve Dissonantie Theorie van Festinger (1962), die er vanuit gaat dat een persoon zijn ideeën, meningen en waarden aanpast aan zijn gedrag, om zo tegenstrijdigheden op te heffen. Ook binnen het huidige onderzoek is het mogelijk dat meerdere leerlingen door het invullen van de vragenlijst van de voormeting zich bewust zijn geworden van hun attitude en intentie ten aanzien van roken en alcohol en hun daadwerkelijke gedrag. Wanneer het gedrag van de leerlingen niet in overeenstemming was met hun attitude en/of intentie, dan heeft dit mogelijk geleid tot het aanpassen van één van deze variabelen. Omdat het moeilijk is om gedrag binnen een korte tijd aan te passen, hebben wellicht veel respondenten onbewust gekozen voor een aanpassing van hun attitude, intentie en willingness. Het is echter ook mogelijk dat voorlichting over roken en alcohol in het beginstadium ongunstige resultaten tot gevolg heeft, maar dat een langdurige periode van meerdere preventieve activiteiten wel leidt tot een positieve ommekeer. Ausems (2003) geeft namelijk in haar onderzoek aan dat het vergroten van de hoeveelheid informatie per keer niet de effectiviteit van preventieprogramma's verhoogt, maar het aanbieden van informatie in de vorm van boosters waarschijnlijk wel. Het lijkt zeer interessant om beide verklaringen voor de verhoogde intentie, willingness en attitude ten aanzien van roken en alcohol te onderzoeken in een vervolgstudie.

Naast resultaten op het niveau van gedragsdeterminanten zijn ook resultaten op het niveau van gedrag gemeten. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen directe effecten, zoals het daadwerkelijke rook- en drinkgedrag van de leerlingen, en indirecte effecten, zoals het wel of niet praten met ouders en vrienden over roken en/of alcohol. Uit de resultaten blijkt dat het e-learnprogramma weinig invloed heeft gehad op het rook- en drinkgedrag van de leerlingen. De leerlingen uit de e-learn groep dronken tijdens de nameting vaker alcohol in de maand voorafgaand aan het onderzoek dan tijdens de voormeting, maar deze verandering is ook bij de leerlingen uit de controlegroep geconstateerd. Het e-learnprogramma zal daarom niet de oorzaak zijn van de toegenomen alcoholfrequentie. Ook ten aanzien van de indirecte effecten zijn vrijwel geen verschillen tussen de e-learn groep en controlegroep gevonden. In beide groepen heeft circa 20 procent van de leerlingen in de periode tussen de voor- en nameting met hun ouders en vrienden gesproken over roken en alcohol. Er kan dus voorzichtig geconcludeerd worden dat het e-learnprogramma leerlingen er niet toe zet om met hun directe omgeving te praten over roken en alcohol. De leerlingen die het e-learnprogramma hebben uitgevoerd, hadden zelfs significant minder vaak in de klas gesproken over roken dan de leerlingen die geen interventie hebben gevolgd. Het is niet eenvoudig om hier een passende verklaring voor te vinden. Wellicht hebben de leerlingen na het invullen van de vragenlijst van de voormeting diverse vragen gehad over de thema's roken en alcohol. Deze zijn mogelijk wel door de docenten uit de controlegroep behandeld, omdat de leerlingen geen andere vorm van voorlichting kregen en niet door de docenten uit de e-learn groep, omdat beide thema's nog behandeld zouden worden in het e-learnprogramma. Deze uitspraak kan echter niet door onderzoeksresultaten worden onderbouwd. Het aantal leerlingen met een afspraak om (tot een bepaalde leeftijd) niet te roken of geen alcohol te drinken is in de periode tussen de voor- en nameting is binnen zowel de e-learn groep als controlegroep niet veranderd. Ook zijn geen veranderingen gevonden in de bekendheid van ouders met het rook- en drinkgedrag van de leerlingen. Deze resultaten doen nogmaals vermoeden dat het programma geen aanleiding was voor leerlingen om met hun ouders over roken en alcohol te praten.

Het e-learnprogramma is onder andere ontwikkeld als mogelijke vervanging van de gastlessen. Wordt er alleen gekeken naar effecten van beide interventies op kennis, determinanten en gedrag, dan hebben de gastlessen op dit moment een lichte voorkeur boven het e-learnprogramma. Het kennisniveau van de leerlingen die de gastlessen hebben gevolgd is namelijk significant meer toegenomen dan het kennisniveau van de leerlingen die het e-learnprogramma hebben gevolgd. Ook ten aanzien van indirecte effecten, zoals het praten met ouders en vrienden over roken en alcohol, zijn gunstigere resultaten gevonden voor de leerlingen die de gastlessen hebben gevolgd. Op het eerste moment lijken de gastlessen dus meer indruk te maken op de leerlingen dan het e-learnprogramma. Dit sluit aan bij de mening van enkele docenten, die daarom een voorkeur hebben voor het gebruik van het e-learnprogramma in combinatie met een gastles. Daarentegen kan het verschil in kennistoename tussen de twee onderzoeksgroepen wellicht te wijten zijn aan het feit dat het e-learnprogramma tijdens de pilot nog niet volledig ontwikkeld was. Een aantal belangrijke onderdelen misten waardoor het programma niet op alle kennisvragen een antwoord gaf. Ook zijn de groepsopdrachten in slechts één klas uitgevoerd, met als gevolg dat de leerlingen niet werden blootgesteld aan bepaalde informatie. Het is echter ook mogelijk dat de respondenten de informatie van de gastspreker beter opnamen dan de informatie uit het e-learnprogramma. Volgens Goemans (2006) worden teksten op een beeldscherm namelijk minder goed gelezen dan teksten op papier. Bij websites wordt volgens de auteur vooral op een scannende, vluchtige manier gezocht naar relevante informatie. Wellicht dat de leerlingen die het e-learnprogramma hebben uitgevoerd door deze oppervlakkige manier van lezen belangrijke informatie niet gezien of opgeslagen hebben. Het is erg belangrijk om in de toekomst onderzoek te blijven doen naar de effectiviteit van het programma. Wel is het hierbij noodzakelijk dat het e-learnprogramma volledig uitontwikkeld is, zodat eventuele gevonden effecten niet meer het gevolg kunnen zijn van gebreken in het programma. Ook lijkt het interessant om te kijken naar de manier waarop leerlingen de informatie in het e-learnprogramma lezen. Mocht een dergelijk onderzoek uitwijzen dat leerlingen het programma vluchtig lezen en daardoor minder informatie opslaan, dan is het belangrijk om te kijken naar de mogelijkheden tot een betere kennisoverdracht. Wellicht dat herhaling van informatie in het programma en herhaling van het programma tijdens een schooljaar tot betere resultaten zal leiden.

Wanneer gekeken wordt naar het e-learnprogramma als vervanging van de gastlessen ten aanzien van effecten op gedrag en determinanten, dan zijn vrijwel geen verschillen tussen beide interventies zichtbaar. Alleen de hoeveelheid alcohol die per gelegenheid gedronken wordt, is in de e-learn groep significant meer afgenomen dan in de gastlesgroep. Ook onder de respondenten uit de gastlesgroep werd een verhoogde attitude, intentie en willingness ten aanzien van roken en alcohol gevonden. Hoewel in alle onderzoeksgroepen deze ongunstige effecten gevonden zijn, lijkt het interessant om te kijken naar extra methodieken geschikt voor het in gunstige zin veranderen van gedragsdeterminanten.

Wellicht dat het toevoegen van meer persoonlijke feedback op antwoorden en handelingen van leerlingen een positieve invloed heeft, omdat dit een effectieve methodiek is gebleken voor het veranderen van verschillende determinanten en gedrag (Bandura, 1986; Brug et al., 2003; Mullen et al., 1985; Mullen et al., 1992). Voordat extra methodieken worden toegepast, is het verstandig om onderzoek te doen naar de mogelijkheden van e-learning om de methodieken op een effectieve manier te hanteren. Daarnaast is het niet onbelangrijk om voor ogen te houden dat in het verleden ook bij veel andere preventieprogramma's weinig tot geen effecten op gedrag en determinanten zijn gevonden (Cuijpers, 2005). Deze resultaten lijken zich aan te sluiten bij de opmerking dat een breed samengesteld en samenhangend pakket van maatregelen het meest effectief is (Busch & Planken, 2006; WHO, 2002).

Ten aanzien van het huidige effectonderzoek zijn een aantal kanttekeningen te maken. Allereerst is gekozen voor een niet-gerandomiseerde indeling, aangezien het praktisch onuitvoerbaar was om de leerlingen uit de drie gemeenten willekeurig aan één van de onderzoeksgroepen toe te wijzen. Hoewel dit een bewuste keuze was, is het gebrek aan randomisering één van de belangrijkste beperkingen van het huidige onderzoek. Ondanks de randvoorwaarden van het onderzoek is getracht om een zo goed mogelijk beeld te geven van de werkelijkheid. Tijdens de voormeting werden echter op diverse variabelen verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen geconstateerd. Ter preventie van foutieve conclusies werd daarom op zowel de voor- als nameting gecorrigeerd voor de demografische variabelen leeftijd en woonsituatie. Tevens werd bij de analyses van de nameting gecorrigeerd voor de resultaten van de voormeting. Een andere kanttekening kan worden geplaatst bij de wijze waarop het gedrag is gemeten. In zowel de voor- als de nameting was sprake van zelfgerapporteerd gedrag in plaats van objectief gemeten gedrag. Het is mogelijk dat het daadwerkelijke rook- en drinkgedrag van de respondenten niet overeenkomt met het gedrag dat zij tijdens het onderzoek hebben beschreven. Er is dus een kans aanwezig dat door het zelfgerapporteerde gedrag enige vertekening is opgetreden. Enerzijds is onderrapportage mogelijk, omdat leerlingen wellicht weten dat roken en alcohol drinken niet gezond is en zij daarom hun eigen gedrag aanpassen. Onderrapportage wordt bijvoorbeeld ook veel gezien bij kinderen met overgewicht, die hun voeding moeten beschrijven (Renders, Seidell, van Mechelen & Hirasing, 2004). Wellicht dat leerlingen die wel eens gerookt hebben en leerlingen die relatief veel alcohol drinken hun gedrag onderrapporteren. Anderzijds is overrapportage ook goed denkbaar, aangezien roken en alcohol drinken wellicht stoer gevonden wordt. Dergelijke resultaten zijn ook in een Belgisch onderzoek naar jongeren en seksualiteit gevonden (www.sensoa.be). Het aanbieden van de mogelijkheid 'weet ik niet' bij alle vragen gericht op de gedragsdeterminanten is een derde kanttekening van het huidige onderzoek. Aan de hand van de resultaten van de pretest werd hiertoe bewust besloten, zodat het voor sommige leerlingen eenvoudiger zou worden om de vragenlijst in te vullen. Tijdens het analyseren van de resultaten bleek echter dat op de variabele waargenomen rook- en drinkgedrag van klasgenoten en vrienden relatief veel leerlingen 'weet ik niet' hadden ingevuld. Doordat deze respondenten niet meegenomen konden worden in de analyses, waren de resultaten slechts van toepassing op een klein aantal respondenten. Hierdoor kan het zijn dat er een vertekend beeld van de daadwerkelijke situatie wordt weergegeven. Dit maakt de betrouwbaarheid van de resultaten op deze variabele duidelijk minder. Ook kon de variabele 'modellering vrienden en klasgenoten' niet meegenomen worden in de regressieanalyse, doordat de verklaarde variantie anders slechts van toepassing zou zijn op een klein aantal respondenten. Dit zou een beperking van de betrouwbaarheid van de analyses tot gevolg hebben.

9.4 Kan het rook- en drinkgedrag worden verklaard met het ASE- en Prototype-Willingness model?

In dit onderzoek is nagegaan in hoeverre de gebruikte theorieën in staat zijn om het rook- en drinkgedrag van de leerlingen te voorspellen. De resultaten van de voor- en nameting laten zien dat de intentie en willingness beter te voorspellen zijn dan het daadwerkelijke gedrag. De verklaarde variantie in intentie en willingness ten aanzien van roken en alcohol was over het algemeen tijdens de nameting groter dan tijdens de voormeting. Ook nam in deze periode het aantal significante voorspellers van de intentie en willingness toe. Deze resultaten lijken de Cognitieve Dissonantie Theorie van Festinger (1962) te bevestigen. Waarschijnlijk hebben de leerlingen als gevolg van een bewustwordingsproces hun cognities op elkaar afgestemd, zodat het gedrag en de cognities meer in overeenstemming waren.

Opvallend was dat de attitude ten aanzien van roken en alcohol drinken niet alleen een significante voorspeller was van de intentie, maar in veel gevallen ook van het daadwerkelijke rook- en drinkgedrag en de willingness ten aanzien van roken en alcohol. Tijdens de nameting was de attitude ten aanzien van alcohol de belangrijkste voorspeller van zowel de intentie en willingness ten aanzien van alcohol, als het alcoholgebruik ooit en in de afgelopen 4 weken. Gezien deze belangrijke invloed van attitude op gedrag, intentie en willingness, lijkt het interessant om vervolgonderzoek te doen naar de factoren die de attitude bepalen.

Het Prototype-Willingness model als aanvulling op het ASE-model lijkt in beperkte mate een hogere verklaarde variantie te leveren voor het gedrag en de determinanten ten aanzien van roken en alcohol. Het lijkt interessant om in de toekomst te kijken of ook andere onderzoeken dit ondersteunen.

9.5 Welke vervolgonderzoeken lijken interessant?

Er is al een aantal keren gesproken over mogelijke vervolgonderzoeken. Allereerst lijkt een vervolgonderzoek naar de effectiviteit en waardering van het aangepaste e-learnprogramma noodzakelijk. Het huidige onderzoek heeft geleid tot meerdere aanbevelingen en het lijkt interessant om te kijken wat de gevolgen zijn van de aanpassingen voor de effectiviteit en waardering van het programma. Wel is het belangrijk om het vervolgonderzoek pas te starten wanneer de technische problemen zijn verholpen, de aanpassingen zijn gedaan en het programma volledig uitontwikkeld is. Daarnaast is het interessant om in een dergelijk onderzoek de leerlingen te vragen op welk moment in het programma zij graag een vraag zouden willen stellen, aangezien het huidige onderzoek hier geen inzicht in verschaft. Tevens is het noodzakelijk om dieper in te gaan op de manier waarop leerlingen de informatie in het e-learnprogramma lezen. Ook lijkt het interessant om in het volgende schooljaar te kijken of docenten daadwerkelijk het resultatenoverzicht, dat zij van hun klas krijgen, gebruiken voor het geven van feedback op gedrag en determinanten ten aanzien van roken en alcohol. Aangezien dit onderdeel tijdens de pilot nog niet volledig ontwikkeld was, werd hier geen onderzoek naar gedaan. Tot slot is een vervolgonderzoek naar de ouderavond gewenst, aangezien dit onderdeel van het project 'Op tijd voorbereid' niet is meegenomen bij de pilot en het huidige onderzoek. De evaluatie van de ouderavond dient zowel gericht te zijn op de opbouw en inhoud, als op het effect en de opkomst van de ouderavond.

In het huidige onderzoek is vrijwel geen samenhang gevonden in intentie en gedrag tussen roken en alcohol drinken, terwijl andere onderzoeken deze samenhang wel laten zien. Vervolgonderzoek kan uitwijzen of de leeftijd en consistentie van het rook- en drinkgedrag van de leerlingen bepalend zijn voor de mate van samenhang in intentie en gedrag tussen roken en alcohol drinken.

Vervolgonderzoek naar veranderingen in gedrag en determinanten ten aanzien van roken en alcohol in relatie tot de Cognitieve Dissonantie Theorie van Festinger (1962) is interessant, omdat in het huidige onderzoek binnen alle onderzoeksgroepen een toename in intentie werd waargenomen tussen de voor- en nameting. Toekomstig onderzoek kan uitwijzen of voorlichting leidt tot een bewustwording van tegenstrijdige cognities en gedrag, waardoor leerlingen deze tegenstrijdigheden proberen op te heffen door het aanpassingen van hun cognities.

Daarnaast lijkt het interessant om in vervolgonderzoek te kijken naar de langdurige effecten van het project 'Op tijd voorbereid'. Indien mogelijk lijkt een dergelijk onderzoek het meest interessant wanneer niet alleen gekeken wordt naar de effecten van het project als enige vorm van voorlichting, maar ook naar de effecten van het project als onderdeel van alle preventieve programma's voor het onderwijs. TACTUS ziet het project 'Op tijd voorbereid' namelijk niet als een op zichzelf staand iets, maar als een start van een doorlopende leerlijn, die continueert in het voortgezet onderwijs. Aangezien het project 'De Gezonde School en Genotmiddelen' het uitgangspunt vormde van de ontwikkeling van het project 'Op tijd voorbereid' en dit project onder meer gunstige effecten heeft op het alcoholgebruik onder scholieren op het voortgezet onderwijs (Cuijpers et al., 2002), zijn dergelijke lange termijneffecten wellicht ook aanwezig bij het project 'Op tijd voorbereid'.

Tot slot

Uit het huidige onderzoek kan geconcludeerd worden dat het e-learnprogramma door de leerlingen en docenten positief gewaardeerd wordt en tot een toename in kennis over roken en alcohol leidt. Hoewel op dit moment nog geen effecten gevonden zijn ten aanzien van gedrag en determinanten, is het mogelijk dat deze wel gezien worden wanneer het programma verbeterd wordt met behulp van de aanbevelingen uit het huidige onderzoek en alle onderdelen van het project volledig ontwikkeld en toegepast worden. Het project kan dan een goed alternatief vormen voor de gastlessen.

LITERATUURLIJST

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.
- Arata, C.M., Stafford, J. & Tims, M.S. (2003). High school drinking and its consequences. *Adolescence*, 38 (151), 567-79.
- Arillo-Santillan, E., Lazcano-Ponce, E., Hernandez-Avila, M., Fernandez, E., Allen, B., Valdes, R. & Samet, J. (2005). Associations between individual and contextual factors and smoking in 13.293 Mexican students. *American Journal of Preventive Medicine*, 28(1), 41-51.
- van Assema, P., Pieterse, M., Kok, G., Eriksen, M. & de Vries, H. (1993). The determinants of four cancer-related risk behaviours. *Health Education Research*, 8 (4), 461-472.
- Ausems, E.M.G.T. (2003). *Smoking Prevention, Comparing in-school, tailored out-of-school, and booster interventions*. Proefschrift Universiteit Maastricht.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. New Your, NY: Prentice-Hall.
- Barkin, S.L., Smith, K.S. & DuRant, R.H. (2002). Social skills and attitudes associated with substance use behaviours among young adolescents. *The Journal of Adolescent Health*, 30 (6), 448-454.
- Barton, J., Chassin, L., Presson, C.C. & Sherman, S.J. (1982). Social image factors as motivators of smoking initiation in early and middle adolescence. *Child Development*, 53, 1499-1511.
- Bieleman, B., Biesma, S., Kruize, A. & Snippe, J. (2004). Monitor alcoholverstrekkung jongeren 2003: naleving leeftijdsgrenzen 16 en 18 jaar: metingen 1999, 2001 en 2003. Groningen: Intraval.
- Bijl, R.V., van Zessen, G., & Ravelli, A. (1997). Psychiatrische comorbiditeit onder volwassenen in Nederland: het NEMESIS onderzoek. II. Prevalentie van psychiatrische stoornissen. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 141, 2453 – 2460.
- Bonomo, Y., Coffey, C., Wolfe, R., Lynskey, M., Bowes, G. & Patton, G. (2001). Adverse outcomes of alcohol use in adolescents. *Addiction*, 96 (10), 1485-1496.
- Botvin, G.J., Baker, E., Filazolla, A.D. & Botvin, E.M. (1990). A cognitive-behavioral approach to substance abuse prevention: One-year follow-up. *Addictive Behaviors*, 15, 47-63.
- Breslau, N., Fenn, N. & Peterson, E.L. (1993). Early smoking initiation and nicotine dependence in a cohort of young adults. *Drug and alcohol dependence*, 33 (2), 129-137.
- Brown, B.B. & Lohr, M.J. (1987). Peer-group affiliation and adolescent self-esteem: an integration of ego-identity and symbolic-interaction theories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (1), 47-55.
- Brown, S.A. & Tapert, S.F. (2004). Adolescence and the trajectory of alcohol use: basic to clinical studies. *Annals of the New York Academy of Science*, 1021, 234-244.
- Brown, S.A., Tapert, S.F., Granholm, E. & Delis, D.C. (2000). Neurocognitive functioning of adolescents: effects of protracted alcohol use. *Alcoholism, clinical and experimental research*, 24 (2), 164-171.
- Brug, J., Schaalma, H., Kok, G., Meertens, R.M. & van der Molen, H.T. (2003). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering. Een planmatige aanpak*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.

- Buijs, G. & Busch, M.C.M. (2005a). Wat wordt er met preventie op school beoogd? In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid. Bilthoven: RIVM, <<http://www.nationaalkompas.nl>> Preventie\ In verschillende settings\ School, 26 september 2005. Nationaal Kompas Volksgezondheid, versie 3.6, 28 juni 2006 © RIVM, Bilthoven.
- Buijs, G. & Busch, M.C.M. (2005b). Wie doet wat? In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid. Bilthoven: RIVM, <<http://www.nationaalkompas.nl>> Preventie\ In verschillende settings\ School, 24 september 2005. Nationaal Kompas Volksgezondheid, versie 3.6, 28 juni 2006 © RIVM, Bilthoven.
- Buijs, G. & Busch, M.C.M. (2005c). Wat zijn de effecten? In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid. Bilthoven: RIVM, <http://www.nationaalkompas.nl> Preventie \ In verschillende settings\ School, 24 september 2005. Nationaal Kompas Volksgezondheid, versie 3.4, 15 december 2005 © RIVM, Bilthoven.
- Busch, M.C.M. & Planken, M.J.E. (2006). Wat is het doel van alcoholpreventie en welke methoden worden gebruikt? In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid. Bilthoven: RIVM, <<http://www.nationaalkompas.nl>> Preventie\ Gericht op gezondheidsdeterminanten\ Preventie gericht op leefstijl\ Alcohol, 20 juni 2006. Nationaal Kompas Volksgezondheid, versie 3.6, 28 juni 2006 © RIVM, Bilthoven.
- CBS. (2005). ICT en mediagebruik naar persoons- en huishoudkenmerken. www.cbs.nl. Centraal Bureau voor de Statistiek Voorburg/Heerlen.
- CBS. (2006). Begrippen: a. www.cbs.nl. Centraal Bureau voor de Statistiek Voorburg/Heerlen.
- CBS Doodsoorzakenstatistiek. (2005). Gegevens omtrent de doodsoorzaken van alle in Nederlandse bevolkingsregisters ingeschreven overledenen. www.cbs.nl. Centraal Bureau voor de Statistiek Voorburg/Heerlen.
- Chassin, L., Presson, C.C., Sherman, S.J., Corty, E. & Olshavsky, R.W. (1981). Self-images and cigarette smoking in adolescence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 7, 670-676.
- Chassin, L., Presson, C.C., Sherman, S.J. & Margolis, S. (1988). The social image of smokeless tobacco use in three different types of teenagers. *Addictive Behaviors*, 13, 107-112.
- Chassin, L., Tetzloff, C. & Hershey, M. (1985). Self-image and social image factors in adolescent alcohol use. *Journal of Studies on Alcohol*, 46 (1), 39-47.
- Conrad, K.M., Flay, B.R. & Hill, D. (1992). Why children start smoking cigarettes: predictors of onset. *British Journal of Addiction*, 87 (12), 1711-124.
- Cooper, W.H. & Kohn, P.M. (1989). The social image of the young female smoker. *British Journal of addiction*, 84, 935-941.
- Crone, M.R., Reijneveld, S.A., Willemsen, M.C., van Leerdam, F.J.M., Spruijt, R.D. & Hira Sing, R.A. (2003). Prevention of smoking in adolescents with lower education: a school based intervention study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57 (9), 675-680.
- Cuijpers, P. (2005) Zin en onzin van verslavingspreventie. Betekenis voor de praktijk. *Verslaving*, 2, 3-16.
- Cuijpers, P., Jonkers, R., de Weerd, I. & de Jong, A. (2002). The effects of drug abuse prevention at school: the 'Healthy School and Drugs' project. *Addiction*, 97 (1), 67-73.
- Danaher, B.G., McKay, H.G. & Seeley, J.R. (2005). The information architecture of behavior change websites. *Journal of Medical Internet Research*, 18; 7 (2): e12.
- van Diest, H. (2005). Factsheet: De Gezonde School en Genotmiddelen. Trimbos-instituut, Utrecht.

- Dijkstra, M., Mesters, I., de Vries, H., van Breukelen, G. & Parcel, G.S. (1999). Effectiveness of a social influence approach and boosters to smoking prevention. *Health Education Research*, 14 (6), 791-802.
- Doll, R. (1986). Tobacco: an overview of health effects. IARC Scientific Publications (74), 11-22.
- Doll, R., Peto, R., Wheatly, K., Gray, R. & Sutherland, I. (1994). Mortality in relation to smoking: 40 years observations on male British doctors. *BMJ*, 309: 901-911.
- Donaldson, S.I., Sussman, S., Mackinnon, D.P., Severson, H.H., Glynn, T., Murray, D.M. & Stone, E.J. (1996). Drug abuse prevention programming; Do we know what contents works? *American Behavioral Scientist*, 39, 868 – 883.
- Dobbs, K. (2002). The State of Online Learning – What the Online World Needs Now: Quality. In: Rosset, A. (2002). *The ASTD E-learning Handbook*. New-York: McGraw-Hill, 357-364.
- EIAA. (2005). *Media Consumption Study. Youth Online Results*. Londen: EIAA.
- Ellickson, P.L., Tucker, J.S. & Klein, D.J. (2001). High-risk behaviours associated with early smoking: results from a 5-year follow-up. *The Journal of adolescent health*, 28 (6), 465-473.
- Ellickson, P.L., Tucker, J.S. & Klein, D.J. (2003). Ten-year prospective study of public health problems associated with early drinking. *Pediatrics*, 111 (5 Pt 1), 949-955.
- Engels, R.C. & Knibbe, R.A. (2000a). Alcohol use and intimate relationships in adolescence: when love comes to town. *Addictive Behaviors*, 25 (3), 435-439.
- Engels, R.C. & Knibbe, R.A. (2000b). Young people's alcohol consumption from a European perspective: risks and benefits. *European Journal of clinical nutrition*, 54 (1), 52-55.
- Engels, R.C., Knibbe, R.A. & Drop, M.J. (1999). Predictability of smoking in adolescence: between optimism and pessimism. *Addiction*, 94 (1), 115-124.
- Engels, R.C., Wiers, R., Lemmers, L. & Overbeek, G.J. (2005). Drinking motives, alcohol expectancies, self-efficacy, and drinking patterns. *Journal of Drug Education*, 35 (2), 147-166.
- Eurydice. (2004). *Key Data on Information and Communication Technology in Schools in Europe*. Brussels: Eurydice.
- www.elearning.nl.
- Festinger, L. (1962). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Fielding, J.E. (1994). Preventing colon cancer: yet another reason not to smoke. *Journal of the National Cancer Institute*, 86 (3), 162-164.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behaviour: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Gerrard, M., Gibbons, F.X., Stock, M.L., Vande Lune, L.S. & Cleveland, M.J. (2005). Images of smokers and willingness to smoke among African American pre-adolescents: an application of the Prototype-Willingness model of adolescent health risk behaviour to smoking initiation. *Journal of Pediatric Psychology*, 30 (4), 305-318.
- Geursen, E. & Plemp, J. (2005). *Jongeren en informatie in Europees perspectief*. Amsterdam : CJP.
- Gezondheidsraad. (2003). Volksgezondheidsschade door passief roken. Den Haag: Gezondheidsraad, publicatienummer 2003/21.

- Gibbons, F.X. & Gerrard, M. (1995). Predicting Young Adults' Health Risk Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (3), 505-517.
- Giovannucci, E., Colditz, G.A., Stampfer, M.J., Hunter, D., Rosner, B.A., Willett, W.C. & Speizer, F.E. (1994a). A prospective study of cigarette smoking and risk of colorectal adenoma and colorectal cancer in U.S. women. *Journal of the National Cancer Institute*, 86 (3), 192-199.
- Giovannucci, E., Rimm, E.B., Stampfer, M.J., Colditz, G.A., Ascherio, A., Kearney, J. & Willett, W.C. (1994b). A prospective study of cigarette smoking and risk of colorectal adenoma and colorectal cancer in U.S. men. *Journal of the National Cancer Institute*, 86 (3), 183-191.
- Goemans, S. (2006). E-learning over genotmiddelen. Unpublished manuscript. Trimbos-instituut, Utrecht.
- Goossens, F. (2006). Website 'de gezonde school en genotmiddelen' <www.dgsg.nl>. Trimbos-instituut, Utrecht.
- Gorman, D.M. (1995). The effectiveness of DARE and other drug use prevention programs. *American Journal of Public Health*, 85, 873-874.
- Grube, J.W., McGree, S., Morgan, M. (1986). Beliefs related to cigarette smoking among Irish college students. *The International Journal of the Addictions*, 21 (6), 701-706.
- Gruber, E., DiClemente, R.J., Anderson, M.M. & Lodico, M. (1996). Early drinking onset and its association with alcohol use and problem behaviour in late adolescence. *Preventive Medicine*, 25 (3), 293-300.
- Halpern-Felsher, B.L., Biehl, M., Kropp, R.Y. & Rubinstein, M.L. (2004). Perceived risks and benefits of smoking: differences among adolescents with different smoking experiences and intentions. *Preventive Medicine*, 39 (3), 559-567.
- Hansen, W. (1992). School-based substance abuse prevention: A review of the state of the art in curriculum, 1980-1990. *Health Education Research*, 7, 403-430.
- van Harreveld, F., van der Pligt, J., de Vries, N.K. & Andreas, S. (2000). The structure of attitudes: attribute importance, accessibility and judgment. *The British Journal of Social Psychology*, 39 (3), 363-380.
- Hibell, B., Andersson, B., Bjarnason, T., Ahlström, S., Balakireva, O., Kokkevi, A., Morgan, M. (2004). The ESPAD Report 2003; Alcohol and Other Drug Use Among Students in 35 European Countries. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN) and the Pompidou Group at the Council of Europe.
- Hoeymans, N., Hoogenveen, R.T. & Poos, M.J.J.C. (2006). Wat is de bijdrage van risicofactoren? In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid. Bilthoven: RIVM, <<http://www.nationaalkompas.nl>> Gezondheid en ziekte\ Sterfte, levensverwachting en DALY's\ Ziektelast in DALY's, 27 juni 2006. Nationaal Kompas Volksgezondheid, versie 3.6, 28 juni 2006 © RIVM, Bilthoven.
- Hoeymans, N. & Poos, M.J.J.C. (2006). Wat is de ziektelast en hoe wordt deze berekend? In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid. Bilthoven: RIVM, <<http://www.nationaalkompas.nl>> Gezondheid en ziekte\ Sterfte, levensverwachting en DALY's\ Ziektelast in DALY's, 19 juni 2006. Nationaal Kompas Volksgezondheid, versie 3.6, 28 juni 2006 © RIVM, Bilthoven.
- Janssen, S. (2006a). Een procesevaluatie van het e-learning programma 'Op tijd voorbereid' onder docenten van groep 8 van de basisscholen in Borne. Unpublished manuscript. Universiteit Twente en TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg, Enschede.
- Janssen, K. (2006b). De Rookvrije School. STIVORO voor een rookvrije toekomst. www.stivoro.nl/rvschool.html.

Kessler, R.C., Nelson, C.B., McGonagle, K.A., Edlund, M.J., Frank, R.G. & Leaf, P.J. (1996). The epidemiology of co-occurring addictive and mental disorders: implications for prevention and service utilization. *The American Journal of Orthopsychiatry*; 66 (1), 17-31.

Knol, K., Hilvering, C., Wagener, D.J.T. & Willemsen, M.C. (red.) (2005). Tabaksgebruik: gevolgen en bestrijding. Utrecht: Lemma BV.

Koolhaas, C. & Willemsen, M. (2005). Jongeren en de sociale druk om (niet) te roken. Veranderingen tussen 1998 en 2005. Den Haag. STIVORO-voor een rookvrije toekomst.

Koppes, L., Twisk, J., Snel, J., van Mechelen, W. & Kemper, H. (2000). Blood cholesterol levels of 32-year-old alcohol consumers are better than of nonconsumers. *Pharmacology, Biochemistry, and Behavior*; 66(1): 163-167.

van Laar, M. (2005). Wat zijn de mogelijke gezondheidsgevolgen van alcoholgebruik? In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid. Bilthoven: RIVM, <<http://www.nationaalkompas.nl>> Gezondheidsdeterminanten\ Leefstijl\ Alcoholgebruik, 13 juni 2005. Nationaal Kompas Volksgezondheid, versie 3.6, 28 juni 2006 © RIVM, Bilthoven.

Lemmers, L. (2000). Alcoholmisbruik door jeugdigen. In: Keijsers JFEM, Vaandrager L (red). Gezond Leven. Stand van zaken en voorstel voor programmering. Den Haag/Woerden: Zorg Onderzoek Nederland/NIGZ; Hoofdstuk 1: blz. 39-54.

Leventhal, H. & Cleary, P.D. (1980). The smoking problem: A review of the research and theory in behavioural risk modification. *Psychological Bulletin*, 88, 370-405.

Linden, G. (2006). E-mailen en chatten populairste internetactiviteiten. Webmagazine: 6 maart 2006. www.cbs.nl.

McLaughlin, J.K., Hrubec, Z., Blot, W.J. & Fraumeni, J.F. (1995). Smoking and cancer mortality among U.S. veterans: a 26-year follow-up. *International journal of cancer*, 60 (2), 190-193.

Molleman, G., Peters, L., Hommels, L. & Ploeg, M. (2003). *Preventie Effectmanagement Instrument Preffi 2.0 Scoreboek*. Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie (NIGZ), Woerden.

Monshouwer, K., van Dorsselaer, S., Gorter, A., Verdurmen, J. & Vollebergh, W. (2004). Jeugd en riskant gedrag. Kerngegevens uit het Peilstationsonderzoek 2003. Utrecht: Trimbos-instituut.

Mosbach, P. & Leventhal, H. (1988). Peer group identification and smoking: implications for intervention. *Journal of Abnormal Psychology*, 97 (2), 238-245.

Moskowitz, J. (1989). The primary prevention of alcohol problems: A critical review of the research literature. *Journal of Studies on Alcohol*, 50, 54-87.

Mulder, I., Tijhuis, M., Smit, H.A. & Kromhout, D. (2001). Smoking cessation and quality of life: the effect of amount of smoking and time since quitting. *Preventive Medicine*, 33 (6), 653-660.

Mullen, P.D., Green, L.W. & Persinger, G.S. (1985). Clinical trials of patient education for chronic conditions: A comparative meta-analysis of intervention types. *Preventive Medicine*, 14 (6), 753-781.

Mullen, P.D., Mains, D.A. & Velez, R. (1992). A meta-analysis of controlled trials of cardiac patient education. *Patient Education and Counseling*, 19 (2), 143-162.

NIAAA. (2000). Measuring the health Risks and benefits of Alcohol. 10th Special report to the US Congress on Alcohol and Health, 2000. <www.niaaa.nih.gov>.

de Nooijer, J., Oenema, A., Klok, G., Brug, H., de Vries, H. & de Vries, N. (2005). Bevordering van gezond gedrag via internet, nu en in de toekomst. Optima Grafische Communicatie, Rotterdam.

- van Oers, J.A.M. (2002). Gezondheid op koers? Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2002. RIVM rapportnummer 270551001. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Oesterle, S., Hill, K.G., Hawkins, J.D., Guo, J., Catalano, R.F. & Abbott, R.D. (2004). Adolescent heavy episodic drinking trajectories and health in young adulthood. *Journal of studies on alcohol*, 65 (2), 204-212.
- Oostveen, T., Knibbe, R., de Vries, H. (1996). Social influences on young adults' alcohol consumption: norms, modelling, pressure, socializing, and conformity. *Addictive Behaviors*, 21 (2), 187-197.
- Padmore, M., Hall, L., Hogg, B. & Paley, G. (2006). Reviewing the potential of virtual learning environments in schools. *Edutainment 2006*, 203-212.
- Paulussen, T.H. (2002). Voeren scholen een gezondheidsbeleid? In: Jansen J, Schuit AJ, Lucht F van der (red.). *Tijd voor gezond gedrag. Bevordering van gezond gedrag bij specifieke groepen*. RIVM-rapportnr. 270555 004. Houten: Bohn Stafleu van Loghum; 134-141.
- Perry, C.L. & Kelder, S.H. (1992). Models of effective prevention. *Journal of Adolescent Health*, 13, 355-363.
- Peters, L. & Lemmers, L. (1999). Alcoholpreventie onder jongeren: een inventarisatie van interventies en hun effecten. Woerden: NIGZ.
- Pierce, J.P. & Gilpin, E. (1996). How long will today's new adolescent smoker be addicted to cigarettes? *American Journal of Public Health*, 86 (2), 253-256.
- Pols, gezondheid en arbeid. (2003). Permanent Onderzoek Leefsituatie, gezondheid en arbeid (CBS).
- Poppelier, A., van de Wiel, A. & van de Mheen, D. (2002). Overdaad schaadt: een inventarisatie van de lichamelijke gevolgen van sociaal geaccepteerd alcoholgebruik en bingedrinken. Rotterdam: IVO.
- Prochaska, J.O. & DiClemente, C.C. (1983). Stages and processes of self-change of smoking: toward an integrative model of change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51 (3), 390-395.
- Prochaska, J.O., DiClemente, C.C. & Norcross, J.C. (1992). In search of how people change. Applications to addictive behaviors. *The American Psychologist* 47 (9), 1102-1114.
- Public Health Service. (1964). *Smoking and health*. Report of the advisory committee to the Surgeon General of the Public Health Service. (PHA Publication, 1103): US Department of Health, Education, and Welfare, Public Health Service.
- Renders, C.M., Seidell, J.C., van Mechelen, W. & Hirasings, R.A. (2004). *Overweight and obesity in children and adolescents and preventative measures*. Nederlands tijdschrift voor geneeskunde, 148 (42), 2066-2070.
- ResCon, research & consultancy. (1999). De gezonde school en genotmiddelen 1995-1998. Eindevaluatie. Haarlem: ResCon.
- Ruitenbergh, A., Ott, A., van Swieten, J.C., Hofman, A. & Breteler, M.M. (2001). Incidence of dementia: does gender make a difference? *Neurobiology of Aging*, 22 (4), 575-580.
- de Ruiter, S. (2006). Het schoolSlag-aanbod landelijk 2006-2007. Overzicht landelijke onderwijsprojecten en lesmaterialen over gezondheid. NIGZ, Woerden & GGD Zuidelijk Zuid Limburg, Maastricht.
- Sierksma, A. (2003). *Moderate alcohol consumption and vascular health*. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Sikkema, P. (2005). *Jongeren 2005. Het speelveld verandert*. Amsterdam: Qrius.
- Silvers, J.M., Tokunaga, S., Berry, R.B., White, A.M. & Matthews, D.B. (2003). Impairments in spatial learning and memory: ethanol, allopregnanolone, and the hippocampus. *Brain research. Brain Research Reviews*, 43 (3), 275-284.

- Single, E., Ashley, M., Bondy, S., Rankin, J. & Rehm, J. (1999). Evidence regarding the level of alcohol consumption considered to be low-risk for men and women. Canberra: NHMRC.
- Slovic, P. (2001). The risk game. *Journal of hazardous materials*, 86 (1-3), 17-24.
- Spijkerman, R. (2005). *An image to die for. Prototypes of smoking and drinking peers and adolescents' substance use*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen.
- Standridge, J.B., Zijlstra, R.G. & Adams, S.M. (2004). Alcohol consumption: an overview of benefits and risks. *Southern Medical Journal* 97 (7), 664-672.
- STIVORO – rookvrij. (2004). Concept vragenlijst van het onderzoek Roken Jeugd 2004.
- STIVORO – rookvrij. (2006a). Roken, de harde feiten: Volwassenen 2005. Den Haag: STIVORO – voor een rookvrije toekomst.
- STIVORO – rookvrij. (2006b). Roken, de harde feiten: Jeugd 2005. Den Haag: STIVORO – voor een rookvrije toekomst.
- Sussman, S., Dent, C.W., Stacy, A.W., Burciaga, C., Raynor, A., Turner, G.E., Charlin, V., Craig, S., Hansen, W.B., Burton, D., et al. (1990). Peer-group association and adolescent tobacco use. *Journal of Abnormal Psychology*, 99 (4), 349-352.
- Sutherland, I. & Willner, P. (1998). Patterns of alcohol, cigarette and illicit drug use in English adolescents. *Addiction*, 93(8), 1199-1208.
- Tapert, S.F., Cheung, E.H., Brown, G.G., Frank, L.R., Paulus, M.P., Schweinsburg, A.D., Meloy, M.J. & Brown, S.A. (2003). Neural response to alcohol stimuli in adolescents with alcohol use disorder. *Archives of General Psychiatry*, 60 (7), 727-735.
- Tapert, S.F., Brown, G.G., Baratta, M.V. & Brown, S.A. (2004). fMRI BOLD response to alcohol stimuli in alcohol dependent young women. *Addictive Behaviors*, 29 (1), 33-50.
- TNS NIPO. (2004). Continu onderzoek rookgewoonten 2003-IV. Amsterdam: TNS NIPO
- Sensoa. (2005). *Feiten en cijfers: jongeren en seksualiteit*. Factsheet juli 2005
http://www.sensoa.be/pdf/feiten_en_cijfers/jongeren_en_seksualiteit_2005.pdf
- Tobler, N.S., Roona, M.R., Ochshorn, P., Marshall, D.G., Streke, A.V. & Stackpole, K.M. (2000). School-based adolescent drug prevention programs: 1998 Meta-analysis. *Journal of Primary Prevention*, 20, 275 – 336.
- Trimbos-instituut. (2003). Peilstations-onderzoek 2003. Vragenlijst Basis Onderwijs.
- Trimbos-instituut. (2004). Internet: www.trimbos.nl (2004-02-16). Utrecht.
- U.S. Department of Health and Human Services. (1994). *Preventing Tobacco use among young people: a report of the Surgeon General*. Washington DC: U.S. Government Printing Office.
- U.S. Department of Health and Human Services. (2000). *Healthy People 2010: understanding and improving your health*. 2nd ed. Washington, DD: U.S. Government Printing Office.
- van der Vorst, H. & Spijkerman, R. (2006). Jongeren en alcohol. Niet zeuren, en vooral zelf niet te veel drinken. *Trouw* (www.trouw.nl/deverdieping/podium/article377823.ece datum: 25-07-2006).
- de Vries, H. (1989). Smoking prevention in Dutch adolescents. Proefschrift Universiteit Maastricht.
- de Vries, H. (1995). Socio-economic differences in smoking: Dutch adolescents' beliefs and behaviour. *Social science and medicine*, 41 (3), 419-424.

de Vries, H. & Backbier, E. (1994). Self-efficacy as an important determinant of quitting among smoking pregnant women: The ϕ -pattern. *Preventive Medicine*, 23, 167-174.

de Vries, H., Backbier, E., Kok, G. & Dijkstra, M. (1995). The Impact of Social Influences in the Context of Attitude, Self-Efficacy, Intention, and Previous Behavior as Predictors of Smoking Onset. *Journal of Applied Social Psychology*, 25 (3), 237-257.

de Vries, H., Dijkstra, M. & Kuhlman, P. (1988). Self-efficacy: The third factor besides attitude and subjective norm as a predictor of behavioral intentions. *Health Education Research*, 3, 273-282.

VWS, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2003). Langer gezond leven: ook een kwestie van gezond gedrag. Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2003-2004, bijlage bij kamerstuk 22894 nr. 20. Den Haag: Sdu Uitgevers.

VWS, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2005). Beleidsbrief Alcohol en jongeren. Den Haag: VWS.

Warner, L.A. & White, H.R. (2003). Longitudinal effects of age at onset and first drinking situations on problem drinking. *Substance use and misuse*, 38 (14), 1983-2016.

Webb, J.A., Getz, J.G., Baer, P.E. & McKelvey, R.S. (1999). Intentions to use alcohol among fifth and sixth graders: the roles of social and stress/coping motives. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 69 (4), 541-547.

White, A.M. & Swartzwelder, H.S. (2004). Hippocampal function during adolescence: a unique target of ethanol effects. *Annals of the New York Academy Science*, 1021, 206-220.

White, D. & Pitts, M. (1998). Educating young people about drugs: A systematic review. *Addiction*, 93, 1475 – 1487.

Willemsen, M.C. (2002). Tabaksgebruik onder jongeren: mogelijkheden en onmogelijkheden voor het beleid. In: Jansen J, Schuit AJ, Lucht F van der (red.). *Tijd voor gezond gedrag. Bevordering van gezond gedrag bij specifieke groepen*. RIVM-rapportnr. 270555 004. Houten: Bohn Stafleu van Loghum; 119-124.

Willemsen, M.C. (2004). Wat zijn de mogelijke oorzaken van roken? In: *Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*. Bilthoven: RIVM, <<http://www.nationaalkompas.nl>> Gezondheidsdeterminanten\ Leefstijl\ Roken, 17 februari 2004. Nationaal Kompas Volksgezondheid, versie 3.7, 14 september 2006 © RIVM, Bilthoven.

World Health Organisation (WHO) Regional Office for Europe. (2002). *The European Report on Tobacco Control Policy. Review of implementation of the Third VWS, Action Plan for a Tobacco-free Europe 1997-2001*. Warschau: WHO.

Zajonc, R.B. (1984). On the primacy of affect. *American Psychologist*, 39 (2), 117-23.

BIJLAGEN

Bijlage 1	Nieuwsbrief februari 2006 “Pilot: Op tijd voorbereid”
Bijlage 2	Nieuwsbrief april 2006 “Werken met: Op tijd voorbereid”
Bijlage 3	Nieuwsbrief juni 2006 “Einde pilot: Op tijd voorbereid”
Bijlage 4	Voorbeeld van het resultatenoverzicht voor iedere klas
Bijlage 5	Vragenlijst voormeting
Bijlage 6	Vragenlijst procesevaluatie onder leerlingen
Bijlage 7	Vragenlijst nameting e-learn groep
Bijlage 8	Vragenlijst nameting gastlesgroep
Bijlage 9	Vragenlijst nameting controlegroep

Pilot: *Op tijd voorbereid*

Nieuwsbrief basisscholen feb. 2006

TACTUS, Programma Onderwijs

Vanuit preventie oogpunt is het belangrijk al vroeg de basis te leggen voor bewust en verstandig keuzegedrag rondom genotmiddelen. Het Programma Onderwijs van TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg, houdt zich bezig met genotmiddelenpreventie in het onderwijs.

Binnen het voortgezet onderwijs werkt TACTUS al jaren met een goed onderbouwd en effectief programma. Leerlingen, ouders en docenten worden op veelzijdige wijze betrokken bij genotmiddelenpreventie op basis van het preventieproject van het Trimbos-instituut: *De Gezonde School en Genotmiddelen*. Dit is speciaal ontwikkeld voor het basis- en voortgezet (speciaal) onderwijs.

TACTUS heeft het initiatief genomen tot het ontwikkelen van een breed preventieprogramma voor het basisonderwijs.

Met deze nieuwsbrief informeert TACTUS u over de nieuwe digitale interventie *Op tijd voorbereid*, de pilot in gemeente Borne en het daaraan gekoppelde onderzoek. Bij *Op tijd voorbereid* wordt gebruik gemaakt van e-learning. Dit is een manier van leren, waarbij leerlingen achter de computer een lesprogramma volgen. Het programma richt zich in eerste instantie op de thema's roken en alcohol. In schooljaar 2006-2007 zal de interventie volledig inzetbaar zijn.

Meer informatie over TACTUS kunt u vinden op de website www.tactus.nl.

Het project *Op tijd voorbereid*

Steeds meer basisscholen kiezen ervoor om aandacht te besteden aan genotmiddelenpreventie. *Op tijd voorbereid* is ontwikkeld om aan de vraag van basisscholen in Twente en de Stedendriehoek tegemoet te kunnen komen.

Als uitgangspunt voor *Op tijd voorbereid* zijn de doelstellingen van *De Gezonde School en Genotmiddelen* gebruikt:

- Voorkomen dat leerlingen van de basisschool tabak en drugs gaan gebruiken.
- Uitstellen van het moment waarop leerlingen van de basisschool voor het eerst alcohol gaan gebruiken.

Deze doelen zijn gespecificeerd in doelen op het gebied van gedragsdeterminanten zoals kennis, houding en sociale invloed.

Het project bestaat uit:

- klassikale introductie
- e-learnprogramma
- groepsopdrachten
- ouderavond

Klassikale introductie

TACTUS verstuurt een aankondiging naar de school waarmee op ludieke wijze de aandacht van de groep wordt gevraagd voor het project. Dit is de klassikale start van het project.

E-learnprogramma

De docent logt in op www.optijdvoorbereid.nl. Hier kan hij aangeven welke thema's hij met de groep gaat behandelen. De leerlingen loggen daarna in en kunnen aan de slag met de opdrachten binnen de thema's roken en alcohol. (In een later stadium wordt het thema cannabis als optie toegevoegd). Tijdens het e-learnprogramma worden de leerlingen ondersteund door de digitale professor *Profitacto*. Wanneer alle leerlingen het e-learnprogramma hebben afgerond, krijgt de docent een resultatenoverzicht van zijn groep.

Groepsopdrachten

De docent heeft de keuze uit een aantal groepsopdrachten. De computer geeft hierbij advies op basis van de gemiddelde resultaten van de groep. De uitvoering van de groepsopdrachten vindt klassikaal plaats nadat alle leerlingen het e-learnprogramma gevolgd hebben. De opdrachten richten zich onder andere op het omgaan met sociale druk en het leren 'Nee' zeggen. De sociale omgeving speelt immers een belangrijke rol bij het keuzegedrag van jongeren rondom genotmiddelen.

Ouderavond

Ouders hebben een belangrijke opvoedkundige taak in het verantwoord omgaan met genotmiddelen ten opzichte van hun kinderen. Ouders worden daarom betrokken bij het project door middel van een informatieavond. TACTUS kan de ouderavond inhoudelijk geheel of gedeeltelijk verzorgen. Ook kan gekozen worden voor een ouderavond waarbij de leerlingen hun inbreng hebben. Aan de hand van één van de groepsopdrachten kan deze inbreng worden voorbereid.

Gebruik maken van e-learning

Leren met behulp van de computer geeft de les een verdieping omdat optimaal gebruik kan worden gemaakt van visuele aspecten. Voordeel ten opzichte van gastlessen is dat de docent zelf het leermoment voor zijn leerlingen kan uitkiezen, waardoor hij met het onderwerp goed kan aansluiten bij de actualiteit binnen de school of de groep. TACTUS is met dit programma in staat leerlingen en scholen breed te informeren over roken en alcohol zodat

de leerlingen goed en op tijd voorbereid zijn op de risico's. Belangrijk voordeel is dat veel scholen mee kunnen doen.

**Op tijd
voorbereid**

Pilot in Borne

Het e-learnprogramma is nog volop in ontwikkeling. In het schooljaar 2005-2006 gaan scholen in Borne als eerste het programma testen. Deze testen vinden plaats in april en hebben alleen betrekking op dat wat de leerling ziet. Vanaf mei zal ook het docentengedeelte worden getest.

In diezelfde periode wordt gewerkt aan het resultatenoverzicht. De resultaten van de groep kunnen naast landelijke cijfers worden gelegd.

De ouderavonden worden in dit schooljaar nog niet aan het project gekoppeld.

Door mee te werken aan de pilot en het daaraan gekoppelde onderzoek loopt u als gemeente en basisscholen voorop met het gebruik van e-learning bij genotmiddelenpreventie. Dit vraagt van de scholen wel enige inzet. TACTUS is dan ook blij met de afspraken die zij met de basisscholen en gemeente Borne heeft kunnen maken.

Onderzoek Universiteit Twente

Aan de ontwikkeling van het e-learnprogramma is een onderzoek van de Universiteit Twente gekoppeld. Door het onderzoek wordt de effectiviteit van het programma wetenschappelijk gemeten en worden keuzes bij de ontwikkeling goed onderbouwd.

Voor het uitvoeren van het onderzoek is medewerking gevraagd van drie gemeenten. Dat zijn de gemeenten Borne, Rijssen en Losser. Scholen uit deze drie gemeenten worden benaderd om mee te werken aan het onderzoek. Het betreft een voor- en nameting op negen scholen. Elk bestaande uit dezelfde vragenlijst voor de leerlingen waar zij ongeveer een half uur over doen.

Deze metingen worden gedaan in de periode maart t/m mei. Concrete afspraken worden binnenkort met de basisscholen gemaakt. De medewerking aan het onderzoek van de basisscholen en gemeenten in Borne, Rijssen en Losser wordt zeer

op prijs gesteld. Door deze samenwerking kunnen we een goed product ontwikkelen.

Borne

In Borne wordt de pilot van het project *Op tijd voorbereid* gehouden. Hier wordt het effect van het e-learnprogramma gemeten. In deze gemeente zal circa twee weken voor de start van het e-learnprogramma de voormeting plaatsvinden. Ongeveer twee weken na de afronding van het e-learnprogramma zal de nameting volgen.

Rijssen

In Rijssen wordt gekeken naar het effect van gastlessen over roken en alcohol. Deze gastlessen worden verzorgd door een preventiewerker van TACTUS.

De voormeting zal ook in Rijssen ongeveer twee weken voor de gastlessen plaatsvinden. Circa twee weken nadat alle gastlessen zijn uitgevoerd, zal de nameting volgen.

Losser

De scholen in Losser vormen de controlegroep.

Het onderzoek bestaat voor hen alleen uit een voor- en nameting. Daarmee wordt inzichtelijk wat het resultaat van

de meting is wanneer er geen interventie plaatsvindt. De voor- en nameting vinden in dezelfde periode plaats als de metingen in Borne en Rijssen.

t a c t

or verslavingszorg

TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg
Preventie & Consultancy
Korte Hengelosestraat 24-1
Postbus 417
7500 AK Enschede
T (053) 4824750
F (053) 4824760
www.tactus.nl
www.drankendrugs.nl

Werken met: *Op tijd voorbereid*

Nieuwsbrief basisscholen april 2006

In deze nieuwsbrief..

De eerste groepen 8 in Borne gaan met *Op tijd voorbereid* aan de slag. Op maandag 10 april vindt de feestelijke aftrap plaats. Hoe dit eruit gaat zien leest u onder 'Op tijd voorbereid gaat van start'.

Groep 8 aan de slag

De leerlingen kunnen het programma zelfstandig doorlopen. Ze maken een aantal vragen en doen spelletjes en opdrachten over alcohol en roken. Hierover leest u meer onder het kopje 'Groep 8 aan de slag'.

Handleiding docentenomgeving

Voor de docent is er een 'docentenomgeving' waar de docent alles vindt wat hij nodig heeft bij het programma. Hieronder vallen o.a. het bekijken van de voortgang, het bijhouden van de wachtwoorden en het downloaden van de groepsopdrachten. Hierover leest u meer onder het kopje 'Handleiding docentenomgeving'.

Met deze nieuwsbrief informeert TACTUS u over de ontwikkelingen rond de pilot *Op tijd voorbereid*.

Bij *Op tijd voorbereid* wordt gebruik gemaakt van e-learning. Dit is een manier van leren, waarbij leerlingen achter de computer een lesprogramma volgen. Het programma richt zich in eerste instantie op de thema's roken en alcohol. De pilot is onderdeel van de ontwikkelfase. In schooljaar 2006-2007 zal de interventie volledig inzetbaar zijn.

De pilot loopt van 10 t/m 28 april in de gemeente Borne waar de groepen 8 met het programma zullen gaan werken.

Aan de pilot is een onderzoek van de Universiteit Twente gekoppeld. Hier zijn ook de gemeenten Losser en Rijssen/Holtten bij betrokken.

***Op tijd voorbereid* gaat van start**

Op maandag 10 april vindt op basisschool 't Oldhof te Borne, de feestelijke aftrap plaats van de pilot *Op tijd voorbereid*.

**Op tijd
vorbereid**

Dhr. J. Brummelhuis, directeur van de school en nauw betrokken bij het project, zal om 10.00 uur het startsein geven. Hierna zal wethouder dhr. A. Donkers de website openen, door zijn digitale portret aan te passen. Natuurlijk zijn ook de leerlingen van groep 8, TACTUS en de pers hierbij aanwezig.

Groep 8 aan de slag

Het e-learnprogramma

Het programma is zo gemaakt dat groep 8 zelfstandig met het computerprogramma kan werken. De docent kan zelf kiezen op welk moment, welke leerlingen met het programma aan de slag gaan. Het programma hoeft niet in één keer afgerond te worden. Het programma onthoudt waar de leerling gestopt is en zal daar de volgende keer verder gaan. De scholen in Borne kunnen vanaf 10 april met het programma werken en dienen voor 28 april klaar te zijn in verband met het onderzoek.

De groepsopdrachten

Er zijn een aantal groepsopdrachten ontwikkeld die onderdeel zijn van het programma. Er zijn twee standaardopdrachten die elke groep uitvoert. Daarnaast zijn er een aantal keuzeopdrachten waaruit de docent een opdracht kan kiezen die goed bij zijn groep aansluit. Enkele van deze opdrachten zijn nog in ontwikkeling en kunnen dus nog niet gebruikt worden.

Handleiding docentenomgeving

In de docenten-omgeving heeft de docent toegang tot een menu dat bestaat uit de volgende knoppen:

Instelling
Leerlingen
Groepsopdracht
Links
Contact
Help

De docentenomgeving is zeer gebruiksvriendelijk vormgegeven en we gaan er vanuit dat deze korte handleiding voldoende uitleg geeft. De pilot betreft echter een testfase, het kan dus zijn dat u vragen heeft of dat er zich problemen voordoen. Neemt u in die gevallen gerust contact op met TACTUS.

Inloggen

De docent krijgt per e-mail of telefoon een inlogcode van TACTUS. Hiermee kan hij inloggen op de docentenomgeving.

De docent wordt dan welkom geheten en komt bij het menu zoals hier links is weergegeven. Met een druk op de knop komt u bij het gewenste onderwerp. Hieronder worden de verschillende onderwerpen toegelicht.

Instelling

Hier kan de docent aangeven welk thema de groep als eerste behandelt; alcohol of roken. Eén van de thema's kan tijdelijk uitgezet worden, zodat de leerlingen daar nog niet mee aan het werk gaan.

De docent kan hier ook aangeven of de filmpjes op de site via modem of via breedband moeten worden weergegeven. Het resultaat krijgt hij direct in beeld.

Leerlingen

Onder de knop *leerlingen* krijgt de docent een overzicht van zijn groep. Bij aanvang is dit scherm nog leeg en moet de docent leerlingen toevoegen. Dit gebeurt met de knop *leerling toevoegen* rechts onderaan in het scherm. De docent vult de voornaam, achternaam en het geslacht in. Hierna kan een leerling inloggen met zijn eigen naam en het wachtwoord 'welkom'. Meteen daarna moet de leerling een eigen wachtwoord opgeven.

Wanneer de leerlingen in het overzicht zijn opgenomen, kan de docent de wachtwoorden bekijken (handig wanneer een leerling zijn wachtwoord vergeet) en zien hoever een leerling met de opdrachten is gevorderd.

In het e-learnprogramma hebben de leerlingen de mogelijkheid een open vraag te stellen. Deze vragen worden ook weergegeven in het overzicht.

Groepsopdracht

Onder deze knop staan de groepsopdrachten op een rijtje; de twee standaardopdrachten over

verslaving en groepsdruk en een aantal keuzeopdrachten. Per opdracht krijgt de docent een korte omschrijving met daarnaast een knop om de opdracht nader te bekijken en te printen.

Links

Hier vindt de docent een aantal links naar relevante websites op het internet, onder andere naar verschillende websites van TACTUS en sites van landelijke organisaties. Zo komt de docent snel bij informatie over middelen zoals alcohol, tabak en cannabis.

Contact

Vanuit *contact* kan de docent een e-mail naar TACTUS sturen met vragen of opmerkingen, tips en ideeën ter verbetering. Op deze manier kan de docent ook een open vraag van een leerling doorsturen, wanneer hij deze niet zelf kan beantwoorden.

Help

Tenslotte de knop *help* waar de gebruiksaanwijzing voor het programma staat.

TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg
Preventie & Consultancy
Korte Hengelsestraat 24-1
Postbus 417
7500 AK Enschede
T (053) 4824750
F (053) 4824760
www.tactus.nl
www.drankendrugs.nl

Contactpersoon voor *Op tijd voorbereid*:

Klarine Buist
Preventiewerker
Programma onderwijs
T (053) 4824750
k.buist@tactus.nl

fact

or verslavingszorg

Werken met: *Op tijd voorbereid*

Nieuwsbrief basisscholen april 2006

In deze nieuwsbrief..

De eerste groepen 8 in Borne gaan met *Op tijd voorbereid* aan de slag. Op maandag 10 april vindt de feestelijke aftrap plaats. Hoe dit eruit gaat zien leest u onder 'Op tijd voorbereid gaat van start'.

Groep 8 aan de slag

De leerlingen kunnen het programma zelfstandig doorlopen. Ze maken een aantal vragen en doen spelletjes en opdrachten over alcohol en roken. Hierover leest u meer onder het kopje 'Groep 8 aan de slag'.

Handleiding docentenomgeving

Voor de docent is er een 'docentenomgeving' waar de docent alles vindt wat hij nodig heeft bij het programma. Hieronder vallen o.a. het bekijken van de voortgang, het bijhouden van de wachtwoorden en het downloaden van de groepsopdrachten. Hierover leest u meer onder het kopje 'Handleiding docentenomgeving'.

Met deze nieuwsbrief informeert TACTUS u over de ontwikkelingen rond de pilot *Op tijd voorbereid*.

Bij *Op tijd voorbereid* wordt gebruik gemaakt van e-learning. Dit is een manier van leren, waarbij leerlingen achter de computer een lesprogramma volgen. Het programma richt zich in eerste instantie op de thema's roken en alcohol. De pilot is onderdeel van de ontwikkelfase. In schooljaar 2006-2007 zal de interventie volledig inzetbaar zijn.

De pilot loopt van 10 t/m 28 april in de gemeente Borne waar de groepen 8 met het programma zullen gaan werken.

Aan de pilot is een onderzoek van de Universiteit Twente gekoppeld. Hier zijn ook de gemeenten Losser en Rijssen/Holtten bij betrokken.

***Op tijd voorbereid* gaat van start**

Op maandag 10 april vindt op basisschool 't Oldhof te Borne, de feestelijke aftrap plaats van de pilot *Op tijd voorbereid*.

**Op tijd
vorbereid**

Dhr. J. Brummelhuis, directeur van de school en nauw betrokken bij het project, zal om 10.00 uur het startsein geven. Hierna zal wethouder dhr. A. Donkers de website openen, door zijn digitale portret aan te passen. Natuurlijk zijn ook de leerlingen van groep 8, TACTUS en de pers hierbij aanwezig.

Groep 8 aan de slag

Het e-learnprogramma

Het programma is zo gemaakt dat groep 8 zelfstandig met het computerprogramma kan werken. De docent kan zelf kiezen op welk moment, welke leerlingen met het programma aan de slag gaan. Het programma hoeft niet in één keer afgerond te worden. Het programma onthoudt waar de leerling gestopt is en zal daar de volgende keer verder gaan. De scholen in Borne kunnen vanaf 10 april met het programma werken en dienen voor 28 april klaar te zijn in verband met het onderzoek.

De groepsopdrachten

Er zijn een aantal groepsopdrachten ontwikkeld die onderdeel zijn van het programma. Er zijn twee standaardopdrachten die elke groep uitvoert. Daarnaast zijn er een aantal keuzeopdrachten waaruit de docent een opdracht kan kiezen die goed bij zijn groep aansluit. Enkele van deze opdrachten zijn nog in ontwikkeling en kunnen dus nog niet gebruikt worden.

Handleiding docentenomgeving

In de docenten-omgeving heeft de docent toegang tot een menu dat bestaat uit de volgende knoppen:

Instelling
Leerlingen
Groepsopdracht
Links
Contact
Help

De docentenomgeving is zeer gebruiksvriendelijk vormgegeven en we gaan er vanuit dat deze korte handleiding voldoende uitleg geeft. De pilot betreft echter een testfase, het kan dus zijn dat u vragen heeft of dat er zich problemen voordoen. Neemt u in die gevallen gerust contact op met TACTUS.

Inloggen

De docent krijgt per e-mail of telefoon een inlogcode van TACTUS. Hiermee kan hij inloggen op de docentenomgeving.

De docent wordt dan welkom geheten en komt bij het menu zoals hier links is weergegeven. Met een druk op de knop komt u bij het gewenste onderwerp. Hieronder worden de verschillende onderwerpen toegelicht.

Instelling

Hier kan de docent aangeven welk thema de groep als eerste behandelt; alcohol of roken. Eén van de thema's kan tijdelijk uitgezet worden, zodat de leerlingen daar nog niet mee aan het werk gaan.

De docent kan hier ook aangeven of de filmpjes op de site via modem of via breedband moeten worden weergegeven. Het resultaat krijgt hij direct in beeld.

Leerlingen

Onder de knop *leerlingen* krijgt de docent een overzicht van zijn groep. Bij aanvang is dit scherm nog leeg en moet de docent leerlingen toevoegen. Dit gebeurt met de knop *leerling toevoegen* rechts onderaan in het scherm. De docent vult de voornaam, achternaam en het geslacht in. Hierna kan een leerling inloggen met zijn eigen naam en het wachtwoord 'welkom'. Meteen daarna moet de leerling een eigen wachtwoord opgeven.

Wanneer de leerlingen in het overzicht zijn opgenomen, kan de docent de wachtwoorden bekijken (handig wanneer een leerling zijn wachtwoord vergeet) en zien hoever een leerling met de opdrachten is gevorderd.

In het e-learnprogramma hebben de leerlingen de mogelijkheid een open vraag te stellen. Deze vragen worden ook weergegeven in het overzicht.

Groepsopdracht

Onder deze knop staan de groepsopdrachten op een rijtje; de twee standaardopdrachten over

verslaving en groepsdruk en een aantal keuzeopdrachten. Per opdracht krijgt de docent een korte omschrijving met daarnaast een knop om de opdracht nader te bekijken en te printen.

Links

Hier vindt de docent een aantal links naar relevante websites op het internet, onder andere naar verschillende websites van TACTUS en sites van landelijke organisaties. Zo komt de docent snel bij informatie over middelen zoals alcohol, tabak en cannabis.

Contact

Vanuit *contact* kan de docent een e-mail naar TACTUS sturen met vragen of opmerkingen, tips en ideeën ter verbetering. Op deze manier kan de docent ook een open vraag van een leerling doorsturen, wanneer hij deze niet zelf kan beantwoorden.

Help

Tenslotte de knop *help* waar de gebruiksaanwijzing voor het programma staat.

TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg
Preventie & Consultancy
Korte Hengelosestraat 24-1
Postbus 417
7500 AK Enschede
T (053) 4824750
F (053) 4824760
www.tactus.nl
www.drankendrugs.nl

Contactpersoon voor *Op tijd voorbereid*:

Klarine Buist
Preventiewerker
Programma onderwijs
T (053) 4824750
k.buist@tactus.nl

fact

or verslavingszorg

Einde Pilot *Op tijd voorbereid*

Nieuwsbrief basisscholen juni 2006

In deze nieuwsbrief..

Borne bijt het spits af

Bornse scholen werkten als eerste met het e-learnprogramma en namen deel aan het onderzoek van de Universiteit Twente.

Gemeente Holten/Rijssen

Basisscholen uit gemeente Holten/Rijssen kregen gastlessen over roken en alcohol. Daarnaast namen zij deel aan het onderzoek.

Gemeente Losser

Groepen 8 van gemeente Losser vormden de controlegroep van het onderzoek. Ook zij vulden de vragenlijsten in.

De ontwikkelfase gaat verder

De pilot is met succes afgerond. Wat zijn de volgende stappen in de ontwikkelfase van *Op tijd voorbereid*.

Met deze nieuwsbrief informeert TACTUS u over de ontwikkelingen rond de pilot *Op tijd voorbereid*.

Bij *Op tijd voorbereid* wordt gebruik gemaakt van e-learning. Dit is een manier van leren, waarbij leerlingen achter de computer een lesprogramma volgen. Het programma richt zich in eerste instantie op de thema's roken en alcohol.

De pilot draait in Borne en is onderdeel van de ontwikkelfase. Eind schooljaar 2006-2007 zal de interventie volledig inzetbaar zijn.

Aan de pilot is een onderzoek van de Universiteit Twente gekoppeld. Hier zijn ook de gemeenten Losser en Holten/Rijssen bij betrokken.

De pilot in Borne

Werken met het programma

Na de feestelijke aftrap zijn de basisscholen in Borne van start gegaan met het e-learnprogramma *Op tijd voorbereid*.

De reacties van de leerkrachten en leerlingen waren enthousiast.

Over het algemeen vond men het programma duidelijk, leuk om mee te werken en vooral de spelletjes scoorden hoog bij de leerlingen.

Een aantal noodzakelijke verbeteringen kwam al snel naar

voren, bijvoorbeeld het functioneren van de statusbalk. Met deze en ander 'bugs' zijn de bouwers van de site meteen aan de slag gegaan. Ondertussen is er al veel verbeterd.

't Oldhof

Het onderzoek

In gemeente Borne hebben twaalf basisscholen hun medewerking verleend aan het onderzoek. Begin april werd de eerste vragenlijst over roken en alcohol ingevuld. De leerlingen hebben na instructie de vragenlijst zelfstandig ingevuld, waarbij overleg tussen leerlingen zoveel

mogelijk werd voorkomen. Circa één week na de voormeting konden de docenten en leerlingen uit gemeente Borne starten met het e-learnprogramma. Vanaf 19 mei heeft de onderzoeker nogmaals de basisscholen bezocht om de tweede vragenlijst over roken en alcohol in te laten vullen. De resultaten zijn gebaseerd op 278 leerlingen (95%) die beide vragenlijsten over roken en alcohol hebben ingevuld. Elke school

De Regenboog

ontvangt hiervan een eigen verslag. Na afronding van het e-learnprogramma zijn de docenten geïnterviewd over hun bevindingen. Elke school ontvangt hiervan een kort algemeen verslag.

Gemeente Holten/Rijssen

De gastlessen

Gelijktijdig met de pilot in Borne kregen leerlingen van groep 8 in gemeente

Overes loc. Lage Es

Rijssen/Holten gastlessen over de onderwerpen roken en alcohol. De leerlingen waren over beide gastlessen erg enthousiast en deden goed mee.

Vooraf de rookrobot, de alcoholproef en het oefenen met de nepsigaret sprak de leerlingen zeker aan. Ook leerkrachten reageerden zeer positief op de lessen. De lessen gaven een verhelderend beeld over het sigaretten- en alcoholgebruik van leerlingen binnen de groep.

Het onderzoek

In gemeente Rijssen/Holten hebben zeven basisscholen deelgenomen aan het onderzoek. Drie basisscholen hebben twee groepen 8, waardoor tien klassen met in totaal 192 leerlingen aan het onderzoek hebben meegewerkt.

Eind maart heeft de onderzoeker de groepen bezocht voor het invullen van de eerste vragenlijst (voormeting). Circa twee weken na de voormeting werd op de basisscholen een gastles over roken gegeven. Twee weken later volgde een gastles over alcohol. De nameting is gestart op 15 mei 2006. In totaal hebben 174 leerlingen (91%) beide vragenlijsten ingevuld. De resultaten van het onderzoek zijn gebaseerd op deze leerlingen.

Elke school ontvangt hiervan een eigen verslag.

Wilhelminaschool

Gemeente Losser

In gemeente Losser hebben elf basisscholen deelgenomen aan het onderzoek. Twee basisscholen hebben twee groepen 8, waardoor dertien klassen met in totaal 269 leerlingen aan het onderzoek hebben meegewerkt. Op 23 maart 2006 heeft de onderzoeker de eerste basisscholen bezocht om de vragenlijst

van de voormeting af te nemen. Circa zeven weken na de voormeting zijn alle scholen opnieuw bezocht voor

de nameting. In de tussenliggende periode heeft er in gemeente Losser geen interventie plaatsgevonden en zijn de leerlingen dus niet voorgelicht over roken en alcohol. De resultaten van het onderzoek zijn gebaseerd op de 251 leerlingen (93%) die beide vragenlijsten hebben ingevuld. Aangezien de leerlingen uit gemeente Losser geen voorlichting kregen over roken en alcohol, heeft de onderzoeker de scholen aangeboden om na het invullen van de vragenlijst de kennisvragen over roken en alcohol klassikaal te behandelen. Op deze manier hebben de leerlingen het onderwerp alsnog besproken.

De ontwikkelfase gaat verder

Met alle verbeterpunten die uit de pilot naar voren kwamen zijn TACTUS en de webbouwers aan de slag gegaan. In de periode rond de zomervakantie worden de meeste verbeteringen doorgevoerd. Het betreft verdere ontwikkeling en uitbreiding van het e-learn gedeelte, de groepsopdrachten en een introductiepakket voor docenten. Daarna, in de eerste helft van

schooljaar 2006-2007 zal *Op tijd voorbereid* op kleine schaal worden ingezet in de regio's Twente en Stedendriehoek. Tijdens deze tweede pilot kunnen we het product nogmaals testen en verbeteren. Met de pilot in Borne is een goede start gemaakt. De goede samenwerking met de gemeenten en scholen heeft ervoor gezorgd dat we een stevige basis hebben om verder te gaan. Op deze

plaats willen we dan ook de gemeenten en scholen van Borne, Rijssen/Holten en Losser bedanken voor hun input en medewerking aan het onderzoek. Vol vertrouwen gaan wij het vervolg van de ontwikkelfase in. In de tweede helft van schooljaar 2006-2007 verwachten we het programma klaar te hebben voor grootschalige implementatie.

Inlogscherf van
Op tijd voorbereid

Onze afdeling gaat verhuizen:

Adres tot 31 augustus 2006

TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg
Preventie & Consultancy
Korte Hengelsestraat 24-1
Postbus 417
7500 AK Enschede
T (053) 4824750
F (053) 4824760
www.tactus.nl
www.drankendrugs.nl

Adres vanaf 1 september 2006

TACTUS, Instelling voor Verslavingszorg
Preventie & Consultancy
Institutenweg 1
7521 PH Enschede
T (053) 4824750
F (053) 4824760
www.tactus.nl
www.drankendrugs.nl

BIJLAGE 4 VOORBEELD VAN HET RESULTATENOVERZICHT VOOR IEDERE KLAS

Effectevaluatie onder leerlingen

Inleiding

De eerste resultaten van het onderzoek naar de effectiviteit van e-learning zijn bekend en worden in dit document besproken. De resultaten zijn afkomstig van de vragenlijsten die de leerlingen hebben ingevuld op het moment dat de onderzoeker een bezoek bracht aan de scholen. Allereerst wordt een weergave gegeven van de scholen en leerlingen die aan het onderzoek hebben meegewerkt.

Vervolgens worden de resultaten van het gedrag ten aanzien van roken en ten aanzien van alcohol besproken. Daarna wordt kort aangegeven wanneer de overige resultaten verwacht worden en als laatste wordt een korte conclusie gegeven.

De onderzoeksgroep

In tabel 1 staat per gemeente een aantal variabelen beschreven. In de 2^e, 3^e en 4^e kolom van de tabel worden per gemeente de resultaten beschreven. De laatste kolom “totaal” bevat de resultaten van het totaal van de drie gemeenten. De resultaten worden in aantallen beschreven en soms worden ook percentages weergegeven. Met “voormeting ingevuld” wordt het percentage leerlingen bedoeld dat tijdens het afnemen van de eerste vragenlijst in de klas aanwezig was en de vragenlijst heeft ingevuld. De voormeting vond plaats in de periode van 23 maart tot 10 april. De nameting heeft van 9 mei tot 8 juni plaatsgevonden en onderstaande tabel laat zien dat tijdens deze periode meer leerlingen de vragenlijst hebben ingevuld. De resultaten van het onderzoek zijn alleen gebaseerd op de leerlingen die zowel de vragenlijst van de voormeting, als de vragenlijst van de nameting hebben ingevuld. Deze groep leerlingen wordt in de laatste regel van de tabel beschreven.

Tabel 1 Onderzoeksgroepen en respons voor- en nameting

	E-learning (gemeente Borne)	Gastlessen (gemeente Rijssen- Holten)	Controle groep (gemeente Losser)	Totaal
Aantal basisscholen	12	7	11	30
Aantal klassen	13	10	13	36
Totaal aantal leerlingen	294	192	269	755
Aantal leerlingen groep 8	275 (93.5%)	175 (91.1%)	221 (82.2%)	671 (88.9%)
Aantal leerlingen groep 7	19 (6.5%)	17 (8.9%)	48 (17.8%)	84 (11.1%)
Voormeting ingevuld	286 (97%)	179 (93%)	256 (95%)	721 (96 %)
Nameting ingevuld	286 (97%)	187 (97%)	264 (98%)	737 (98%)
Voor- en nameting ingevuld	278 (95%)	174 (91%)	251 (93%)	703 (93%)

Het gedrag ten aanzien van roken

Tabel 2 geeft een overzicht van de rookstatus van de leerlingen uit het huidige onderzoek. In de kolom “totaal” staan de resultaten van alle leerlingen die mee hebben gewerkt aan het onderzoek; de kolom “gemeente ...” bevat de resultaten van de leerlingen uit uw eigen gemeente en de kolom “eigen klas” beschrijft de resultaten van de leerlingen uit uw klas. In de 1^e kolom worden resultaten uit landelijk onderzoek onder leerlingen van groep 7 en 8 van verschillende basisscholen in Nederland weergegeven. Deze gegevens zijn afkomstig van het peilstationsonderzoek (2003) dat uitgevoerd is door het Trimbos-instituut. In iedere kolom wordt met (n = ...) het aantal leerlingen aangegeven waarop de resultaten zijn gebaseerd.

Uit tabel 2 blijkt dat een zeer ruime meerderheid van de leerlingen uit gemeente Borne, Rijssen-Holten en Losser nog nooit heeft gerookt. De leerlingen die wel eens gerookt hebben, geven vrijwel allemaal aan 1 of 2 keer te hebben gerookt. Er is een significant verschil tussen de drie onderzoeksgroepen gevonden, waarbij het percentage leerlingen dat nog nooit heeft gerookt groter is in de controle groep (gemeente Losser) dan in de twee experimentele groepen (gemeente Borne en gemeente Rijssen-Holten). Dit geldt voor zowel jongens als meisjes.

Opvallend zijn de grote verschillen tussen klassen. In alle drie gemeenten zijn er meerdere klassen waar niemand ooit gerookt heeft. In gemeente Borne en gemeente Rijssen zijn dit 3 klassen en in gemeente Losser 6 klassen. In gemeente Borne en Rijssen-Holten zijn er echter ook klassen waar circa de helft van de leerlingen ooit heeft gerookt (bij beide gemeenten 2 klassen). Deze klassen zorgen ervoor dat er in gemeente Borne en gemeente Rijssen-Holten significant meer respondenten ooit gerookt hebben dan in gemeente Losser.

Tabel 2 Rookstatus van respondenten naar sexe en onderzoeksgroep (N = 703).

	Landelijk ¹ (n = 2234)	Totaal (n = 703)	Gemeente Borne (n = 278)	Eigen klas (n = 26)
<i>Nooit gerookt</i>				
Jongens	85.9%	83.3%	79.0%	88.2%
Meisjes	91.7%	90.4%	87.6%	77.8%
Totaal	88.8%	87.1%	83.8%	84.6%
<i>Ooit gerookt</i>				
Jongens	14.1%	16.7%	21.0%	11.8%
Meisjes	8.3%	9.6%	12.4%	22.2%
Totaal	11.2%	12.9%	16.2%	15.4%
<i>Afgelopen 4 weken gerookt</i>				
Jongens	1.6%	1.5%	1.6%	-
Meisjes	0.7%	1.9%	3.3%	11.1%
Totaal	1.2%	1.7%	2.5%	3.8%
<i>Dagelijks roken</i>				
Jongens	-	-	-	-
Meisjes	-	0.3%	-	-
Totaal	-	0.1%	-	-

¹ Trimbos-instituut (2004). Jeugd en riskant gedrag, kerngegevens uit het peilstationsonderzoek 2003.

Hoewel het percentage nooit rokers in het landelijk onderzoek iets hoger ligt dan in het huidige onderzoek, kan niet geconcludeerd worden dat in deze regio meer leerlingen ooit gerookt hebben. De resultaten van het landelijk onderzoek zijn namelijk gebaseerd op leerlingen uit het basisonderwijs met een gemiddelde leeftijd van 10.8 jaar en in het huidige onderzoek is de gemiddelde leeftijd van de leerlingen 11.5 jaar. Aangezien het percentage rokers toeneemt met de leeftijd, is het te verwachten dat deze percentages in het huidige onderzoek iets hoger liggen dan in het landelijk onderzoek.

Het merendeel van de leerlingen dat ooit gerookt heeft, rookte de afgelopen vier weken niet. Circa 15% van de leerlingen heeft in de afgelopen vier weken wel gerookt en een ruime meerderheid hiervan rookte minder dan 1 sigaret per week. Geen significante verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen zijn gevonden voor het rookgedrag van de afgelopen vier weken. De leeftijd van de leerlingen waarop zij voor het eerst roken loopt uitéén van 9 jaar of jonger tot 13 jaar of ouder. Tweederde van de leerlingen die ooit gerookt heeft, geeft aan dat zijn of haar ouders hiermee bekend zijn. Van de overige leerlingen weten de ouders niet dat hun zoon of dochter rookt of wel eens gerookt heeft.

Het gedrag ten aanzien van alcohol

Uit tabel 3 blijkt dat de meeste leerlingen ooit wel eens alcohol hebben gedronken, de helft van de respondenten vaker dan 1 keer. Bij alle onderzoeksgroepen hebben procentueel meer meisjes dan jongens nog nooit alcohol gedronken. Het percentage meisjes uit gemeente Borne dat ooit alcohol heeft gedronken is significant hoger dan dit percentage in beide andere gemeenten. Een ander verschil is dat het percentage meisjes dat vaker dan één keer alcohol heeft gedronken aanzienlijk lager is onder de leerlingen in de controlegroep, dan de leerlingen in de twee experimentele groepen.

Het grote verschil in het ooit gebruik van alcohol tussen landelijk onderzoek en het huidige onderzoek kan ook deze keer vanwege de gemiddelde leeftijd van de leerlingen niet zomaar vergeleken worden. Wanneer de resultaten van het huidige onderzoek echter vergeleken worden met de resultaten van het landelijk onderzoek onder 12 jarige leerlingen uit het voortgezet onderwijs (staat niet in tabel), kan wel geconcludeerd worden dat leerlingen in deze regio op jongere leeftijd (een slokje) alcohol drinken. Landelijk blijkt namelijk 71% van de 12 jarige leerlingen op het voortgezet onderwijs ooit alcohol te hebben gedronken, terwijl in het huidige onderzoek 83% van de basisschoolleerlingen al ooit alcohol heeft gedronken. Deze laatste groep leerlingen zijn jonger én zitten op het basisonderwijs, maar het ooit gebruik ligt hier al hoger!

Tabel 3 Alcoholstatus van respondenten naar sexe en onderzoeksgroep (N = 703)

	Landelijk ¹² (n = 2234)	Totaal (n = 703)	Gemeente Borne (n = 278)	Eigen klas (n = 26)
<i>Nooit een slokje) alcohol gedronken</i>				
Jongens	56.1%	11.6%	11.3%	17.6%
Meisjes	43.9%	21.0%	13.0%	33.3%
Totaal	50.1%	16.6%	12.2%	23.1%
<i>Eén keer alcohol gedronken</i>				
Jongens	-	32.1%	30.6%	17.6%
Meisjes	-	36.4%	38.3%	44.4%
Totaal	-	34.4%	34.9%	26.9%
<i>Vaker dan één keer alcohol gedronken</i>				
Jongens	-	56.3%	58.1%	64.7%
Meisjes	-	42.6%	48.7%	22.2%
Totaal	-	48.9%	52.9%	50.0%

¹ Trimbos-instituut (2004). Jeugd en riskant gedrag, kerngegevens uit het peilstationsonderzoek 2003.

² Er is geen onderscheidt gemaakt tussen één keer alcohol gedronken en vaker dan één keer alcohol gedronken. Hierdoor in tabel alleen aangegeven welk percentage van de leerlingen nog nooit alcohol heeft gedronken.

Van de groep leerlingen die vaker dan één keer alcohol heeft gedronken, geeft bijna 40% aan dat zij in hun leven vaker dan vijf keer alcohol hebben gedronken (tabel 4). Bij de helft van deze groep is dit zelfs vaker dan tien keer geweest. Gemiddeld heeft ruim 44% van de leerlingen die vaker dan één keer alcohol heeft gedronken, ook de afgelopen vier weken nog alcohol genuttigd. De meeste leerlingen drinken per gelegenheid minder dan één glas of flesje alcohol. Eén op de acht leerlingen die vaker dan één keer alcohol hebben gedronken, is ooit dronken of aangeschoten geweest; het merendeel één of twee keer. In totaal geven dertien leerlingen aan vaker dan 2 keer dronken of aangeschoten te zijn geweest.

Tabel 4 Alcoholfrequentie in percentage respondent^{en} dat vaker dan één keer alcohol heeft gedronken (N = 344)

	Totaal (n = 344)	Gemeente Borne (n = 147)	Eigen klas (n = 13)
<i>Alcohol in hele leven</i>			
2 – 3	29.9%	32.9%	41.7%
4 – 5	31.1%	30.1%	25.0%
6 – 10	19.5%	16.4%	33.3%
11 of meer	19.5%	20.5%	-
<i>Alcohol in afgelopen 4 weken</i>			
0	58.9%	61.6%	53.8%
1 – 2	30.5%	28.8%	23.1%
3 – 5	7.6%	7.5%	7.7%
6 – 10	2.6%	2.1%	15.4%
11 of meer	0.3%	-	-

Ruim driekwart van de leerlingen, die vaker dan één keer alcohol hebben gedronken, geeft aan meestal thuis alcohol te drinken. Andere plekken waar relatief veel leerlingen alcohol drinken is bij familie of vrienden en op vakantie (bij beide 30% van de leerlingen die vaker dan één keer alcohol hebben gedronken). Significante verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen zijn gevonden voor de plaatsen ‘bar, café of keet’ en ‘op vakantie’. Het percentage leerlingen dat in een bar, café of keet alcohol drinkt is hoger in gemeente Losser dan in beide andere gemeenten. In gemeente Rijssen-Holten is het percentage leerlingen dat op vakantie alcohol drinkt hoger.

Overige resultaten

De overige resultaten van de effectevaluatie, zoals de factoren die het gedrag beïnvloeden (kennis, houding, sociale omgeving, etc.) en de verschillen tussen de drie onderzoeksgroepen na de interventie (e-learnprogramma versus gastles versus niets) zullen beschreven staan in het rapport dat medio september afgerond zal zijn. Dit rapport is ook voor de deelnemende scholen bij TACTUS op te vragen. Deze resultaten zullen alleen per gemeente beschreven worden en niet per school.

Conclusie

De resultaten van het onderzoek zijn gebaseerd op de 703 leerlingen die beide vragenlijsten van de effectevaluatie ingevuld hebben. De meeste leerlingen hebben nooit gerookt en dit percentage is significant hoger in gemeente Losser. Zeer opvallend zijn de grote verschillen in rookstatus tussen klassen, waardoor ook significante verschillen tussen de gemeenten ontstaan. Ten aanzien van alcohol blijkt dat het percentage leerlingen dat nog nooit alcohol gedronken heeft opvallend laag is en dat de leerlingen in deze regio op jongere leeftijd alcohol drinken dan landelijk. Eén op de vijf leerlingen geeft aan al vaker dan vijf keer alcohol te hebben gedronken. Hieruit kan gesuggereerd worden dat wanneer de eerste stap gezet is tot het proeven van (een slokje) alcohol, de tweede stap tot het vaker drinken van (grotere) hoeveelheden alcohol verkleind lijkt.

Procesevaluatie onder docenten

Inleiding

Ook de docenten hebben tijdens de pilot de gelegenheid gekregen hun mening te geven door een schriftelijke vragenlijst in te vullen en deel te nemen aan een mondeling interview. De belangrijkste bevindingen en conclusies staan hieronder weergegeven.

E-learning als lesmethode

Alle docenten staan positief tegenover E-learning als lesmethode en er worden meer positieve eigenschappen dan negatieve eigenschappen aan E-learning toegekend. De belangrijkste positieve eigenschap is dat leerlingen er zelfstandig mee kunnen werken. De belangrijkste negatieve eigenschap is dat de controle of feedback ontbreekt. Daarom is besloten te kijken of er meer controle in het programma kan worden ingebouwd, bijvoorbeeld door middel van meer kennisvragen waarvan de antwoorden nagekeken kunnen worden.

Het programma ‘Op tijd voorbereid’

Na afronding van de pilot is ruim driekwart van de docenten positief over het programma ‘Op tijd voorbereid’. Er zijn géén docenten die negatief tegenover het programma ‘Op tijd voorbereid’ staan. Dit staat ook weergegeven in tabel 1.

Tabel 1 Attitude ten opzichte van het programma ‘Op tijd Voorbereid’ na afronding van de pilot (n=12)

Mijn attitude ten opzichte van het programma ‘Op tijd Voorbereid’ is:	Aantal docenten
1 = zeer negatief	-
2 = negatief	-
3 = neutraal	2
4 = positief	8
5 = zeer positief	2

Over de opzet en de vormgeving van het programma waren de docenten tevreden, deze werden als positieve punten genoemd. Als negatieve punten aan ‘Op tijd voorbereid’ werden in het interview alleen de technische gebreken genoemd. De helft van de docenten ondervond problemen bij het aan- en uitzetten van de thema’s. Dit probleem is inmiddels opgelost, evenals de problemen rondom het inloggen.

Toekomst

Alle docenten zijn van plan het programma volgend jaar (waarschijnlijk) weer te gaan gebruiken. Dit staat weergegeven in tabel 2. Over de invulling van de manier waarop met het programma gewerkt zal worden zijn wel verschillende opvattingen, variërend van een uitgebreid project rondom roken en alcohol (met eigen aanvullingen op het programma) tot alleen het werken met het programma (al dan niet met een afsluitende ouderavond).

Tabel 2 *Intentie van de docenten om het programma volgend jaar weer te gebruiken (n=12)*

Intentie het programma volgend jaar weer te gebruiken	Aantal docenten
Zeker niet	0
Waarschijnlijk niet	0
Misschien	0
Waarschijnlijk wel	8
Zeker wel	4

TACTUS heeft daarnaast besloten om een aparte gebruiksaanwijzing op een kaart te maken. Hierop staan alle functies overzichtelijk weergegeven met een beknopte beschrijving van de functie. Daarnaast wordt ook gewerkt aan een demo van het programma. Op die manier kunnen docenten zich van te voren een indruk vormen van het programma.

Procevaluatie onder leerlingen

Inleiding

In deze bijlage staan de resultaten van de procesevaluatie onder leerlingen die het e-learnprogramma hebben gedaan. Het was de bedoeling dat circa 1/3 van de leerlingen uit iedere klas de vragenlijst direct na het afronden van het programma zou invullen, maar een aantal docenten is het om diverse redenen niet gelukt deze vragenlijst door de leerlingen in te laten vullen. In drie klassen hebben alle leerlingen de vragenlijst ingevuld. Voor het berekenen van de resultaten is een willekeurige selectie van 1/3 van de vragenlijsten gemaakt voor het onderzoek. De tips van alle leerlingen zijn wel door TACTUS meegenomen bij het verbeteren van het e-learnprogramma. Onderstaande resultaten zijn gebaseerd op 64 leerlingen.

Algemene indruk van het e-learnprogramma

De leerlingen hebben over het algemeen een positief beeld van het e-learnprogramma. De meeste leerlingen geven aan dat zij het programma leuk, makkelijk, interessant en niet kinderachtig vinden (tabel 1).

Tabel 1 Algemene indruk van het e-learnprogramma

		Gemiddelde
Leuk	(1 = heel erg stom ... 5 = heel erg leuk)	3.86
Makkelijk	(1 = heel erg moeilijk ... 5 = heel erg makkelijk)	3.84
Interessant	(1 = heel erg saai ... 5 = heel erg interessant)	3.66
Kinderachtig	(1 = heel erg kinderachtig ... 5 = helemaal niet kinderachtig)	4.00

Tijdsduur e-learnprogramma

Acht op de tien leerlingen vindt de tijdsduur van het e-learnprogramma goed. Van de overige leerlingen vindt ruim de helft dat het e-learnprogramma (veel) te lang duurt; de overige leerlingen geven aan dat het programma te kort is.

Mogelijkheden om vragen te stellen

Een ruime meerderheid van de leerlingen vindt dat er in het e-learnprogramma niet altijd voldoende mogelijkheden zijn om vragen te stellen. Veel leerlingen hebben dus behoefte om vaker vragen te stellen, bijvoorbeeld als ze iets niet begrijpen of extra informatie willen. De leerlingen is niet nagevraagd op welke momenten in het e-learnprogramma zij graag een vraag zouden willen stellen.

Waardering van de verschillende onderdelen van het e-learnprogramma

Tabel 2 laat zien dat de spelletjes in het e-learnprogramma door de leerlingen het hoogst gewaardeerd worden. Het maken van je eigen portret en de testjes & quizzen worden ook leuk gevonden. Professor Profitacto wordt het minst gewaardeerd, slechts drie op de tien leerlingen vindt hem (heel erg) leuk.

Tabel 2 Waardering van verschillende onderdelen van het e-learnprogramma (N= 64)

	Heel erg stom	Stom	Neutraal	Leuk	Heel erg leuk	Gemiddelde
Je eigen portret maken	-	2%	28%	47%	23%	3.92
Prof. Profitacto	6%	6%	57%	24%	6%	3.17
De filmpjes	5%	10%	33%	43%	10%	3.43
De spelletjes	-	3%	14%	44%	38%	4.17
De testjes en quizzen	-	2%	29%	40%	30%	3.98

Professor Profitacto

Hoewel de meeste leerlingen de uitleg van de professor neutraal of (heel erg) duidelijk vinden, geeft bijna de helft van de leerlingen aan dat zij het (heel erg) vervelend vinden dat ze niet door kunnen klikken naar de volgende vraag wanneer professor Profitacto aan het vertellen is.

Belangrijkste leerervaringen ten aanzien van roken en alcohol

Circa 40% van de leerlingen geeft aan dat de schadelijkheid van roken het belangrijkste is dat zij tijdens het e-learnprogramma hebben geleerd. Een aantal leerlingen noemt daarbij nog specifiek de hoeveelheid teer in een sigaret en/of het filmpje met de rookrobot. Ook het aantal rokers in Nederland wordt als leerervaring genoemd. Verder geven een aantal leerlingen aan dat zij geleerd hebben dat ze niet moeten gaan roken of dat je niet moet gaan roken omdat anderen dit doen. De leerlingen hebben in totaal 14 verschillende leerervaringen ten aanzien van roken genoemd.

Eén op de vijf leerlingen noemt als belangrijkste leerervaring de schadelijkheid van alcohol. Ook geven relatief veel leerlingen aan dat zij kennis hebben opgedaan over de gevolgen van teveel alcohol en over de extra schadelijkheid van alcohol op jonge leeftijd. Verder wordt door meerdere leerlingen aangegeven dat ze geleerd hebben dat je alcohol met mate moet gebruiken en dat alcohol verslavend is. In totaal hebben de leerlingen 17 verschillende leerervaringen ten aanzien van alcohol aangegeven.

Tips ter verbetering van het computerprogramma.

Tabel 3 laat zien dat ruim éénderde van de leerlingen aangeeft geen tips te hebben. De overige leerlingen hebben veelal tips ten aanzien van de professor en de spelletjes.

Tabel 3 Tips ter verbetering van het e-learnprogramma in aantallen en percentages (N = 64)

	Frequentie	Percentage ¹
Geen tips	24	37.5%
Verder kunnen klikken naar volgende vraag/ niet wachten tot professor Profitacto uitgesproken is	9	14.1%
Meer spelletjes	6	9.4%
Uitleg van professor Profitacto korter maken	5	7.8%
Geen problemen meer met het systeem/inloggen	4	6.3%
Professor Profitacto weghalen	3	4.7%
Spelletjes beter uitleggen	3	4.7%
Onderdeel drugs toevoegen	2	3.1%
Leuk spel aan het eind	1	1.6%
Programma korter maken	1	1.6%
Meer uitleg over de schadelijkheid van roken	1	1.6%
Bij de filmpjes de kinderen harder laten praten	1	1.6%
De spelletjes makkelijker maken	1	1.6%
Professor Profitacto een leuke stem geven	1	1.6%
De filmpjes korter maken	1	1.6%
Meer vragen toevoegen	1	1.6%
Iets vertellen over alcoholvergiftiging	1	1.6%
Aan het eind een proefwerk	1	1.6%
Vooraf vertellen dat je professor Profitacto kan horen door de koptelefoon	1	1.6%

¹ De respondenten konden meerdere antwoorden geven; totaal > 100%.

Rapportcijfer voor e-learnprogramma

De leerlingen hebben, na het afronden van beide thema's binnen het e-learnprogramma, het programma een 7.8 als rapportcijfer gegeven. Het laagst gegeven cijfer is een 4.5 en het hoogst gegeven cijfer een 9.3. Het vaakst is een 8.0 gegeven; een kwart van de leerlingen heeft het programma met dit cijfer beoordeeld.

Extra tips en opmerkingen van respondenten tijdens de les

Na het innemen van de vragenlijsten tijdens de nameting heeft de onderzoeker in alle klassen de volgende vraag gesteld: “Stel dat jij het computerprogramma zou mogen maken, wat zou jij dan weghalen, toevoegen of veranderen?” Onderstaande tabel geeft aan welke opmerkingen en verbeterpunten in de klassen werden genoemd.

Tabel 4 Tips en opmerkingen ter verbetering van het e-learnprogramma in aantal klassen waarin hiernaar gevraagd werd (N = 13)

	Aantal klassen waar de tip werd genoemd.
<i>Professor</i>	
- Te sloom / langdradig	6
- Andere stem geven	3
- Vervelend dat je niet door kan klikken	3
- Kortere teksten	2
- Professor weghalen. Hij is niet nodig omdat je zo de tekst kan lezen.	2
- Tekst van professor in één keer laten komen en niet in kleine stukjes	1
<i>Spelletjes</i>	
- Onduidelijk / te weinig uitleg (o.a. over doel van het spel)	9
Stofzuigerspel (Wat moet je doen?)	4
Remwegspel (Waar moet je stoppen; voor de lijn?)	4
Krattenspel (Wat is bedoeling; Gaat te snel)	3
Kabouterspel (Wat wel en wat niet pakken?)	2
Gebouwen spel (Hoeveel gebouwen moet je aanklikken?)	1
- Leuk	4
- Tip docent: eerst een demo of proefspelletje om te oefenen	2
- Stofzuigerspel leer je niet zoveel van, niet nuttig.	1
- Stofzuigerspel is moeilijk	1
- High-scores laten zien	1
- Meer spelletjes	1
<i>Filmpjes</i>	
- Onduidelijk / slecht te verstaan	5
- Rookrobot is leuk om te zien	2
- Filmpje van modelling niet nuttig. Volgens leerling is het beter om zélf te vertellen wat je ervan vindt.	1
- Meer filmpjes (makkelijker te begrijpen)	1
- Na filmpje vraag stellen om te kijken of je het begrepen hebt	1
- Filmpjes van modelling korter maken	1
- Filmpje met effecten van dronkenschap toevoegen als schrikeffect.	1
<i>Portret veranderen</i>	
- Leuk om te doen	2
- Meer mogelijkheden om het portret aan te passen, bijv. inclusief aanpassen van lichaam	1
- Je maakt je portret aan maar je hoeft er daarna helemaal niets meer mee te doen. Het is leuker als je portret daarna nog gebruikt wordt in het programma.	1
<i>Overig</i>	
- Minder dezelfde vragen stellen	3
- Realistischer maken, o.a. over de dingen die je kan kopen door geld niet aan roken te besteden (overdreven)	2
- Wachtwoord als sterretjes of rondjes aangeven en niet de letters weergeven	1
- Aan einde van beide onderdelen een terugkoppeling aanbieden, waarin leerlingen aan kunnen geven wat ze niet begrepen hebben of waarover ze meer uitleg willen	1
- Je eigen poppetje maken en daarmee het hele programma doorlopen	1
- Graag zelf antwoorden in kunnen typen en niet alleen meerkeuze vragen	1
- Toevoegen van module drugs	1
- Bij de vraag “Hoeveel vrienden roken” kun je o.a. kiezen uit de antwoorden “1 of 2 leerlingen” en “de helft van de klas”. Deze stap is te groot, er kunnen ook 6 kinderen roken.	1
- Eventueel prijsvraag verbinden aan programma	1
- Meer angstaanjagende voorlichting	1
- Meer informatie geven / duidelijker gevolgen van roken aangeven	1
- Meer grappige effecten toevoegen	1
- Iemand die rookt (bijv. 16-jarige) laten uitleggen hoe hij of zij is begonnen en wat ze er nu van vinden	1
- Resolutie aanpassen (scherm kleiner)	1
- Een chatroom	1

Deze eerste vragen gaan over een aantal algemene dingen.

1. Ben je een jongen of een meisje?

- ☐ Jongen
- ☐ Meisje

2. Hoe oud ben je?

- ☐ 9 jaar of jonger
- ☐ 10 jaar
- ☐ 11 jaar
- ☐ 12 jaar
- ☐ 13 of ouder

3. In welk land ben je geboren?

- ☐ Nederland
- ☐ Suriname
- ☐ Nederlandse Antillen of Aruba
- ☐ Marokko
- ☐ Turkije
- ☐ België, Duitsland of Engeland
- ☐ In een ander land

4. In welk land is je vader geboren?

- ☐ Nederland
- ☐ Ergens anders, namelijk

5. In welk land is je moeder geboren?

- ☐ Nederland
- ☐ Ergens anders, namelijk

6. Wie wonen er bij jou in huis?

Bij deze vraag mag je meerdere antwoorden aankruisen!

- ☐ Vader
- ☐ Moeder
- ☐ Broer(s) of broertje(s)
- ☐ Zus(sen) of zusje(s)
- ☐ Oma
- ☐ Opa
- ☐ Iemand anders

Er worden nu een aantal vragen gesteld over roken en het drinken van alcohol. Bij elke vraag heb je vier antwoordmogelijkheden. Je mag bij iedere vraag maar één antwoord invullen. Wanneer je het antwoord niet weet, vul dan het vierde vakje “weet ik niet” in. Het is altijd beter om het vakje “weet ik niet” aan te kruisen, dan zomaar te gaan gokken!

7. Wat zijn de drie belangrijkste schadelijke stoffen in een sigaret?

- ☐ Nicotine, teer en koolmonoxide
- ☐ Nicotine, koolmonoxide en zuurstof
- ☐ Nicotine, teer en zuurstof
- ☐ Weet ik niet

8. Teer is

- ☐ Een zwarte, kleverige stof die aan de longen blijft plakken.
- ☐ Een zwarte, kleverige stof die de trilhaartjes in de longen beschadigt.
- ☐ Allebei de bovenstaande antwoorden zijn goed.
- ☐ Weet ik niet

9. Welke stof in tabak zorgt ervoor dat je aan roken verslaafd kunt raken?

- ☐ Teer
- ☐ Koolmonoxide
- ☐ Nicotine
- ☐ Weet ik niet

10. Wanneer zijn mensen verslaafd aan roken?

- ☐ Wanneer zij elke week een sigaret roken
- ☐ Wanneer zij op alle feestjes roken
- ☐ Wanneer zij niet of heel moeilijk kunnen stoppen met roken
- ☐ Weet ik niet

11. Renske is 12 jaar en Maartje is 18 jaar. Beide hebben zij nog nooit gerookt. Voor wie is de kans om nog te gaan roken het kleinst?

- ☐ Renske, omdat zij het jongst is
- ☐ Maartje, omdat zij het roken al langer heeft uitgesteld
- ☐ Voor beiden is de kans even klein
- ☐ Weet ik niet

12. Susan drinkt één glas wijn uit een wijnglas. Marco drinkt één glas bier uit een bierglas. Laura drinkt één glas jenever uit een jeneverglaasje. Wie heeft de meeste pure alcohol gedronken?

- ☐ Marco
- ☐ Laura
- ☐ Alledrie evenveel
- ☐ Weet ik niet

13. Joost heeft twee glazen bier gedronken tijdens het uitgaan. Kan hij nog steeds even snel reageren als aan het begin van de avond, toen hij nog geen alcohol gedronken had?

- ☐ Ja, zijn reactie is niet veranderd na het drinken van 2 glazen bier
- ☐ Nee, zijn reactie is sneller na het drinken van 2 glazen bier
- ☐ Nee, zijn reactie is langzamer na het drinken van 2 glazen bier
- ☐ Weet ik niet

14. Wat is waar?

- ☐ Pure alcohol is een giftige stof
- ☐ Het lichaam van een volwassene heeft ongeveer 1,5 uur nodig om één glas alcohol af te breken
- ☐ Allebei de bovenstaande antwoorden zijn waar
- ☐ Weet ik niet

15. Het drinken van alcohol is voor meerdere organen schadelijk, maar vooral voor je

- ☐ Longen
- ☐ Hersenen
- ☐ Hart
- ☐ Weet ik niet

16. Kimberly is 12 jaar. Is alcohol dan schadelijker voor haar dan voor een volwassene?

- ☐ Nee, bij de geboorte van Kimberly waren haar organen al helemaal uitgegroeid en daardoor kan ze net zo goed tegen alcohol als een volwassene.
- ☐ Nee, omdat Kimberly nog jong is kunnen haar organen de alcohol beter afbreken dan de organen van een volwassene.
- ☐ Ja, de organen van Kimberly zijn nog in de groei en dan kan alcohol extra schade veroorzaken.
- ☐ Weet ik niet

ROKEN

Kruis bij de volgende vragen het vakje aan met het antwoord dat het meeste met jou situatie overeenkomt. Het door jouw gegeven antwoord is altijd goed!

17. Heb je zelf wel eens een sigaret gerookt, ook al was het maar één sigaret of een paar trekjes?

- ☐ Ik heb nooit gerookt
- ☐ Ik heb 1 of 2 keer gerookt
- ☐ Ik rook af en toe, maar niet elke dag
- ☐ Ik rook elke dag
- ☐ Ik heb vroeger gerookt, maar ik ben helemaal gestopt met roken

**De volgende vragen gaan over hoeveel je rookt of gerookt hebt.
Wanneer je nog nooit gerookt hebt hoeft je vraag 18 t/m 20 niet in te vullen!**

18. Hoeveel sigaretten of sjekkies heb je gerookt IN DE AFGELOPEN VIER WEKEN?

- ☐ Ik heb de afgelopen vier weken niet gerookt
- ☐ Minder dan 1 sigaret per week
- ☐ Minder dan 1 sigaret per dag
- ☐ 1 tot 5 sigaretten per dag
- ☐ 6 tot 10 sigaretten per dag
- ☐ 11 tot 20 sigaretten per dag
- ☐ Meer dan 20 sigaretten per dag

19. Hoe oud was je toen je voor het eerst rookte?

- ☐ 9 jaar of jonger
- ☐ 10 jaar
- ☐ 11 jaar
- ☐ 12 jaar
- ☐ 13 jaar of ouder

20. Weten je ouders dat je rookt of dat je roken hebt uitprobeerde?

- ☐ Ja, dat weten ze
- ☐ Nee, dat weten ze niet

De volgende vragen zijn weer voor iedereen!

21. Welke van onderstaande mensen uit jouw omgeving roken?

Als je meerdere broers of zussen hebt en één van hen rookt, vul dan in “Ja, rookt wel eens”.

Als geen van je broers of zussen rookt, kun je “Nee, rookt niet” aankruisen.

	Ja, rookt wel eens	Nee, rookt niet	Is gestopt met roken	Weet ik niet
Rookt je vader?	☐	☐	☐	☐
Rookt je moeder?	☐	☐	☐	☐
Rookt één van je broer(s)/zus(sen)?	☐	☐	☐	☐
Rookt je beste vriend(in)?	☐	☐	☐	☐
Rookt je meester/juf?	☐	☐	☐	☐

22. Hoeveel van de jongens en meisjes in je klas roken wel eens?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

23. Roken je vrienden en vriendinnen wel eens?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

24. Denk je dat je ooit zult gaan roken?

- ☐ Ik rook al (af en toe)
- ☐ Zeker wel
- ☐ Misschien wel
- ☐ Weet ik niet
- ☐ Waarschijnlijk niet
- ☐ Zeker niet

25. Mag je thuis roken, of zou je het mogen?

- ☐ Ja, ik rook thuis al
- ☐ Ja, ik mag thuis roken, maar ik doe het niet
- ☐ Nee, ik mag thuis niet roken
- ☐ Weet ik niet

26. Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) niet gaat roken?

- ☐ Ja, met mijn OUDERS
- ☐ Ja, met SCHOOL (klassikale niet-roken afspraak)
- ☐ Ja, met IEMAND ANDERS
- ☐ Nee, maar ik zou wel een afspraak willen
- ☐ Nee, ik wil ook geen afspraak

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft wat jij ZELF van roken vindt.

Je hebt bij de meeste vragen de keuze uit vijf antwoorden. Bij alle vragen is de middelste keuze “neutraal”. Dit betekent dat je het antwoord op de vraag niet positief en niet negatief vindt.

In het volgende VOORBEELD wordt met “neutraal” bedoeld dat je spruitjes niet lekker, maar ook niet vies vindt. Je hoeft deze vraag niet in te vullen, het is een VOORBEELD!

VOORBEELD: Ik vind spruitjes

Heel erg vies	Vies	Neutraal	Lekker	Heel erg lekker	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

27. Roken vind ik

Heel erg slecht voor mijn gezondheid	Slecht voor mijn gezondheid	Neutraal	Goed voor mijn gezondheid	Heel erg goed voor mijn gezondheid	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

28. Roken vind ik

Helemaal niet normaal	Niet normaal	Neutraal	Normaal	Heel erg normaal	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

29. Roken vind ik

Helemaal niet stoer ☐	Niet stoer ☐	Neutraal ☐	Stoer ☐	Heel erg stoer ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--------------------------------------	-----------------------------------	--	--

30. Roken vind ik

Heel erg ongezellig ☐	Ongezellig ☐	Neutraal ☐	Gezellig ☐	Heel erg gezellig ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--------------------------------------	--------------------------------------	---	--

31. Roken vind ik

Heel erg dom ☐	Dom ☐	Neutraal ☐	Slim ☐	Heel erg slim ☐	Weet ik niet ☐
--	---------------------------------	--------------------------------------	----------------------------------	---	--

32. De geur van roken vind ik

Heel erg vies ☐	Vies ☐	Neutraal ☐	Lekker ☐	Heel erg lekker ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	--

33. Door te roken hoor ik

Veel minder bij de groep ☐	Minder bij de groep ☐	Niet meer en niet minder bij de groep ☐	Meer bij de groep ☐	Veel meer bij de groep ☐	Weet ik niet ☐
--	---	---	---	--	--

**Bij de volgende vraag gaat het om de mening van mensen waar jij veel mee omgaat.
Vinden deze mensen dat jij moet gaan roken of vinden ze dat juist helemaal niet?**

34. De meeste mensen waar ik veel mee om ga (familie en vrienden) vinden dat ik

Zeker niet moet roken ☐	Niet moet roken ☐	Zelf moet weten of ik rook ☐	Wel moet roken ☐	Zeker wel moet roken ☐	Weet ik niet ☐
---	---	--	--	--	--

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft of je van plan bent om te gaan roken.

Als je nu al regelmatig rookt hoef je deze vragen niet in te vullen! Ga dan verder met vraag 40!

35. Ben je van plan om IN DE TOEKOMST te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

36. Ben je van plan om BINNEN 6 MAANDEN te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

37. Ben je van plan om BINNEN 2 JAAR te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

38. Vind je het moeilijk of makkelijk om niet te gaan roken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
--	--------------------------------------	--	---------------------------------------	---	--

39. Denk je dat het je zal lukken om een niet-roker te blijven?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

**De volgende vragen hoef je alleen maar in te vullen als je nu al regelmatig rookt!
Wanneer je niet of bijna nooit rookt, mag je verder gaan met vraag 43!**

40. Ben je van plan om te blijven roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

41. Zou je het moeilijk of makkelijk vinden om nu niet meer te roken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
---	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--	--

42. Denk je dat het je zou lukken om een niet-roker te worden, als je dat zou willen?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

Alle volgende vragen zijn weer voor iedereen!

Het is de bedoeling dat je aangeeft of je wel eens het gevoel hebt dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je (niet) rookt.

43. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je rookt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

44. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je NIET rookt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

Bij de volgende vragen gaat het erom wat jij zou doen in een bepaalde situatie.

Stel jezelf de volgende situatie voor:

Je zit in de brugklas en je hebt een klassenfeest. Je gaat met een paar vrienden of vriendinnen naar het feest en één van hen biedt jou een sigaret aan.

45. Zou je de SIGARET AANNEMEN en PROBEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

46. Zou je “NEE, BEDANKT” ZEGGEN en de SIGARET WEIGEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

47. Zou je EVEN WEGGAAN (bijvoorbeeld naar niet rokende vrienden of naar de wc)?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

Vul bij de volgende vragen in wat jij vindt van iemand van JOUW LEEFTIJD die ROOKT.

48. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die rookt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) populair?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) slim?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) cool?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) stoer?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

49. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die rookt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) kinderachtig?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) saai?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Je hebt nu alle vragen over roken ingevuld! Nu gaan we verder met de vragen over alcohol.

ALCOHOL

50. Heb je ooit alcohol gedronken, ook al waren het maar een paar slokjes?

- ☐ Nee, ik heb nog nooit alcohol gedronken
- ☐ Ja, ik heb 1 keer (een slokje) alcohol gedronken
- ☐ Ja, ik heb vaker dan 1 keer alcohol gedronken

51. Hoe oud was je toen je voor het eerst (een slokje) alcohol hebt gedronken?

- ☐ 9 jaar of jonger
- ☐ 10 jaar
- ☐ 11 jaar
- ☐ 12 jaar
- ☐ 13 jaar of ouder
- ☐ Ik heb nog nooit alcohol gedronken

**De volgende vragen hoef je alleen maar in te vullen als je bij vraag 50 hebt geantwoord:
“Ja, ik heb vaker dan 1 keer alcohol gedronken”.
Als je bij vraag 50 iets anders hebt geantwoord, ga dan verder met vraag 59!**

52. Hoe vaak (aantal keer) heb je IN JE HELE LEVEN alcohol gedronken?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 of meer
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

53. Hoe vaak (aantal keer) heb je DE AFGELOPEN VIER WEKEN alcohol gedronken?

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 of meer
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

54. Waar ben je MEESTAL als je alcohol drinkt? (Je mag meerdere antwoorden aankruisen!)

- ☐ Thuis
- ☐ Familie of vrienden
- ☐ Op straat, in een park, op het strand of ergens anders buiten
- ☐ Bar, café of keet
- ☐ Restaurant
- ☐ Op vakantie
- ☐ Sportkantine
- ☐ Ergens anders

55. Als je alcohol drinkt, hoeveel glazen, flesjes of blikjes drink je dan meestal?

- ☐ Ik drink dan minder dan 1 drankje
- ☐ Ik drink dan ongeveer drankjes per keer (aantal invullen)

56. Weten je ouders dat je alcohol drinkt?

- ☐ Ja, dat weten ze
- ☐ Nee, dat weten ze niet

57. Weten je ouders hoeveel alcohol je drinkt?

- ☐ JA, ze weten *hoeveel* alcohol ik drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *geen* alcohol drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *minder* alcohol drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *meer* alcohol drink
- ☐ Weet ik niet

58. Hoe vaak (aantal keren in je hele leven) ben je dronken of aangeschoten geweest door het drinken van alcohol?

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 of meer
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

De volgende vragen zijn weer voor iedereen!

59. Welke van onderstaande mensen uit jou omgeving drinken wel eens alcohol?

Als je meerdere broers of zussen hebt en één van hen drinkt alcohol, vul dan in “Ja, drinkt wel eens alcohol”. Als geen van je broers of zussen alcohol drinkt, kun je “Nee, drinkt geen alcohol” aankruisen.

	Ja, drinkt wel eens alcohol	Nee, drinkt geen alcohol	Is gestopt met het drinken van alcohol	Weet ik niet
Drinkt je vader alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je moeder alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je broer of zus alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je beste vriend(in) alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je meester of juf alcohol?	☐	☐	☐	☐

60. Hoeveel van de jongens en meisjes in je klas drinken wel eens alcohol?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

61. Drinken je vrienden en vriendinnen wel eens alcohol?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

62. Mag je thuis alcohol drinken, of zou je het mogen?

- ☐ Ja, ik drink ook alcohol thuis
- ☐ Ja, ik mag wel alcohol drinken thuis, maar ik doe het niet
- ☐ Nee, ik mag thuis geen alcohol drinken
- ☐ Weet ik niet

63. Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) geen alcohol gaat drinken?

- ☐ JA, met mijn OUDERS.
- ☐ JA, met SCHOOL
- ☐ JA, met IEMAND ANDERS.
- ☐ NEE, maar ik zou wel een afspraak willen.
- ☐ NEE, ik wil ook geen afspraak

Geef bij de vragen op de volgende bladzijde aan wat je vindt van alcohol drinken voor je 16^e.

Je hebt bij de meeste vragen de keuze uit vijf antwoorden. Bij alle vragen is de middelste keuze “neutraal”. Dit betekent dat je het antwoord op de vraag niet positief en niet negatief vindt.

In het volgende VOORBEELD wordt met “neutraal” bedoeld dat je patat niet lekker, maar ook niet vies vindt.

VOORBEELD: Ik vind patat

Heel erg vies	Vies	Neutraal	Lekker	Heel erg lekker	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

64. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg slecht voor mijn gezondheid ☐	Slecht voor mijn gezondheid ☐	Neutraal ☐	Goed voor mijn gezondheid ☐	Heel erg goed voor mijn gezondheid ☐	Weet ik niet ☐
--	---	--------------------------------------	---	--	--

65. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Helemaal niet normaal ☐	Niet normaal ☐	Neutraal ☐	Normaal ☐	Heel erg normaal ☐	Weet ik niet ☐
--	--	--------------------------------------	-------------------------------------	---	--

66. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Helemaal niet stoer ☐	Niet stoer ☐	Neutraal ☐	Stoer ☐	Heel erg stoer ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--------------------------------------	-----------------------------------	--	--

67. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg ongezellig ☐	Ongezellig ☐	Neutraal ☐	Gezellig ☐	Heel erg gezellig ☐	Weet ik niet ☐
--	--	--------------------------------------	--------------------------------------	--	--

68. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg dom ☐	Dom ☐	Neutraal ☐	Slim ☐	Heel erg slim ☐	Weet ik niet ☐
--	---------------------------------	--------------------------------------	----------------------------------	---	--

69. Alcohol drinken vind ik

Heel erg vies ☐	Vies ☐	Neutraal ☐	Lekker ☐	Heel erg lekker ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	--

70. Door voor mijn 16^e jaar alcohol te drinken hoor ik

Veel minder bij de groep ☐	Minder bij de groep ☐	Niet meer en niet minder bij de groep ☐	Meer bij de groep ☐	Veel meer bij de groep ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--	--	---	--

**Bij de volgende vraag gaat het om de mening van mensen waar jij veel mee omgaat.
Vinden deze mensen dat jij voor je 16^e jaar alcohol moet gaan drinken, of vinden ze juist dat je dat zeker niet moet doen?**

71. De meeste mensen waar ik veel mee om ga (familie en vrienden) vinden dat ik voor mijn 16^e jaar

Zeker geen alcohol moet drinken ☐	Geen alcohol moet drinken ☐	Zelf moet weten of ik wel of geen alcohol drink ☐	Wel alcohol moet drinken ☐	Zeker wel alcohol moet drinken ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	--	--

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft of je van plan bent om voor je 16^e jaar regelmatig 1 of meer glazen alcohol te gaan drinken.

Als je nu al regelmatig 1 of meer glazen alcohol drinkt, hoef je deze vragen niet in te vullen. Ga dan verder met vraag 77!

72. Ben je van plan om VOOR JE 16^e JAAR alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

73. Ben je van plan om BINNEN 6 MAANDEN alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

74. Ben je van plan om BINNEN 2 JAAR alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

75. Vind je het moeilijk of makkelijk om voor je 16^e jaar geen alcohol te drinken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
---	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--	--

76. Denk je dat het je zal lukken om tot je 16^e jaar geen alcohol te drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

De volgende vraag hoef je alleen maar in te vullen als je nu al regelmatig 1 of meer glazen alcohol drinkt en je vraag 72 t/m 76 niet hebt beantwoord!

Je hoeft de volgende vragen niet te beantwoorden als je vraag 72 t/m 76 al hebt ingevuld. Ga verder met vraag 80!

77. Ben je van plan om alcohol te blijven drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

78. Zou je het moeilijk of makkelijk vinden om tot je 16^e jaar geen alcohol meer te drinken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
---	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--	--

79. Denk je dat het je zou lukken om tot je 16^e jaar geen alcohol meer te drinken, als je dat zou willen?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

De volgende vragen zijn weer voor iedereen!

Het is de bedoeling dat je aangeeft of je wel eens het gevoel hebt dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je wel of geen alcohol drinkt.

80. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je alcohol drinkt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

81. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je GEEN alcohol drinkt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

Bij de volgende vragen gaat het erom wat jij zou doen in een bepaalde situatie.

Stel jezelf de volgende situatie voor:

Je zit in de brugklas en je hebt een klassenfeest. Je gaat met een paar vrienden of vriendinnen naar het feest en één van hen biedt jou een glas drinken met alcohol aan.

82. Zou je het GLAS AANNEMEN en de DRANK PROBEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

83. Zou je “NEE, BEDANKT” ZEGGEN en het GLAS WEIGEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

84. Zou je EVEN WEGGAAN (bijv. naar vrienden die geen alcohol drinken of naar de wc)?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

Vul bij de volgende vragen in wat jij vindt van iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt.

85. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) populair?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) slim?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) cool?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) stoer?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

86. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) kinderachtig?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) saai?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dit waren alle vragen. Dank je wel voor het invullen van deze vragenlijst!

BIJLAGE 6 VRAGENLIJST PROCES-EVALUATIE ONDER LEERLINGEN

Hallo!

Je hebt zojuist het computerprogramma over roken en alcohol afgerond. Ik wil je vragen of je deze vragenlijst wil invullen, zodat ik weet op welke manier het lesprogramma leuker, mooier en duidelijker gemaakt kan worden. De vragenlijst is **anoniem**, je hoeft dus nergens je naam in te vullen!

1. Heb je het computerprogramma over roken en alcohol afgemaakt?

- ☐ Ja
☐ Nee

2. Wat vond je van het computerprogramma over roken en alcohol?

Heel erg leuk ☐	Leuk ☐	Neutraal ☐	Stom ☐	Heel erg stom ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	----------------------------------	---	--

Heel erg makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Neutraal ☐	Moeilijk ☐	Heel erg moeilijk ☐	Weet ik niet ☐
--	---------------------------------------	--------------------------------------	--------------------------------------	---	--

Heel erg interessant ☐	Interessant ☐	Neutraal ☐	Saai ☐	Heel erg saai ☐	Weet ik niet ☐
--	---	--------------------------------------	----------------------------------	---	--

Helemaal niet kinderachtig ☐	Niet kinderachtig ☐	Neutraal ☐	Kinderachtig ☐	Heel erg kinderachtig ☐	Weet ik niet ☐
--	---	--------------------------------------	--	---	--

3. Vond je de tijd die je nodig had om het computerprogramma over roken en alcohol af te maken goed, of vond je het programma te kort of te lang?

Veel te lang ☐	Te lang ☐	Goed ☐	Te kort ☐	Veel te kort ☐	Weet ik niet ☐
--	-------------------------------------	----------------------------------	-------------------------------------	--	--

4. Vind je dat er in het computerprogramma over roken en alcohol genoeg mogelijkheden zijn om vragen te stellen, bijvoorbeeld als je iets niet begrijpt of extra informatie wil?

Ja ☐	Meestal wel ☐	Soms ☐	Meestal niet ☐	Nee ☐	Weet ik niet ☐
--------------------------------	---	----------------------------------	--	---------------------------------	--

5. Wat is het belangrijkste dat je tijdens het computerprogramma over ROKEN hebt geleerd?

.....

.....

6. Wat is het belangrijkste dat je tijdens het computerprogramma over ALCOHOL hebt geleerd?

.....

.....

7. Wat vond je van de verschillende onderdelen (a t/m e) van het computerprogramma?

	Heel erg stom	Stom	Neutraal	Leuk	Heel erg leuk	Weet ik niet
a) Je eigen portret maken	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Prof. <i>Profitacto</i>	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) De filmpjes	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) De spelletjes	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) De testjes en quizzen	☐	☐	☐	☐	☐	☐

8. Wat vond jij van de uitleg van professor Profitacto?

Heel erg duidelijk	Duidelijk	Neutraal	Onduidelijk	Heel erg onduidelijk	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

9. Wanneer *Profitacto* aan het vertellen was, kon je zijn tekst meelesen op het beeldscherm. Je kon daardoor niet verder gaan met de volgende vraag. Vond je dit vervelend of juist fijn?

Heel erg vervelend	Vervelend	Neutraal	Fijn	Heel erg fijn	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

10. Als je het computerprogramma over roken en alcohol een cijfer mocht geven, welk cijfer zou dit dan zijn?

Cijfer = ...

11. Heb jij nog tips om het computerprogramma over roken en alcohol te verbeteren?

.....

.....

Dit waren alle vragen. Bedankt voor het invullen van deze vragenlijst!

Deze eerste vragen hebben betrekking op het computerprogramma over roken en alcohol.

A. Heb jij het computerprogramma over roken en alcohol gedaan?

- ☐ Ja, helemaal
- ☐ Alleen het gedeelte over roken
- ☐ Alleen het gedeelte over alcohol
- ☐ Nee, helemaal niet

De volgende vragen zijn voor iedereen die het computerprogramma over roken en alcohol helemaal heeft afgemaakt. Als je het computerprogramma niet of slechts voor een gedeelte hebt afgemaakt, dan hoef je vraag B t/m F niet in te vullen.

B. Wanneer heb jij het computerprogramma over roken en alcohol afgerond?

- ☐ Deze week
- ☐ Vorige week
- ☐ Twee weken geleden
- ☐ Drie weken geleden
- ☐ Langer dan drie weken geleden

C. Hoe leuk vind jij het computerprogramma over roken en alcohol?

Helemaal niet leuk	Niet echt leuk	Een beetje leuk	Best wel leuk	Heel erg leuk	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

D. Hoeveel heb jij geleerd van het computerprogramma over roken en alcohol?

Heel erg weinig	Weinig	Een beetje	Veel	Heel erg veel	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

E. Als jij het computerprogramma over roken en alcohol een rapportcijfer mag geven, welk cijfer is dit dan?

Cijfer = ...

F. Heb jij thuis verteld dat je op school een computerprogramma over roken en alcohol hebt gehad?

- ☐ Ja
☐ Nee

De volgende vraag is weer voor iedereen!

G. Naast het computerprogramma over roken en alcohol, zijn er ook een aantal groepsopdrachten die je meester of juffrouw in de klas heeft behandeld. Heb jij deze groepsopdrachten ook gedaan?

- ☐ Ja
☐ Nee

**Bij de volgende vragen mag jij jouw mening over de groepsopdrachten geven. Als jij niet bij de groepsopdrachten in de klas aanwezig bent geweest, hoef je vraag H en I niet in te vullen!
Ga dan verder met vraag J!**

H. Hoe leuk vind jij de groepsopdrachten over roken en alcohol die je in de klas hebt gedaan?

Helemaal niet leuk ☐	Niet echt leuk ☐	Een beetje leuk ☐	Best wel leuk ☐	Heel erg leuk ☐	Weet ik niet ☐
--	--	---	---	---	--

I. Hoeveel heb jij geleerd van de groepsopdrachten over roken en alcohol?

Heel erg weinig ☐	Weinig ☐	Een beetje ☐	Veel ☐	Heel erg veel ☐	Weet ik niet ☐
---	------------------------------------	--	----------------------------------	---	--

De volgende vragen zijn voor iedereen die de vorige keer ook deze vragenlijst over roken en alcohol heeft ingevuld. Als je toen niet aanwezig was en de vragenlijst dus niet hebt ingevuld, dan hoef je deze vragen niet te maken. Ga dan verder met de vragen op de blauwe pagina's!

J. Een aantal weken geleden heb je voor de eerste keer de vragenlijst over roken en alcohol ingevuld. Heb je *thuis* verteld dat je deze vragenlijst hebt ingevuld?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

K. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *ouders* gesproken over *roken*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

L. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *ouders* gesproken over *alcohol*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

M. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *vrienden of vriendinnen* gesproken over *roken*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

N. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *vrienden of vriendinnen* gesproken over *alcohol*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

O. Hebben jullie *in de klas* de afgelopen weken, nadat jullie de vragenlijst hebben ingevuld, nog gesproken over *roken*? (De groepsopdrachten die je in de klas hebt gedaan, horen hier niet bij.)

- ☐ Ja
- ☐ Nee

P. Hebben jullie *in de klas* de afgelopen weken, nadat jullie de vragenlijst hebben ingevuld, nog gesproken over *alcohol*? (De groepsopdrachten die je in de klas hebt gedaan, horen hier niet bij.)

- ☐ Ja
- ☐ Nee

Q. Heb je de afgelopen weken nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog *extra informatie opgezocht over roken*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

R. Heb je de afgelopen weken nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog *extra informatie opgezocht over alcohol*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

S. Heb je de afgelopen weken nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog gekeken op één van de websites van TACTUS (www.tactus.nl of www.drankendrugs.nl)?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

Dit zijn kennisvragen over roken en alcohol. Bij elke vraag heb je vier antwoordmogelijkheden. Je mag bij iedere vraag maar één antwoord invullen. Wanneer je het antwoord niet weet, vul dan het vierde vakje “weet ik niet” in. Het is altijd beter om het vakje “weet ik niet” aan te kruisen, dan zomaar te gaan gokken!

1. Marjolein is 18 jaar en Inge is 12 jaar. Beide hebben zij nog nooit gerookt. Voor wie is de kans om nog te gaan roken het kleinst?

- ☐ Voor beiden is de kans even klein.
- ☐ Inge, omdat zij het jongst is.
- ☐ Marjolein, omdat zij het roken al langer heeft uitgesteld
- ☐ Weet ik niet

2. Wanneer zijn mensen verslaafd aan roken?

- ☐ Wanneer zij elke week een sigaret roken.
- ☐ Wanneer zij op alle feestjes roken.
- ☐ Wanneer zij niet of heel moeilijk kunnen stoppen met roken.
- ☐ Weet ik niet

3. Wat zijn de drie belangrijkste schadelijke stoffen in een sigaret?

- ☐ Nicotine, koolmonoxide en zuurstof
- ☐ Nicotine, teer en zuurstof
- ☐ Nicotine, teer en koolmonoxide
- ☐ Weet ik niet

4. Welke stof in tabak zorgt ervoor dat je aan roken verslaafd kunt raken?

- ☐ Nicotine
- ☐ Koolmonoxide
- ☐ Teer
- ☐ Weet ik niet

5. Teer is

- ☐ Een zwarte, kleverige stof die de trilhaartjes in de longen beschadigt.
- ☐ Een zwarte, kleverige stof die aan de longen blijft plakken.
- ☐ Allebei de bovenstaande antwoorden zijn goed.
- ☐ Weet ik niet

6. Nicole drinkt één glas wijn uit een wijnglas. Thomas drinkt één glas bier uit een bierglas. Michiel drinkt één glas jenever uit een jeneverglasje. Wie heeft de meeste pure alcohol gedronken?

- ☐ Alledrie evenveel
- ☐ Michiel
- ☐ Thomas
- ☐ Weet ik niet

7. Het drinken van alcohol is voor meerdere organen schadelijk, maar vooral voor je

- ☐ Hersenen
- ☐ Hart
- ☐ Longen
- ☐ Weet ik niet

8. Kim is 12 jaar. Is alcohol dan schadelijker voor haar dan voor een volwassene?

- ☐ Ja, de organen van Kim zijn nog in de groei en dan kan alcohol extra schade veroorzaken.
- ☐ Nee, omdat Kim nog jong is kunnen haar organen de alcohol beter afbreken dan de organen van een volwassene.
- ☐ Nee, bij de geboorte van Kim waren haar organen al helemaal uitgegroeid en daardoor kan ze net zo goed tegen alcohol als een volwassene.
- ☐ Weet ik niet

9. Wat is waar?

- ☐ Pure alcohol is een giftige stof.
- ☐ Het lichaam van een volwassene heeft ongeveer 1,5 uur nodig om één glas alcohol af te breken.
- ☐ Allebei de bovenstaande antwoorden zijn waar.
- ☐ Weet ik niet

10. Daan heeft twee glazen bier gedronken tijdens het uitgaan. Kan hij nog steeds even snel reageren als aan het begin van de avond, toen hij nog geen alcohol gedronken had?

- ☐ Nee, zijn reactie is sneller na het drinken van 2 glazen bier.
- ☐ Nee, zijn reactie is langzamer na het drinken van 2 glazen bier.
- ☐ Ja, zijn reactie is niet veranderd na het drinken van 2 glazen bier.
- ☐ Weet ik niet

ROKEN

Kruis bij de volgende vragen het vakje aan met het antwoord dat het meeste met jou situatie overeenkomt. Het door jouw gegeven antwoord is altijd goed!

11. Heb je sinds het invullen van de vorige vragenlijst nog gerookt?

- ☐ Nee
- ☐ Ja

12. Hoeveel sigaretten of sjekkies heb je gerookt IN DE AFGELOPEN VIER WEKEN?

- ☐ Ik heb de afgelopen vier weken niet gerookt
- ☐ Minder dan 1 sigaret per week
- ☐ Minder dan 1 sigaret per dag
- ☐ 1 tot 5 sigaretten per dag
- ☐ 6 tot 10 sigaretten per dag
- ☐ 11 tot 20 sigaretten per dag
- ☐ Meer dan 20 sigaretten per dag

13. Weten je ouders dat je rookt of dat je roken hebt uitprobeerd?

- ☐ Ik heb nog nooit gerookt.
- ☐ Ja, dat weten ze.
- ☐ Nee, dat weten ze niet.

14. Welke van onderstaande mensen uit jouw omgeving roken?

Als je meerdere broers of zussen hebt en één van hen rookt, vul dan in “Ja, rookt wel eens”.
Als geen van je broers of zussen rookt, kun je “Nee, rookt niet” aankruisen.

	Ja, rookt wel eens	Nee, rookt niet	Is gestopt met roken	Weet ik niet
Rookt je vader?	☐	☐	☐	☐
Rookt je moeder?	☐	☐	☐	☐
Rookt één van je broer(s)/zus(sen)?	☐	☐	☐	☐
Rookt je beste vriend(in)?	☐	☐	☐	☐
Rookt je meester/juf?	☐	☐	☐	☐

15. Hoeveel van de jongens en meisjes in je klas roken wel eens?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

16. Roken je vrienden en vriendinnen wel eens?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

17. Denk je dat je ooit zult gaan roken?

- ☐ Ik rook al (af en toe)
- ☐ Zeker wel
- ☐ Misschien wel
- ☐ Weet ik niet
- ☐ Waarschijnlijk niet
- ☐ Zeker niet

18. Mag je thuis roken, of zou je het mogen?

- ☐ Ja, ik rook thuis al.
- ☐ Ja, ik mag thuis roken, maar ik doe het niet.
- ☐ Nee, ik mag thuis niet roken.
- ☐ Weet ik niet

19. Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) niet gaat roken?

- ☐ Ja, met mijn OUDERS
- ☐ Ja, met SCHOOL (klassikale niet-roken afspraak)
- ☐ Ja, met IEMAND ANDERS
- ☐ Nee, maar ik zou wel een afspraak willen
- ☐ Nee, ik wil ook geen afspraak

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft wat jij ZELF van roken vindt. Je hebt bij de meeste vragen de keuze uit vijf antwoorden. Bij alle vragen is de middelste keuze “neutraal”. Dit betekent dat je het antwoord op de vraag niet positief en niet negatief vindt.

In het volgende VOORBEELD wordt met “neutraal” bedoeld dat je spruitjes niet lekker, maar ook niet vies vindt. Je hoeft deze vraag niet in te vullen, het is een VOORBEELD!

VOORBEELD: Ik vind spruitjes

Heel erg vies	Vies	Neutraal	Lekker	Heel erg lekker	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

20. Roken vind ik

Helemaal niet normaal	Niet normaal	Neutraal	Normaal	Heel erg normaal	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

21. Roken vind ik

Helemaal niet stoer	Niet stoer	Neutraal	Stoer	Heel erg stoer	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

22. Roken vind ik

Heel erg dom	Dom	Neutraal	Slim	Heel erg slim	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

23. Roken vind ik

Heel erg ongezellig	Ongezellig	Neutraal	Gezellig	Heel erg gezellig	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

24. Roken vind ik

Heel erg slecht voor mijn gezondheid	Slecht voor mijn gezondheid	Neutraal	Goed voor mijn gezondheid	Heel erg goed voor mijn gezondheid	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

25. De geur van roken vind ik

Heel erg vies ☐	Vies ☐	Neutraal ☐	Lekker ☐	Heel erg lekker ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	--

26. Door te roken hoor ik

Veel minder bij de groep ☐	Minder bij de groep ☐	Niet meer en niet minder bij de groep ☐	Meer bij de groep ☐	Veel meer bij de groep ☐	Weet ik niet ☐
--	---	---	---	--	--

Bij de volgende vraag gaat het om de mening van mensen waar jij veel mee omgaat. Vinden deze mensen dat jij moet gaan roken of vinden ze dat juist helemaal niet?

27. De meeste mensen waar ik veel mee om ga (familie en vrienden) vinden dat ik

Zeker niet moet roken ☐	Niet moet roken ☐	Zelf moet weten of ik rook ☐	Wel moet roken ☐	Zeker wel moet roken ☐	Weet ik niet ☐
---	---	--	--	--	--

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft of je van plan bent om te gaan roken. Als je nu al regelmatig rookt hoef je deze vragen niet in te vullen! Ga dan verder met vraag 33!

28. Ben je van plan om IN DE TOEKOMST te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

29. Ben je van plan om BINNEN 6 MAANDEN te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

30. Ben je van plan om BINNEN 2 JAAR te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

31. Vind je het moeilijk of makkelijk om niet te gaan roken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
--	--------------------------------------	--	---------------------------------------	---	--

32. Denk je dat het je zal lukken om een niet-roker te blijven?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

**De volgende vragen hoef je alleen maar in te vullen als je nu al regelmatig rookt!
Wanneer je niet of bijna nooit rookt, mag je verder gaan met vraag 36!**

33. Ben je van plan om te blijven roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

34. Zou je het moeilijk of makkelijk vinden om nu niet meer te roken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
--	--------------------------------------	--	---------------------------------------	---	--

35. Denk je dat het je zou lukken om een niet-roker te worden, als je dat zou willen?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

Alle volgende vragen zijn weer voor iedereen! Het is de bedoeling dat je aangeeft of je wel eens het gevoel hebt dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je (niet) rookt.

36. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je rookt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

37. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je NIET rookt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

Bij de volgende vragen gaat het erom wat jij zou doen in een bepaalde situatie.

Stel jezelf de volgende situatie voor:

Je zit in de brugklas en je hebt een klassenfeest. Je gaat met een paar vrienden of vriendinnen naar het feest en één van hen biedt jou een sigaret aan.

38. Zou je de SIGARET AANNEMEN en PROBEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

39. Zou je “NEE, BEDANKT” ZEGGEN en de SIGARET WEIGEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

40. Zou je EVEN WEGGAAN (bijvoorbeeld naar niet rokende vrienden of naar de wc)?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

Vul bij de volgende vragen in wat jij vindt van iemand van JOUW LEEFTIJD die ROOKT.

41. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die rookt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) cool?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) populair?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) stoer?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) slim?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

42. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die rookt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) saai?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) kinderachtig?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Je hebt nu alle vragen over roken ingevuld! Nu gaan we verder met de vragen over alcohol.

ALCOHOL

43. Heb je sinds het invullen van de vorige vragenlijst nog alcohol gedronken, ook al waren het maar een paar slokjes?

- ☐ Nee
- ☐ Ja

De volgende vragen zijn voor iedereen die WEL EENS (een slokje) alcohol heeft gehad. Als je nog NOOIT (een slokje) alcohol hebt gehad, hoeft je vraag 44 t/m 49 niet in te vullen!

44. Hoe vaak (aantal keer) heb je DE AFGELOPEN VIER WEKEN alcohol gedronken?

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 of meer
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

45. Als je alcohol drinkt, hoeveel glazen, flesjes of blikjes drink je dan meestal?

- ☐ Ik drink dan 1 of 2 slokjes alcohol.
- ☐ Ik drink dan meer dan 2 slokjes alcohol, maar minder dan 1 drankje.
- ☐ Ik drink dan ongeveer glazen, flesjes of blikjes per keer (aantal invullen).

46. Als je (een slokje) alcohol drinkt, wat drink je dan meestal?

Je mag meerdere antwoorden aankruisen!

- ☐ Bier
- ☐ Shandy
- ☐ Wijn of champagne
- ☐ Bacardi Breezer of andere mixdrankjes in flesjes (bijvoorbeeld Smirnoff Ice, Pisang Ambon Jus, Passoa Diabolo, Black Vibe)
- ☐ Zelf gemaakte mixdrankjes (bijvoorbeeld bacardi-cola, wodka-jus, whiskey-cola)
- ☐ Shooters (bijvoorbeeld Feigling, Flügel, Coco Loco, Lemon Drop)
- ☐ Likeur (bijvoorbeeld Pisang Ambon, Fassoa, Boswandeling, Campari, Bessenjenever)
- ☐ Sterke drank (bijvoorbeeld puur gedronken whiskey, wodka, jenever, cognac)
- ☐ Sherry, port of martine
- ☐ Anders, namelijk

47. Weten je ouders dat je alcohol drinkt?

- ☐ Ja, dat weten ze
- ☐ Nee, dat weten ze niet

48. Weten je ouders hoeveel alcohol je drinkt?

- ☐ JA, ze weten *hoeveel* alcohol ik drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *geen* alcohol drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *minder* alcohol drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *meer* alcohol drink
- ☐ Weet ik niet

49. Hoe vaak (aantal keer) ben je sinds het invullen van de vorige vragenlijst dronken of aangeschoten geweest?

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 of meer
☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

De volgende vragen zijn weer voor iedereen!

50. Welke van onderstaande mensen uit jou omgeving drinken wel eens alcohol?

Als je meerdere broers of zussen hebt en één van hen drinkt alcohol, vul dan in “Ja, drinkt wel eens alcohol”. Als geen van je broers of zussen alcohol drinkt, kun je “Nee, drinkt geen alcohol” aankruisen.

	Ja, drinkt wel eens alcohol	Nee, drinkt geen alcohol	Is gestopt met het drinken van alcohol	Weet ik niet
Drinkt je vader alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je moeder alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je broer of zus alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je beste vriend(in) alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je meester of juf alcohol?	☐	☐	☐	☐

51. Hoeveel van de jongens en meisjes in je klas drinken wel eens alcohol?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

52. Drinken je vrienden en vriendinnen wel eens alcohol?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

53. Mag je thuis alcohol drinken, of zou je het mogen?

- ☐ Ja, ik drink ook alcohol thuis
- ☐ Ja, ik mag wel alcohol drinken thuis, maar ik doe het niet
- ☐ Nee, ik mag thuis geen alcohol drinken
- ☐ Weet ik niet

54. Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) geen alcohol gaat drinken?

- ☐ JA, met mijn OUDERS.
- ☐ JA, met SCHOOL
- ☐ JA, met IEMAND ANDERS.
- ☐ NEE, maar ik zou wel een afspraak willen.
- ☐ NEE, ik wil ook geen afspraak

Geef bij de vragen op de volgende bladzijde aan wat je vindt van alcohol drinken voor je 16^e. Je hebt bij de meeste vragen de keuze uit vijf antwoorden. Bij alle vragen is de middelste keuze “neutraal”. Dit betekent dat je het antwoord op de vraag niet positief en niet negatief vindt.

In het volgende VOORBEELD wordt met “neutraal” bedoeld dat je patat niet lekker, maar ook niet vies vindt. Je hoeft deze vraag niet in te vullen, het is een VOORBEELD!

VOORBEELD: Ik vind patat

Heel erg vies	Vies	Neutraal	Lekker	Heel erg lekker	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

55. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Helemaal niet normaal	Niet normaal	Neutraal	Normaal	Heel erg normaal	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

56. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Helemaal niet stoer	Niet stoer	Neutraal	Stoer	Heel erg stoer	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

57. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg dom	Dom	Neutraal	Slim	Heel erg slim	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

58. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg ongezellig ☐	Ongezellig ☐	Neutraal ☐	Gezellig ☐	Heel erg gezellig ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--------------------------------------	--------------------------------------	---	--

59. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg slecht voor mijn gezondheid ☐	Slecht voor mijn gezondheid ☐	Neutraal ☐	Goed voor mijn gezondheid ☐	Heel erg goed voor mijn gezondheid ☐	Weet ik niet ☐
--	---	--------------------------------------	---	--	--

60. Alcohol drinken vind ik

Heel erg vies ☐	Vies ☐	Neutraal ☐	Lekker ☐	Heel erg lekker ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	--

61. Door voor mijn 16^e jaar alcohol te drinken hoor ik

Veel minder bij de groep ☐	Minder bij de groep ☐	Niet meer en niet minder bij de groep ☐	Meer bij de groep ☐	Veel meer bij de groep ☐	Weet ik niet ☐
--	---	---	---	--	--

Bij de volgende vraag gaat het om de mening van mensen waar jij veel mee omgaat. Vinden deze mensen dat jij voor je 16^e jaar alcohol moet gaan drinken, of vinden ze juist dat je dat zeker niet moet doen?

62. De meeste mensen waar ik veel mee om ga (familie en vrienden) vinden dat ik voor mijn 16^e jaar

Zeker geen alcohol moet drinken ☐	Geen alcohol moet drinken ☐	Zelf moet weten of ik wel of geen alcohol drink ☐	Wel alcohol moet drinken ☐	Zeker wel alcohol moet drinken ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	--	--

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft of je van plan bent om voor je 16^e jaar regelmatig 1 of meer glazen alcohol te gaan drinken. Als je nu al regelmatig 1 of meer glazen alcohol drinkt, hoeft je deze vragen niet in te vullen. Ga dan verder met vraag 68!

63. Ben je van plan om VOOR JE 16^e JAAR alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

64. Ben je van plan om BINNEN 6 MAANDEN alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

65. Ben je van plan om BINNEN 2 JAAR alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

66. Vind je het moeilijk of makkelijk om voor je 16^e jaar geen alcohol te drinken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
---	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--	--

67. Denk je dat het je zal lukken om tot je 16^e jaar geen alcohol te drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

De volgende vraag hoef je alleen maar in te vullen als je nu al regelmatig 1 of meer glazen alcohol drinkt en je vraag 63 t/m 67 niet hebt beantwoord! Als je deze vragen al wel beantwoord hebt, ga dan verder met vraag 71!

68. Ben je van plan om alcohol te blijven drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

69. Zou je het moeilijk of makkelijk vinden om tot je 16^e jaar geen alcohol meer te drinken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
---	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--	--

70. Denk je dat het je zou lukken om tot je 16^e jaar geen alcohol meer te drinken, als je dat zou willen?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

De volgende vragen zijn weer voor iedereen!

Het is de bedoeling dat je aangeeft of je wel eens het gevoel hebt dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je wel of geen alcohol drinkt.

71. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je alcohol drinkt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

72. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je GEEN alcohol drinkt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

Bij de volgende vragen gaat het erom wat jij zou doen in een bepaalde situatie.

Stel jezelf de volgende situatie voor:

Je zit in de brugklas en je hebt een klassenfeest. Je gaat met een paar vrienden of vriendinnen naar het feest en één van hen biedt jou een glas drinken met alcohol aan.

73. Zou je het GLAS AANNEMEN en de DRANK PROBEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

74. Zou je “NEE, BEDANKT” ZEGGEN en het GLAS WEIGEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

75. Zou je EVEN WEGGAAN (bijv. naar vrienden die geen alcohol drinken of naar de wc)?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

Vul bij de volgende vragen in wat jij vindt van iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt.

76. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) cool?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) populair?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) stoer?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) slim?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

77. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) saai?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) kinderachtig?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dit waren alle vragen over alcohol. De laatste vraag van deze vragenlijst staat hieronder

78. Wat vind je van het invullen van deze vragenlijst?

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) Leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Makkelijk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Interessant?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dank je wel voor het invullen van deze vragenlijst en voor je medewerking aan het onderzoek!

BIJLAGE 8 VRAGENLIJST NAMETING GASTLES GROEP

Deze eerste vragen hebben betrekking op de gastlessen over roken en alcohol die Ellen, preventiewerker bij TACTUS heeft gegeven.

A. Was jij in de klas aanwezig toen TACTUS een gastles heeft gegeven over roken?

- ☐ Ja
☐ Nee

B. Was jij in de klas aanwezig toen TACTUS een gastles heeft gegeven over alcohol?

- ☐ Ja
☐ Nee

De volgende vragen zijn voor iedereen die de gastlessen over roken en alcohol heeft gehad. Als je geen gastles over roken of alcohol hebt gehad, dan hoeft je vraag C t/m F niet in te vullen.

C. Hoe leuk vind jij de gastlessen over roken en alcohol?

Helemaal niet leuk	Niet echt leuk	Een beetje leuk	Best wel leuk	Heel erg leuk	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

D. Hoeveel heb jij geleerd van de gastlessen over roken en alcohol?

Heel erg weinig	Weinig	Een beetje	Veel	Heel erg veel	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

E. Als jij de gastlessen over roken en alcohol een rapportcijfer mag geven, welk cijfer is dit dan?

Cijfer = ...

F. Heb jij thuis verteld dat je op school gastlessen over roken en alcohol hebt gehad?

- ☐ Ja
☐ Nee

De volgende vragen zijn voor iedereen die de vorige keer ook deze vragenlijst over roken en alcohol heeft ingevuld. Als je toen niet aanwezig was en de vragenlijst dus niet hebt ingevuld, dan hoef je deze vragen niet te maken. Ga dan verder met de vragen op de blauwe pagina's!

G. Een aantal weken geleden heb je voor de eerste keer de vragenlijst over roken en alcohol ingevuld. Heb je *thuis* verteld dat je deze vragenlijst hebt ingevuld?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

H. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *ouders* gesproken over *roken*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

I. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *ouders* gesproken over *alcohol*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

J. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *vrienden of vriendinnen* gesproken over *roken*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

K. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *vrienden of vriendinnen* gesproken over *alcohol*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

L. Hebben jullie *in de klas* de afgelopen weken, nadat jullie de vragenlijst hebben ingevuld, nog gesproken over *roken*? (De gastlessen van TACTUS horen hier niet bij.)

- ☐ Ja
- ☐ Nee

M. Hebben jullie *in de klas* de afgelopen weken, nadat jullie de vragenlijst hebben ingevuld, nog gesproken over *alcohol*? (De gastlessen van TACTUS horen hier niet bij.)

- ☐ Ja
- ☐ Nee

N. Heb je de afgelopen weken nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog *extra informatie opgezocht over roken*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

O. Heb je de afgelopen weken nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog *extra informatie opgezocht over alcohol*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

P. Heb je de afgelopen weken nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog gekeken op één van de *websites van TACTUS* (www.tactus.nl of www.drankendrugs.nl)?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

Dit zijn kennisvragen over roken en alcohol. Bij elke vraag heb je vier antwoordmogelijkheden. Je mag bij iedere vraag maar één antwoord invullen. Wanneer je het antwoord niet weet, vul dan het vierde vakje “weet ik niet” in. Het is altijd beter om het vakje “weet ik niet” aan te kruisen, dan zomaar te gaan gokken!

1. Marjolein is 18 jaar en Inge is 12 jaar. Beide hebben zij nog nooit gerookt. Voor wie is de kans om nog te gaan roken het kleinst?

- ☐ Voor beiden is de kans even klein.
- ☐ Inge, omdat zij het jongst is.
- ☐ Marjolein, omdat zij het roken al langer heeft uitgesteld
- ☐ Weet ik niet

2. Wanneer zijn mensen verslaafd aan roken?

- ☐ Wanneer zij elke week een sigaret roken.
- ☐ Wanneer zij op alle feestjes roken.
- ☐ Wanneer zij niet of heel moeilijk kunnen stoppen met roken.
- ☐ Weet ik niet

3. Wat zijn de drie belangrijkste schadelijke stoffen in een sigaret?

- ☐ Nicotine, koolmonoxide en zuurstof
- ☐ Nicotine, teer en zuurstof
- ☐ Nicotine, teer en koolmonoxide
- ☐ Weet ik niet

4. Welke stof in tabak zorgt ervoor dat je aan roken verslaafd kunt raken?

- ☐ Nicotine
- ☐ Koolmonoxide
- ☐ Teer
- ☐ Weet ik niet

5. Teer is

- ☐ Een zwarte, kleverige stof die de trilhaartjes in de longen beschadigt.
- ☐ Een zwarte, kleverige stof die aan de longen blijft plakken.
- ☐ Allebei de bovenstaande antwoorden zijn goed.
- ☐ Weet ik niet

6. Nicole drinkt één glas wijn uit een wijnglas. Thomas drinkt één glas bier uit een bierglas. Michiel drinkt één glas jenever uit een jeneverglasje. Wie heeft de meeste pure alcohol gedronken?

- ☐ Alledrie evenveel
- ☐ Michiel
- ☐ Thomas
- ☐ Weet ik niet

7. Het drinken van alcohol is voor meerdere organen schadelijk, maar vooral voor je

- ☐ Hersenen
- ☐ Hart
- ☐ Longen
- ☐ Weet ik niet

8. Kim is 12 jaar. Is alcohol dan schadelijker voor haar dan voor een volwassene?

- ☐ Ja, de organen van Kim zijn nog in de groei en dan kan alcohol extra schade veroorzaken.
- ☐ Nee, omdat Kim nog jong is kunnen haar organen de alcohol beter afbreken dan de organen van een volwassene.
- ☐ Nee, bij de geboorte van Kim waren haar organen al helemaal uitgegroeid en daardoor kan ze net zo goed tegen alcohol als een volwassene.
- ☐ Weet ik niet

9. Wat is waar?

- ☐ Pure alcohol is een giftige stof.
- ☐ Het lichaam van een volwassene heeft ongeveer 1,5 uur nodig om één glas alcohol af te breken.
- ☐ Allebei de bovenstaande antwoorden zijn waar.
- ☐ Weet ik niet

10. Daan heeft twee glazen bier gedronken tijdens het uitgaan. Kan hij nog steeds even snel reageren als aan het begin van de avond, toen hij nog geen alcohol gedronken had?

- ☐ Nee, zijn reactie is sneller na het drinken van 2 glazen bier.
- ☐ Nee, zijn reactie is langzamer na het drinken van 2 glazen bier.
- ☐ Ja, zijn reactie is niet veranderd na het drinken van 2 glazen bier.
- ☐ Weet ik niet

ROKEN

Kruis bij de volgende vragen het vakje aan met het antwoord dat het meeste met jou situatie overeenkomt. Het door jouw gegeven antwoord is altijd goed!

11. Heb je sinds het invullen van de vorige vragenlijst nog gerookt?

- ☐ Nee
- ☐ Ja

12. Hoeveel sigaretten of sjekkies heb je gerookt IN DE AFGELOPEN VIER WEKEN?

- ☐ Ik heb de afgelopen vier weken niet gerookt
- ☐ Minder dan 1 sigaret per week
- ☐ Minder dan 1 sigaret per dag
- ☐ 1 tot 5 sigaretten per dag
- ☐ 6 tot 10 sigaretten per dag
- ☐ 11 tot 20 sigaretten per dag
- ☐ Meer dan 20 sigaretten per dag

13. Weten je ouders dat je rookt of dat je roken hebt uitprobeerd?

- ☐ Ik heb nog nooit gerookt.
- ☐ Ja, dat weten ze.
- ☐ Nee, dat weten ze niet.

14. Welke van onderstaande mensen uit jouw omgeving roken?

Als je meerdere broers of zussen hebt en één van hen rookt, vul dan in “Ja, rookt wel eens”.
Als geen van je broers of zussen rookt, kun je “Nee, rookt niet” aankruisen.

	Ja, rookt wel eens	Nee, rookt niet	Is gestopt met roken	Weet ik niet
Rookt je vader?	☐	☐	☐	☐
Rookt je moeder?	☐	☐	☐	☐
Rookt één van je broer(s)/zus(sen)?	☐	☐	☐	☐
Rookt je beste vriend(in)?	☐	☐	☐	☐
Rookt je meester/juf?	☐	☐	☐	☐

15. Hoeveel van de jongens en meisjes in je klas roken wel eens?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

16. Roken je vrienden en vriendinnen wel eens?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

17. Denk je dat je ooit zult gaan roken?

- ☐ Ik rook al (af en toe)
- ☐ Zeker wel
- ☐ Misschien wel
- ☐ Weet ik niet
- ☐ Waarschijnlijk niet
- ☐ Zeker niet

18. Mag je thuis roken, of zou je het mogen?

- ☐ Ja, ik rook thuis al.
- ☐ Ja, ik mag thuis roken, maar ik doe het niet.
- ☐ Nee, ik mag thuis niet roken.
- ☐ Weet ik niet

19. Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) niet gaat roken?

- ☐ Ja, met mijn OUDERS
- ☐ Ja, met SCHOOL (klassikale niet-roken afspraak)
- ☐ Ja, met IEMAND ANDERS
- ☐ Nee, maar ik zou wel een afspraak willen
- ☐ Nee, ik wil ook geen afspraak

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft wat jij ZELF van roken vindt. Je hebt bij de meeste vragen de keuze uit vijf antwoorden. Bij alle vragen is de middelste keuze “neutraal”. Dit betekent dat je het antwoord op de vraag niet positief en niet negatief vindt.

In het volgende VOORBEELD wordt met “neutraal” bedoeld dat je spruitjes niet lekker, maar ook niet vies vindt. Je hoeft deze vraag niet in te vullen, het is een VOORBEELD!

VOORBEELD: Ik vind spruitjes

Heel erg vies ☐	Vies ☐	Neutraal ☐	Lekker ☐	Heel erg lekker ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	--

20. Roken vind ik

Helemaal niet normaal ☐	Niet normaal ☐	Neutraal ☐	Normaal ☐	Heel erg normaal ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--------------------------------------	-------------------------------------	--	--

21. Roken vind ik

Helemaal niet stoer ☐	Niet stoer ☐	Neutraal ☐	Stoer ☐	Heel erg stoer ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--------------------------------------	-----------------------------------	--	--

22. Roken vind ik

Heel erg dom ☐	Dom ☐	Neutraal ☐	Slim ☐	Heel erg slim ☐	Weet ik niet ☐
--	---------------------------------	--------------------------------------	----------------------------------	---	--

23. Roken vind ik

Heel erg ongezellig ☐	Ongezellig ☐	Neutraal ☐	Gezellig ☐	Heel erg gezellig ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--------------------------------------	--------------------------------------	---	--

24. Roken vind ik

Heel erg slecht voor mijn gezondheid ☐	Slecht voor mijn gezondheid ☐	Neutraal ☐	Goed voor mijn gezondheid ☐	Heel erg goed voor mijn gezondheid ☐	Weet ik niet ☐
--	---	--------------------------------------	---	--	--

25. De geur van roken vind ik

Heel erg vies ☐	Vies ☐	Neutraal ☐	Lekker ☐	Heel erg lekker ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	--

26. Door te roken hoor ik

Veel minder bij de groep ☐	Minder bij de groep ☐	Niet meer en niet minder bij de groep ☐	Meer bij de groep ☐	Veel meer bij de groep ☐	Weet ik niet ☐
--	---	---	---	--	--

Bij de volgende vraag gaat het om de mening van mensen waar jij veel mee omgaat. Vinden deze mensen dat jij moet gaan roken of vinden ze dat juist helemaal niet?

27. De meeste mensen waar ik veel mee om ga (familie en vrienden) vinden dat ik

Zeker niet moet roken ☐	Niet moet roken ☐	Zelf moet weten of ik rook ☐	Wel moet roken ☐	Zeker wel moet roken ☐	Weet ik niet ☐
---	---	--	--	--	--

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft of je van plan bent om te gaan roken. Als je nu al regelmatig rookt hoef je deze vragen niet in te vullen! Ga dan verder met vraag 33!

28. Ben je van plan om IN DE TOEKOMST te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

29. Ben je van plan om BINNEN 6 MAANDEN te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

30. Ben je van plan om BINNEN 2 JAAR te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

31. Vind je het moeilijk of makkelijk om niet te gaan roken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
--	--------------------------------------	--	---------------------------------------	---	--

32. Denk je dat het je zal lukken om een niet-roker te blijven?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

**De volgende vragen hoef je alleen maar in te vullen als je nu al regelmatig rookt!
Wanneer je niet of bijna nooit rookt, mag je verder gaan met vraag 36!**

33. Ben je van plan om te blijven roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

34. Zou je het moeilijk of makkelijk vinden om nu niet meer te roken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
--	--------------------------------------	--	---------------------------------------	---	--

35. Denk je dat het je zou lukken om een niet-roker te worden, als je dat zou willen?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

Alle volgende vragen zijn weer voor iedereen! Het is de bedoeling dat je aangeeft of je wel eens het gevoel hebt dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je (niet) rookt.

36. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je rookt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

37. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je NIET rookt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

Bij de volgende vragen gaat het erom wat jij zou doen in een bepaalde situatie.

Stel jezelf de volgende situatie voor:

Je zit in de brugklas en je hebt een klassenfeest. Je gaat met een paar vrienden of vriendinnen naar het feest en één van hen biedt jou een sigaret aan.

38. Zou je de SIGARET AANNEMEN en PROBEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

39. Zou je “NEE, BEDANKT” ZEGGEN en de SIGARET WEIGEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

40. Zou je EVEN WEGGAAN (bijvoorbeeld naar niet rokende vrienden of naar de wc)?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

Vul bij de volgende vragen in wat jij vindt van iemand van JOUW LEEFTIJD die ROOKT.

41. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die rookt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) cool?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) populair?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) stoer?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) slim?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

42. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die rookt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) saai?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) kinderachtig?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Je hebt nu alle vragen over roken ingevuld! Nu gaan we verder met de vragen over alcohol.

ALCOHOL

43. Heb je sinds het invullen van de vorige vragenlijst nog alcohol gedronken, ook al waren het maar een paar slokjes?

- ☐ Nee
- ☐ Ja

De volgende vragen zijn voor iedereen die WEL EENS (een slokje) alcohol heeft gehad. Als je nog NOOIT (een slokje) alcohol hebt gehad, hoeft je vraag 44 t/m 49 niet in te vullen!

44. Hoe vaak (aantal keer) heb je DE AFGELOPEN VIER WEKEN alcohol gedronken?

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 of meer
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

45. Als je alcohol drinkt, hoeveel glazen, flesjes of blikjes drink je dan meestal?

- ☐ Ik drink dan 1 of 2 slokjes alcohol.
- ☐ Ik drink dan meer dan 2 slokjes alcohol, maar minder dan 1 drankje.
- ☐ Ik drink dan ongeveer glazen, flesjes of blikjes per keer (aantal invullen).

46. Als je (een slokje) alcohol drinkt, wat drink je dan meestal

- ☐ Bier
- ☐ Shandy
- ☐ Wijn of champagne
- ☐ Bacardi Breezer of andere mixdrankjes in flesjes (bijvoorbeeld Smirnoff Ice, Pisang Ambon Jus, Passoa Diabolo, Black Vibe)
- ☐ Zelf gemaakte mixdrankjes (bijvoorbeeld bacardi-cola, wodka-jus, whiskey-cola)
- ☐ Shooters (bijvoorbeeld Feigling, Flügel, Coco Loco, Lemon Drop)
- ☐ Likeur (bijvoorbeeld Pisang Ambon, Fassoa, Boswandeling, Campari, Bessenjenever)
- ☐ Sterke drank (bijvoorbeeld puur gedronken whiskey, wodka, jenever, cognac)
- ☐ Sherry, port of martine
- ☐ Anders, namelijk

47. Weten je ouders dat je alcohol drinkt?

- ☐ Ja, dat weten ze
- ☐ Nee, dat weten ze niet

48. Weten je ouders hoeveel alcohol je drinkt?

- ☐ JA, ze weten *hoeveel* alcohol ik drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *geen* alcohol drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *minder* alcohol drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *meer* alcohol drink
- ☐ Weet ik niet

49. Hoe vaak (aantal keer) ben je sinds het invullen van de vorige vragenlijst dronken of aangeschoten geweest?

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 of meer
☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

De volgende vragen zijn weer voor iedereen!

50. Welke van onderstaande mensen uit jou omgeving drinken wel eens alcohol?

Als je meerdere broers of zussen hebt en één van hen drinkt alcohol, vul dan in “Ja, drinkt wel eens alcohol”. Als geen van je broers of zussen alcohol drinkt, kun je “Nee, drinkt geen alcohol” aankruisen.

	Ja, drinkt wel eens alcohol	Nee, drinkt geen alcohol	Is gestopt met het drinken van alcohol	Weet ik niet
Drinkt je vader alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je moeder alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je broer of zus alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je beste vriend(in) alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je meester of juf alcohol?	☐	☐	☐	☐

51. Hoeveel van de jongens en meisjes in je klas drinken wel eens alcohol?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

52. Drinken je vrienden en vriendinnen wel eens alcohol?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

53. Mag je thuis alcohol drinken, of zou je het mogen?

- ☐ Ja, ik drink ook alcohol thuis
- ☐ Ja, ik mag wel alcohol drinken thuis, maar ik doe het niet
- ☐ Nee, ik mag thuis geen alcohol drinken
- ☐ Weet ik niet

54. Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) geen alcohol gaat drinken?

- ☐ JA, met mijn OUDERS.
- ☐ JA, met SCHOOL
- ☐ JA, met IEMAND ANDERS.
- ☐ NEE, maar ik zou wel een afspraak willen.
- ☐ NEE, ik wil ook geen afspraak

Geef bij de vragen op de volgende bladzijde aan wat je vindt van alcohol drinken voor je 16^e. Je hebt bij de meeste vragen de keuze uit vijf antwoorden. Bij alle vragen is de middelste keuze “neutraal”. Dit betekent dat je het antwoord op de vraag niet positief en niet negatief vindt.

In het volgende VOORBEELD wordt met “neutraal” bedoeld dat je patat niet lekker, maar ook niet vies vindt. Je hoeft deze vraag niet in te vullen, het is een VOORBEELD!

VOORBEELD: Ik vind patat

Heel erg vies	Vies	Neutraal	Lekker	Heel erg lekker	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

55. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Helemaal niet normaal	Niet normaal	Neutraal	Normaal	Heel erg normaal	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

56. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Helemaal niet stoer	Niet stoer	Neutraal	Stoer	Heel erg stoer	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

57. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg dom	Dom	Neutraal	Slim	Heel erg slim	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

58. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg ongezellig ☐	Ongezellig ☐	Neutraal ☐	Gezellig ☐	Heel erg gezellig ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--------------------------------------	--------------------------------------	---	--

59. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg slecht voor mijn gezondheid ☐	Slecht voor mijn gezondheid ☐	Neutraal ☐	Goed voor mijn gezondheid ☐	Heel erg goed voor mijn gezondheid ☐	Weet ik niet ☐
--	---	--------------------------------------	---	--	--

60. Alcohol drinken vind ik

Heel erg vies ☐	Vies ☐	Neutraal ☐	Lekker ☐	Heel erg lekker ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	--

61. Door voor mijn 16^e jaar alcohol te drinken hoor ik

Veel minder bij de groep ☐	Minder bij de groep ☐	Niet meer en niet minder bij de groep ☐	Meer bij de groep ☐	Veel meer bij de groep ☐	Weet ik niet ☐
--	---	---	---	--	--

**Bij de volgende vraag gaat het om de mening van mensen waar jij veel mee omgaat.
Vinden deze mensen dat jij voor je 16^e jaar alcohol moet gaan drinken, of vinden ze juist dat je dat zeker niet moet doen?**

62. De meeste mensen waar ik veel mee om ga (familie en vrienden) vinden dat ik voor mijn 16^e jaar

Zeker geen alcohol moet drinken ☐	Geen alcohol moet drinken ☐	Zelf moet weten of ik wel of geen alcohol drink ☐	Wel alcohol moet drinken ☐	Zeker wel alcohol moet drinken ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	--	--

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft of je van plan bent om voor je 16^e jaar regelmatig 1 of meer glazen alcohol te gaan drinken. Als je nu al regelmatig 1 of meer glazen alcohol drinkt, hoeft je deze vragen niet in te vullen. Ga dan verder met vraag 68!

63. Ben je van plan om VOOR JE 16^e JAAR alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

64. Ben je van plan om BINNEN 6 MAANDEN alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

65. Ben je van plan om BINNEN 2 JAAR alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

66. Vind je het moeilijk of makkelijk om voor je 16^e jaar geen alcohol te drinken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
---	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--	--

67. Denk je dat het je zal lukken om tot je 16^e jaar geen alcohol te drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

De volgende vraag hoef je alleen maar in te vullen als je nu al regelmatig 1 of meer glazen alcohol drinkt en je vraag 63 t/m 67 niet hebt beantwoord! Als je deze vragen al wel beantwoord hebt, ga dan verder met vraag 71!

68. Ben je van plan om alcohol te blijven drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

69. Zou je het moeilijk of makkelijk vinden om tot je 16^e jaar geen alcohol meer te drinken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
---	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--	--

70. Denk je dat het je zou lukken om tot je 16^e jaar geen alcohol meer te drinken, als je dat zou willen?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

De volgende vragen zijn weer voor iedereen!

Het is de bedoeling dat je aangeeft of je wel eens het gevoel hebt dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je wel of geen alcohol drinkt.

71. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je alcohol drinkt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

72. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je GEEN alcohol drinkt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

Bij de volgende vragen gaat het erom wat jij zou doen in een bepaalde situatie.

Stel jezelf de volgende situatie voor:

Je zit in de brugklas en je hebt een klassenfeest. Je gaat met een paar vrienden of vriendinnen naar het feest en één van hen biedt jou een glas drinken met alcohol aan.

73. Zou je het GLAS AANNEMEN en de DRANK PROBEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

74. Zou je “NEE, BEDANKT” ZEGGEN en het GLAS WEIGEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

75. Zou je EVEN WEGGAAN (bijv. naar vrienden die geen alcohol drinken of naar de wc)?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

Vul bij de volgende vragen in wat jij vindt van iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt.

76. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) cool?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) populair?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) stoer?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) slim?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

77. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) saai?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) kinderachtig?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dit waren alle vragen over alcohol. De laatste vraag van deze vragenlijst staat hieronder

78. Wat vind je van het invullen van deze vragenlijst?

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) Leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Makkelijk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Interessant?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dank je wel voor het invullen van deze vragenlijst en voor je medewerking aan het onderzoek!

BIJLAGE 9 VRAGENLIJST NAMETING CONTROLEGROEP

Deze eerste vragen zijn voor iedereen die de vorige keer ook deze vragenlijst over roken en alcohol heeft ingevuld. Als je toen niet aanwezig was en de vragenlijst dus niet hebt ingevuld, hoef je deze vragen niet te maken. Ga dan verder met de vragen op de blauwe pagina's!

- A. Een aantal weken geleden heb je voor de eerste keer de vragenlijst over roken en alcohol ingevuld. Heb je *thuis* verteld dat je deze vragenlijst hebt ingevuld?
- ☐ Ja
☐ Nee
- B. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *ouders* gesproken over *roken*?
- ☐ Ja
☐ Nee
- C. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *ouders* gesproken over *alcohol*?
- ☐ Ja
☐ Nee
- D. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *vrienden of vriendinnen* gesproken over *roken*?
- ☐ Ja
☐ Nee
- E. Heb je de afgelopen weken, nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog met je *vrienden of vriendinnen* gesproken over *alcohol*?
- ☐ Ja
☐ Nee
- F. Hebben jullie *in de klas* de afgelopen weken, nadat jullie de vragenlijst hebben ingevuld, nog gesproken over *roken*?
- ☐ Ja
☐ Nee

G. Hebben jullie *in de klas* de afgelopen weken, nadat jullie de vragenlijst hebben ingevuld, nog gesproken over *alcohol*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

H. Heb je de afgelopen weken nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog *extra informatie opgezocht* over *roken*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

I. Heb je de afgelopen weken nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog *extra informatie opgezocht* over *alcohol*?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

J. Heb je de afgelopen weken nadat je de vragenlijst hebt ingevuld, nog gekeken op één van de *websites van TACTUS* (www.tactus.nl of www.drankendrugs.nl)?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

Dit zijn kennisvragen over roken en alcohol. Bij elke vraag heb je vier antwoordmogelijkheden. Je mag bij iedere vraag maar één antwoord invullen. Wanneer je het antwoord niet weet, vul dan het vierde vakje “weet ik niet” in. Het is altijd beter om het vakje “weet ik niet” aan te kruisen, dan zomaar te gaan gokken!

1. Marjolein is 18 jaar en Inge is 12 jaar. Beide hebben zij nog nooit gerookt. Voor wie is de kans om nog te gaan roken het kleinst?

- ☐ Voor beiden is de kans even klein.
- ☐ Inge, omdat zij het jongst is.
- ☐ Marjolein, omdat zij het roken al langer heeft uitgesteld
- ☐ Weet ik niet

2. Wanneer zijn mensen verslaafd aan roken?

- ☐ Wanneer zij elke week een sigaret roken.
- ☐ Wanneer zij op alle feestjes roken.
- ☐ Wanneer zij niet of heel moeilijk kunnen stoppen met roken.
- ☐ Weet ik niet

3. Wat zijn de drie belangrijkste schadelijke stoffen in een sigaret?

- ☐ Nicotine, koolmonoxide en zuurstof
- ☐ Nicotine, teer en zuurstof
- ☐ Nicotine, teer en koolmonoxide
- ☐ Weet ik niet

4. Welke stof in tabak zorgt ervoor dat je aan roken verslaafd kunt raken?

- ☐ Nicotine
- ☐ Koolmonoxide
- ☐ Teer
- ☐ Weet ik niet

5. Teer is

- ☐ Een zwarte, kleverige stof die de trilhaartjes in de longen beschadigt.
- ☐ Een zwarte, kleverige stof die aan de longen blijft plakken.
- ☐ Allebei de bovenstaande antwoorden zijn goed.
- ☐ Weet ik niet

6. Nicole drinkt één glas wijn uit een wijnglas. Thomas drinkt één glas bier uit een bierglas. Michiel drinkt één glas jenever uit een jeneverglasje. Wie heeft de meeste pure alcohol gedronken?

- ☐ Alledrie evenveel
- ☐ Michiel
- ☐ Thomas
- ☐ Weet ik niet

7. Het drinken van alcohol is voor meerdere organen schadelijk, maar vooral voor je

- ☐ Hersenen
- ☐ Hart
- ☐ Longen
- ☐ Weet ik niet

8. Kim is 12 jaar. Is alcohol dan schadelijker voor haar dan voor een volwassene?

- ☐ Ja, de organen van Kim zijn nog in de groei en dan kan alcohol extra schade veroorzaken.
- ☐ Nee, omdat Kim nog jong is kunnen haar organen de alcohol beter afbreken dan de organen van een volwassene.
- ☐ Nee, bij de geboorte van Kim waren haar organen al helemaal uitgegroeid en daardoor kan ze net zo goed tegen alcohol als een volwassene.
- ☐ Weet ik niet

9. Wat is waar?

- ☐ Pure alcohol is een giftige stof.
- ☐ Het lichaam van een volwassene heeft ongeveer 1,5 uur nodig om één glas alcohol af te breken.
- ☐ Allebei de bovenstaande antwoorden zijn waar.
- ☐ Weet ik niet

10. Daan heeft twee glazen bier gedronken tijdens het uitgaan. Kan hij nog steeds even snel reageren als aan het begin van de avond, toen hij nog geen alcohol gedronken had?

- ☐ Nee, zijn reactie is sneller na het drinken van 2 glazen bier.
- ☐ Nee, zijn reactie is langzamer na het drinken van 2 glazen bier.
- ☐ Ja, zijn reactie is niet veranderd na het drinken van 2 glazen bier.
- ☐ Weet ik niet

ROKEN

Kruis bij de volgende vragen het vakje aan met het antwoord dat het meeste met jou situatie overeenkomt. Het door jouw gegeven antwoord is altijd goed!

11. Heb je sinds het invullen van de vorige vragenlijst nog gerookt?

- ☐ Nee
- ☐ Ja

12. Hoeveel sigaretten of sjekkies heb je gerookt IN DE AFGELOPEN VIER WEKEN?

- ☐ Ik heb de afgelopen vier weken niet gerookt
- ☐ Minder dan 1 sigaret per week
- ☐ Minder dan 1 sigaret per dag
- ☐ 1 tot 5 sigaretten per dag
- ☐ 6 tot 10 sigaretten per dag
- ☐ 11 tot 20 sigaretten per dag
- ☐ Meer dan 20 sigaretten per dag

13. Weten je ouders dat je rookt of dat je roken hebt uitprobeerd?

- ☐ Ik heb nog nooit gerookt.
- ☐ Ja, dat weten ze.
- ☐ Nee, dat weten ze niet.

14. Welke van onderstaande mensen uit jouw omgeving roken?

Als je meerdere broers of zussen hebt en één van hen rookt, vul dan in “Ja, rookt wel eens”.
Als geen van je broers of zussen rookt, kun je “Nee, rookt niet” aankruisen.

	Ja, rookt wel eens	Nee, rookt niet	Is gestopt met roken	Weet ik niet
Rookt je vader?	☐	☐	☐	☐
Rookt je moeder?	☐	☐	☐	☐
Rookt één van je broer(s)/zus(sen)?	☐	☐	☐	☐
Rookt je beste vriend(in)?	☐	☐	☐	☐
Rookt je meester/juf?	☐	☐	☐	☐

15. Hoeveel van de jongens en meisjes in je klas roken wel eens?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

16. Roken je vrienden en vriendinnen wel eens?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

17. Denk je dat je ooit zult gaan roken?

- ☐ Ik rook al (af en toe)
- ☐ Zeker wel
- ☐ Misschien wel
- ☐ Weet ik niet
- ☐ Waarschijnlijk niet
- ☐ Zeker niet

18. Mag je thuis roken, of zou je het mogen?

- ☐ Ja, ik rook thuis al.
- ☐ Ja, ik mag thuis roken, maar ik doe het niet.
- ☐ Nee, ik mag thuis niet roken.
- ☐ Weet ik niet

19. Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) niet gaat roken?

- ☐ Ja, met mijn OUDERS
- ☐ Ja, met SCHOOL (klassikale niet-roken afspraak)
- ☐ Ja, met IEMAND ANDERS
- ☐ Nee, maar ik zou wel een afspraak willen
- ☐ Nee, ik wil ook geen afspraak

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft wat jij ZELF van roken vindt. Je hebt bij de meeste vragen de keuze uit vijf antwoorden. Bij alle vragen is de middelste keuze “neutraal”. Dit betekent dat je het antwoord op de vraag niet positief en niet negatief vindt.

In het volgende VOORBEELD wordt met “neutraal” bedoeld dat je spruitjes niet lekker, maar ook niet vies vindt. Je hoeft deze vraag niet in te vullen, het is een VOORBEELD!

VOORBEELD: Ik vind spruitjes

Heel erg vies	Vies	Neutraal	Lekker	Heel erg lekker	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

20. Roken vind ik

Helemaal niet normaal	Niet normaal	Neutraal	Normaal	Heel erg normaal	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

21. Roken vind ik

Helemaal niet stoer	Niet stoer	Neutraal	Stoer	Heel erg stoer	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

22. Roken vind ik

Heel erg dom	Dom	Neutraal	Slim	Heel erg slim	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

23. Roken vind ik

Heel erg ongezellig	Ongezellig	Neutraal	Gezellig	Heel erg gezellig	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

24. Roken vind ik

Heel erg slecht voor mijn gezondheid	Slecht voor mijn gezondheid	Neutraal	Goed voor mijn gezondheid	Heel erg goed voor mijn gezondheid	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

25. De geur van roken vind ik

Heel erg vies ☐	Vies ☐	Neutraal ☐	Lekker ☐	Heel erg lekker ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	--

26. Door te roken hoor ik

Veel minder bij de groep ☐	Minder bij de groep ☐	Niet meer en niet minder bij de groep ☐	Meer bij de groep ☐	Veel meer bij de groep ☐	Weet ik niet ☐
--	---	---	---	--	--

Bij de volgende vraag gaat het om de mening van mensen waar jij veel mee omgaat. Vinden deze mensen dat jij moet gaan roken of vinden ze dat juist helemaal niet?

27. De meeste mensen waar ik veel mee om ga (familie en vrienden) vinden dat ik

Zeker niet moet roken ☐	Niet moet roken ☐	Zelf moet weten of ik rook ☐	Wel moet roken ☐	Zeker wel moet roken ☐	Weet ik niet ☐
---	---	--	--	--	--

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft of je van plan bent om te gaan roken. Als je nu al regelmatig rookt hoef je deze vragen niet in te vullen! Ga dan verder met vraag 33!

28. Ben je van plan om IN DE TOEKOMST te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

29. Ben je van plan om BINNEN 6 MAANDEN te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

30. Ben je van plan om BINNEN 2 JAAR te gaan roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

31. Vind je het moeilijk of makkelijk om niet te gaan roken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
--	--------------------------------------	--	---------------------------------------	---	--

32. Denk je dat het je zal lukken om een niet-roker te blijven?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

**De volgende vragen hoef je alleen maar in te vullen als je nu al regelmatig rookt!
Wanneer je niet of bijna nooit rookt, mag je verder gaan met vraag 36!**

33. Ben je van plan om te blijven roken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

34. Zou je het moeilijk of makkelijk vinden om nu niet meer te roken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
--	--------------------------------------	--	---------------------------------------	---	--

35. Denk je dat het je zou lukken om een niet-roker te worden, als je dat zou willen?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	--	---------------------------------------	---	---	--

Alle volgende vragen zijn weer voor iedereen! Het is de bedoeling dat je aangeeft of je wel eens het gevoel hebt dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je (niet) rookt.

36. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je rookt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

37. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je NIET rookt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

Bij de volgende vragen gaat het erom wat jij zou doen in een bepaalde situatie.

Stel jezelf de volgende situatie voor:

Je zit in de brugklas en je hebt een klassenfeest. Je gaat met een paar vrienden of vriendinnen naar het feest en één van hen biedt jou een sigaret aan.

38. Zou je de SIGARET AANNEMEN en PROBEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

39. Zou je “NEE, BEDANKT” ZEGGEN en de SIGARET WEIGEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

40. Zou je EVEN WEGGAAN (bijvoorbeeld naar niet rokende vrienden of naar de wc)?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

Vul bij de volgende vragen in wat jij vindt van iemand van JOUW LEEFTIJD die ROOKT.

41. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die rookt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) cool?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) populair?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) stoer?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) slim?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

42. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die rookt

	Helemaal Niet	Niet Echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) saai?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) kinderachtig?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Je hebt nu alle vragen over roken ingevuld! Nu gaan we verder met de vragen over alcohol.

ALCOHOL

43. Heb je sinds het invullen van de vorige vragenlijst nog alcohol gedronken, ook al waren het maar een paar slokjes?

- ☐ Nee
- ☐ Ja

De volgende vragen zijn voor iedereen die WEL EENS (een slokje) alcohol heeft gehad. Als je nog NOOIT (een slokje) alcohol hebt gehad, hoef je vraag 44 t/m 49 niet in te vullen!

44. Hoe vaak (aantal keer) heb je DE AFGELOPEN VIER WEKEN alcohol gedronken?

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 of meer
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

45. Als je alcohol drinkt, hoeveel glazen, flesjes of blikjes drink je dan meestal?

- ☐ Ik drink dan 1 of 2 slokjes alcohol.
- ☐ Ik drink dan meer dan 2 slokjes alcohol, maar minder dan 1 drankje.
- ☐ Ik drink dan ongeveer glazen, flesjes of blikjes per keer (aantal invullen).

46. Als je (een slokje) alcohol drinkt, wat drink je dan meestal?

Je mag meerdere antwoorden aankruisen!

- ☐ Bier
- ☐ Shandy
- ☐ Wijn of champagne
- ☐ Bacardi Breezer of andere mixdrankjes in flesjes (bijvoorbeeld Smirnoff Ice, Pisang Ambon Jus, Passoa Diabolo, Black Vibe)
- ☐ Zelf gemaakte mixdrankjes (bijvoorbeeld bacardi-cola, wodka-jus, whiskey-cola)
- ☐ Shooters (bijvoorbeeld Feigling, Flügel, Coco Loco, Lemon Drop)
- ☐ Likeur (bijvoorbeeld Pisang Ambon, Fassoa, Boswandeling, Campari, Bessenjenever)
- ☐ Sterke drank (bijvoorbeeld puur gedronken whiskey, wodka, jenever, cognac)
- ☐ Sherry, port of martine
- ☐ Anders, namelijk

47. Weten je ouders dat je alcohol drinkt?

- ☐ Ja, dat weten ze
- ☐ Nee, dat weten ze niet

48. Weten je ouders hoeveel alcohol je drinkt?

- ☐ JA, ze weten *hoeveel* alcohol ik drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *geen* alcohol drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *minder* alcohol drink
- ☐ NEE, ze denken dat ik *meer* alcohol drink
- ☐ Weet ik niet

49. Hoe vaak (aantal keer) ben je sinds het invullen van de vorige vragenlijst dronken of aangeschoten geweest?

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 of meer
☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

De volgende vragen zijn weer voor iedereen!

50. Welke van onderstaande mensen uit jou omgeving drinken wel eens alcohol?

Als je meerdere broers of zussen hebt en één van hen drinkt alcohol, vul dan in “Ja, drinkt wel eens alcohol”. Als geen van je broers of zussen alcohol drinkt, kun je “Nee, drinkt geen alcohol” aankruisen.

	Ja, drinkt wel eens alcohol	Nee, drinkt geen alcohol	Is gestopt met het drinken van alcohol	Weet ik niet
Drinkt je vader alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je moeder alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je broer of zus alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je beste vriend(in) alcohol?	☐	☐	☐	☐
Drinkt je meester of juf alcohol?	☐	☐	☐	☐

51. Hoeveel van de jongens en meisjes in je klas drinken wel eens alcohol?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

52. Drinken je vrienden en vriendinnen wel eens alcohol?

- ☐ (Bijna) allemaal
- ☐ De meeste
- ☐ De helft ongeveer
- ☐ Eén of twee
- ☐ Niemand
- ☐ Weet ik niet

53. Mag je thuis alcohol drinken, of zou je het mogen?

- ☐ Ja, ik drink ook alcohol thuis
- ☐ Ja, ik mag wel alcohol drinken thuis, maar ik doe het niet
- ☐ Nee, ik mag thuis geen alcohol drinken
- ☐ Weet ik niet

54. Heb je met iemand een afspraak dat je (tot een bepaalde leeftijd) geen alcohol gaat drinken?

- ☐ JA, met mijn OUDERS.
- ☐ JA, met SCHOOL
- ☐ JA, met IEMAND ANDERS.
- ☐ NEE, maar ik zou wel een afspraak willen.
- ☐ NEE, ik wil ook geen afspraak

Geef bij de vragen op de volgende bladzijde aan wat je vindt van alcohol drinken voor je 16^e. Je hebt bij de meeste vragen de keuze uit vijf antwoorden. Bij alle vragen is de middelste keuze “neutraal”. Dit betekent dat je het antwoord op de vraag niet positief en niet negatief vindt.

In het volgende VOORBEELD wordt met “neutraal” bedoeld dat je patat niet lekker, maar ook niet vies vindt. Je hoeft deze vraag niet in te vullen, het is een VOORBEELD!

VOORBEELD: Ik vind patat

Heel erg vies	Vies	Neutraal	Lekker	Heel erg lekker	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

55. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Helemaal niet normaal	Niet normaal	Neutraal	Normaal	Heel erg normaal	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

56. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Helemaal niet stoer	Niet stoer	Neutraal	Stoer	Heel erg stoer	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

57. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg dom	Dom	Neutraal	Slim	Heel erg slim	Weet ik niet
☐	☐	☐	☐	☐	☐

58. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg ongezellig ☐	Ongezellig ☐	Neutraal ☐	Gezellig ☐	Heel erg gezellig ☐	Weet ik niet ☐
---	--	--------------------------------------	--------------------------------------	---	--

59. Alcohol drinken onder de 16 jaar vind ik

Heel erg slecht voor mijn gezondheid ☐	Slecht voor mijn gezondheid ☐	Neutraal ☐	Goed voor mijn gezondheid ☐	Heel erg goed voor mijn gezondheid ☐	Weet ik niet ☐
--	---	--------------------------------------	---	--	--

60. Alcohol drinken vind ik

Heel erg vies ☐	Vies ☐	Neutraal ☐	Lekker ☐	Heel erg lekker ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	--------------------------------------	------------------------------------	---	--

61. Door voor mijn 16^e jaar alcohol te drinken hoor ik

Veel minder bij de groep ☐	Minder bij de groep ☐	Niet meer en niet minder bij de groep ☐	Meer bij de groep ☐	Veel meer bij de groep ☐	Weet ik niet ☐
--	---	---	---	--	--

**Bij de volgende vraag gaat het om de mening van mensen waar jij veel mee omgaat.
Vinden deze mensen dat jij voor je 16^e jaar alcohol moet gaan drinken, of vinden ze juist dat je dat zeker niet moet doen?**

62. De meeste mensen waar ik veel mee om ga (familie en vrienden) vinden dat ik voor mijn 16^e jaar

Zeker geen alcohol moet drinken ☐	Geen alcohol moet drinken ☐	Zelf moet weten of ik wel of geen alcohol drink ☐	Wel alcohol moet drinken ☐	Zeker wel alcohol moet drinken ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	--	--

Bij de volgende vragen is het de bedoeling dat je aangeeft of je van plan bent om voor je 16^e jaar regelmatig 1 of meer glazen alcohol te gaan drinken. Als je nu al regelmatig 1 of meer glazen alcohol drinkt, hoeft je deze vragen niet in te vullen. Ga dan verder met vraag 68!

63. Ben je van plan om VOOR JE 16^e JAAR alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

64. Ben je van plan om BINNEN 6 MAANDEN alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

65. Ben je van plan om BINNEN 2 JAAR alcohol te gaan drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

66. Vind je het moeilijk of makkelijk om voor je 16^e jaar geen alcohol te drinken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
---	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--	--

67. Denk je dat het je zal lukken om tot je 16^e jaar geen alcohol te drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

De volgende vraag hoef je alleen maar in te vullen als je nu al regelmatig 1 of meer glazen alcohol drinkt en je vraag 63 t/m 67 niet hebt beantwoord! Als je deze vragen al wel beantwoord hebt, ga dan verder met vraag 71!

68. Ben je van plan om alcohol te blijven drinken?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

69. Zou je het moeilijk of makkelijk vinden om tot je 16^e jaar geen alcohol meer te drinken?

Heel erg moeilijk ☐	Moeilijk ☐	Niet moeilijk en niet makkelijk ☐	Makkelijk ☐	Heel erg makkelijk ☐	Weet ik niet ☐
---	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--	--

70. Denk je dat het je zou lukken om tot je 16^e jaar geen alcohol meer te drinken, als je dat zou willen?

Nee, zeker niet ☐	Waarschijnlijk niet ☐	Misschien ☐	Waarschijnlijk wel ☐	Ja, zeker wel ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---------------------------------------	--	---	--

De volgende vragen zijn weer voor iedereen!

Het is de bedoeling dat je aangeeft of je wel eens het gevoel hebt dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je wel of geen alcohol drinkt.

71. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je alcohol drinkt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

72. Heb je wel eens het gevoel dat je beste vrienden of vriendinnen willen dat je GEEN alcohol drinkt?

Ja, heel vaak ☐	Vaak ☐	Af en toe ☐	Zelden ☐	Nee, nooit ☐	Weet ik niet ☐
---	----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------------	--	--

Bij de volgende vragen gaat het erom wat jij zou doen in een bepaalde situatie.

Stel jezelf de volgende situatie voor:

Je zit in de brugklas en je hebt een klassenfeest. Je gaat met een paar vrienden of vriendinnen naar het feest en één van hen biedt jou een glas drinken met alcohol aan.

73. Zou je het GLAS AANNEMEN en de DRANK PROBEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

74. Zou je “NEE, BEDANKT” ZEGGEN en het GLAS WEIGEREN?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

75. Zou je EVEN WEGGAAN (bijv. naar vrienden die geen alcohol drinken of naar de wc)?

Nee, dat zou ik zeker niet doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk niet doen ☐	Dat zou ik misschien doen ☐	Dat zou ik waarschijnlijk wel doen ☐	Ja, dat zou ik zeker wel doen ☐	Weet ik niet ☐
---	---	---	--	---	--

Vul bij de volgende vragen in wat jij vindt van iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt.

76. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) cool?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) populair?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) stoer?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) slim?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

77. Vind je iemand van JOUW LEEFTIJD die alcohol drinkt

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) saai?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) kinderachtig?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dit waren alle vragen over alcohol. De laatste vraag van deze vragenlijst staat hieronder

78. Wat vind je van het invullen van deze vragenlijst?

	Helemaal niet	Niet echt	Een beetje	Best wel	Heel erg	Weet ik niet
a) Leuk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Makkelijk?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Interessant?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Dank je wel voor het invullen van deze vragenlijst en voor je medewerking aan het onderzoek!

